

Әлие Әвдәлрәһман

К.С. 171

ГӨНДЕ МЕРХАСА

K. C. 171

Mr
P. K. K. K.

U. S. S. S.

U. S. S. S.

U. S. S. S.

13.10.68

U. S. S. S.

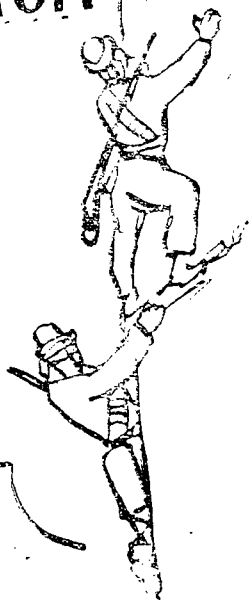
Әлие Әвдәлрәһман

ГҮНДЕ МЕРХАСА

Роман

Нәширәтә
«Найастан»

Ересин 1968

ԱԼԻԵ ԱՎԴՐԱԽՄԱՆ
ՀԵՐՈՍՆԵՐԻ ԳՅՈՒՂԸ

(քրդերեն)

«Հայաստան» հրատարակչություն
Երևան, 1968

АЛИЕ АВДУЛРАХМАН
ДЕРЕВНЯ ГЕРОЕВ
(на курдском языке)

Издательство „Айастан“
Ереван, 1968

ПЕШХЭБЭР

Нава эфрандьнед мьнда эва романа мьнэ пешьнэ. Мьн сала 1959 дэст бь нвисара ве кьр у сала 1965 тэмам кьр. Чэндьк-чэнд щара чумэ гонде Сусе, ль Автоном Р'еспублика Советнейэ Сосиалистиейэ Нэх-чьване, гэлэк избатийе тарицнейэ қәшьми бэрэвкьрийэ у сэр ниме ван қәшманьна, мьн дэст бь нвисара романа хвэ кьрийэ.

Ве романеда эз хэвьтимэ, кё кале кёрде Р'оме бьдмэ кьвше, ль сэр йазийа се эле кёрдайэ Р'оме— нещымка, банока у қьрмьска сэкьнимэ. Эв нәрсе эл жь зёлма Р'оме дьрэвьнэ К'ордьстана Иране, вьр шаһ-тийа Иране зёлме тинэ сәре вань эв бәр ван нәһә-дийа мерхаси шәр дькьн у паше мьнащьри вәлате Шешрстане дьбьн. Щмаэта ван эла бьре хвэйэ адыр-бещан, әрмәни у мьләте майинра тэвайи'бь әгити мь-дабьли мбсафатист, дашнак у дьжмьне сьньфе шәр дькьн, ван алт дькьн у агрие гонде хвәда қәйде кол-хозие саздькьн.

Мерхасе романе щмаәтә у чәнд лауе жь па-
шьла we дәркәти, ед кә бона азабун у сәрбәстийа
щмаәта хwә жь мьрьне нәтьрсйанә у агри гьһиштьнә
нета хwә.

Бефьтйа, кемасийа кьтебе we һәбә, өзе гәләки
разибума, wәки хwәндәванед һежа дәрһәда кемасийада
мынра бьнвисьн.

Әлие Әвдълрәнман

Г А Р А Ө Ш Л Ы Н

ҚЫШЛА ЧОЛО У ШӘР'

I

Колозе чйае Гьридаге у әтәке we һәла жь разана кьбирә зьвьстане ньшйар нәбубу, кьрасе сьпи бәрк хwә аландьбу, wәки нәщәмьдә. Ле бьнәтара weда жь гәрме хал кәтьбуне. Аве жь бәләкийа һати тәв һәв дьбун, мина мәра чьванә дьданә хwә, тәви кәwа бь шәват дьстәра у тәви ава канйа, чәвканийа дьбу, һәй-ло жь бьльидшийа пьбәржер дьбу, нава гәли-гәбозара бе хайи-бе хьдан, ноли кьрде жь бәхте хwә газьн бь кәвьр, кьчькара дькьрә қал-щәнг у шарана жь кәнаре хwә дәрдькәт, һерс дьбу, wәки әw бадьлһәwa, бе кер дькьшә, инсан we надә хәбате у кәре жь we настина. Һәла зедайа сәр ль жере, хуна мәрьвед амә-там дькәвә нава чем, те бежи ләза хwә дьдә кемкь-рне, ав дьгри у бь кәфа хwәйә қәрқашва чәве хwә тәмьз дькә, диса һерс дьбә, дькә щәнг, пьбәржер дь-кьшә, wәхте кь дьгьһижә дйа хwәйә Әрәз, газне we зөлме бь де дькә у паше диса дәстбь ревитйа хwәйә һәртьми дькә, дькьшә кь дькьшә...

Ле бәле эгәр зьман текәвә дәве чәма, чйа, нә-
чала у кәвьра, әве мина калед зәмана рунен, we
щмаәте топи дора хвәкьн бь рожа, мәһа, сала дәр-
һәқа we зәлма Р'омеда қьсәкьн, wәки wi чь то қәһр
анийә сәре мьләта, хәсусән к'орда, ле wәхте мә-
р'ьв бь сьдге садьд ль ван бәдәwәтие чйае Гьридаге
бьһерә, we әлбера те дәрхә, wәки әw бона к'орда
чьдас һатьнә бриндаркьрьне у рожед чәтьн дитьнә,
ван бь нәзара мерхас пашьла хwәда хwәйи кьрьбун,
мәшал данә ван, кә әw мьдәбьли дьжмьна шәркьн,
тәслими әшлафа нәбьн.

Зәлма зәвтчие қәщәра we һавине дәшта Анадолие
wәргьртьбу. Гөнде к'ордайә қәзае Wане, Базиде, Идь-
ре, Әрдише у ед майин нава шинедабун. Пәнше рое-
йә зерин жи мина сале дәрбазбуйи нә гәщ бун. К'ода
дьчуйи шин-гьри, мале миратә, дәре дадайи, бриндар,
хәлайи, нәхаши, тәзибун, талан у тажан бу. Зәвтчие
Р'оме бубунә рөньстин, рөн дьстанд у к'ерәндуйа жәр-
дадайи һьлдабу дәсте хwә, кәйфа хwә чук у мәзьна
нәдьһани, мина гьнщаре инсан хәза дькьр. Дәнге да-
йика, бука, қизе дәст бь кьнә, зара, кала у пира ми-
на рәфе қәльнге бһаре нава һәwеда пәрwаз дьда, тәе
қәй бьгота әw сәwта wана буйә пәрдәкә рәш, руйе
әрд у әсман гьртийә, жь дәрда дьналә, имдаде
дьхазә...

А саба we йәке жи эле к'ордайә банока, һещьмка
у қьрмьска жь зәлм-қәһра зәвтчие Р'оме сала 1920

рэвин һатнэ щэм әширәта шыкакийа. Тариҫа әширәта шыкакийа зәф мәзнә, we чәндьк-чәнд сала бона азабун-сәрбәстийа хwә мьҫабьли зәвтчие Р'оме у Иране шәркьрийә у тә хәрщ-хәращ нәдайдә һәрдә дәшләта, әw бәр тьштәки нәсав нәкьрийә, лә вьдуде һәрдә wәлатада хwәра мәскән чекьрийә у wьр жийә.

Әле банока, һещьмка у ҫьрмьска щэм әширәта шыкакийа жи гәләки нәман. Калә we әширәте жи нә тә кал бу, жийин wьр зәф чәтн бу. Гьрәгьре һәрсе элә ҫрар кьрн, wәки бәрбь Иране һәрн, щики фәйдә бьбиньн у бькарбьн сәре һесире хwә хайикьн.

Сәркәре һәрсе элә Чоләе Т'емур дһатә нәсаве. Р'астә, әви щәһьл бу—әмре ви дьҫһиштә си нәвт сала, лә чава дьвезьн һажь бае дьне һәбу, ви әмрда гәләк тәли-тәнгаси дитьбу, чәндьк-чәнд щара әw кәтьбу зиндане у гәләк щара жи рәвибу, бь сала фьрарти кьрьбу, ви к'омәки дабу щмаәта фәҫирә-бәлән-газ, щмаәте жь ви нәзкьр, ви жи жь we. Аһа сәба we йәке жи навә Чоло нава к'орде Р'оме у Иранеда бәла бубу, чава зьламәки мерхаси-мәрвьнәз. Әw бәжнева ортә бу, намьла wийә пән бу, поре wийи к'ришки, сьмелә рәшә пәльк, дьране сәдәфи рәwш дьда деме ви, лә wәхте ви һаләт чәп у раст гьредьда, тьвьнг, ҫәмә у ҫьрмә давитә стәйе хwә у һәспе зәрчал сийар дьбу, мәрвь нәwәс-нәжмәкарбу дәмәке лә ви мезә бькра.

Бь хwәстьна щмаәта һәрсе элә у гьрәгьре ван

Чоло у дõ руспиава дьчнә бажаре Хое щәм Р'за эфәнди, гәләки жь Wi ниви дькн, Wәки қышла Wiда шмаәта һәрсе эла бьһеWьрә. Ду гәләк чәтнайара Р'за эфәнди рази дьвә, ле чәнд шәрта датинә пешийа қасьде эла, wәки сәре мале пәзәке бьдн, бһар, һавин, паиз, звьстане кәрийе пез, гаране деWер, рәвое һәспе Wi ль қышлевьн у õса жи хõлийа Wi бешәр бькн. Һәлбәт қасьде һәрсе эла бь ван шәрте Р'за эфәндира рази дьбн, чьмки қыслә щики баш бу, чава дьвежн, пики we сәр аране бу, пики we жй сәр зозана бу. Р'за эфәнди қасьде элара рази дьвә.

Чоло һәр фәнд-феле ага у бәге зõлмқар зува заньбу, Wi итбара хwә бь Р'за эфәнди нәдһани; шәрте орта Wанда сәр кәгьзәки дьнвьвьсн, һәрдõ али жи қол дькн у щәм қазийе Хое дьднә избаткьрн у моркьрне. Р'за эфәнди we рәшбәләке надә Чоло, һьлдьдә щәм хwә у изне дьдә, wәки к'õрд баркьн бенә қысле, әw һәсаве хwә жь ван бьстинә у паше рәшбәләке бьдә Чоло.

Бһар бу. Р'ое бь шәwq у гәрмайа хwәва қәwат дьда һәр бәдәwәтнкә тәбийәте, wәки әw рәwша хwә бьдә дәр. Чоло у гьрәгьре һәрсе эла дәстура хwә жь әширәта шыкакийа у сәрқаре we хастьн, к'оче хwә баркьрн у пәбәржер бәрбь қышла Р'за эфәнди һатн. Р'ожа пенща к'оче һәрсе эла гьһиштнә қысле, раста к'еләка қысле данин, коне хwә вәгьртн у һива Р'за эфәнди сәкьнин. Чәнд роже дьне шунда Р'за эфәнди бьрә сәйисава һатә қысле, чава әдәт Чоло у чәнд

мерава пеш шива чун, к'эф-кале һэв пьрсин, паше Р'за эфэнди сэйисе шира һати жь һасна пәйя бун, бәрбь мала Чоло чун; чава лазьмә чолойя ванра әзәт-көрмәт кьрын. Р'за эфэнди һәде қышла хвә нәзар пенщсәд пәз стәнд, рәшбәләк да Чоло, хатьре хвә жь щмаәте стәнд у бәрбь Хое рекәт.

Ду чуйина Р'за эфәндира щмаәта һәрсе эла раста пешбәри мала Чоло бәрәвбун, гәләки һәвра мьсьлнәт кьрын, вәки сьведа дәст бь чекьрна ханийя бькьн. Щмаәте кәта дьруна щәһ у гәнъм һәрәке хвәра кьзогәк чекьр у хвә кьрә сьтар, we рожеда хәлде ван эла наве гөнд данин қышла Чоло, гөндие щинар жи әw қышлә бь ви нави насдькьрын.

Һәрсал һавине шаһьл у мере навсәрә дьчунә дәште, һьнәка нан льдру, һьнәка хәвате майин дькьр, панза дәрәңги қазанща хвә дьһанинә мале хвә. Чава әдәт жьн, заре гьврә у кал мәһе һавине қәрәбәрбанга сьведа торбе хвә давитьнә стөһе хвә, пәбәржер бәрбь гөнде аране дьчун, хвәра сәр рйа, нава зәвийе чьни сьмбьле щәһ у гәнъм бәрәв дькьрын, әсре тәңг бәрбь гөнде хвә дьһатьн. Чуйина һәррож гәләк кал, пир у зар жь кал дьхьстьн, пәхаш дькәтьн, өмре ван фьне дьбу. Хәлде қышла Чоло чәнд сала we зәлулийеда сәре хвә бь щурәки хвәй дькьр, ле вәй ль we хвәйикьрыне.

Р'за эфэнди жи бубу гөр-агьр, бәләтежгари хәлде қышле бубу, бь дәсти сәркәре бажаре Хое бона нә тә тьшти чәнд мере эле дабунә гьртьне у зиндана

зэвтчиада дабу хэзакърыне. Эw к'этыбу пэй Чоло жи, ле Чоло фърсэнда гъртыне нэдыда ши. Щмаэта к'орда wэхтеда готийэ: «Струйе нане гэньми нэйэ». Р'асти жи, струйе нане гэньми тэе бьгота зьке Р'за эфэнди қол дькър, ши хенщи хwэ кэсэк бэр тыштэки кэсаб нэдыкър, чьмки кара чьл гонде к'орда дьк'этэ к'исе ши, эw шарана пеш щмаэте сэрэке бажаре Хоера дьк'этэ шэнге у дьгот: «Эз тэне шаһе Иране насдыкъм». Ле wэхте сэрэке бажер чьви ле дьшьдандьн, Р'за эфэнди бь нэзара зер хэрщ дькър, wэки орта хwэ у сэрэк бьдэ сазкърыне, агри эw дьгьһиштэ нета хwэ.

Щмаэта қэза Хоейэ фарьз, к'орд у адрбешан, нэшерьбун щэм Р'за хэбэрда, гьлики ши бал вана нэдыбу д'ода, ле бэле, эw жь чолойа дьтьрсийа у бь һэр тэһэри дьщэданд чэве ван бьдэ тьрсе, ван бь тэмами текэ бьн дэсте хwэ у бэлки бь шурэки Чоло жь орте бьдэ һылдане, эла чолойа жи һэмин бэр ши данэдыхар, тьме ира дьк'этэ қал-щэнге у эw бэр тыштэки кэсав нэдыкър.

Мэһа бьһаре бу, һэр бэдэwэтикэ тэбийэте тэе бьгота бь инсанэтра ша дьбу у бэнгзе хwэ нишани ван дькър. Р'за эфэнди дэстэ сэйисе хwэва к'эл-бин һэспе хwэ бэрбь қышла Чоло дьбэзандьн, рэнге Р'за рэш хьтьми бу. Эw шар-шара пашда дьфьтьли, ль сийаре ду хwэ мезэ дькър, сэре хwэ чэнд шара дьбьр-дьһани, бе нэмди хwэ қамчи ль һэспе хwэ дьхьст. Ньшкева жь бэр льнге һэспе ши к'еwришкэк рабу.

Р'за әмри сәр сәйиса кър кӧ we к'ешришке быгрын. Дә, һәрәке анәгори бәза һәспе хwә пәй we к'әт, чәнд щара сийара әw кърә мәнсәре, ле нава ванра чьвт дьда, дьрәвйа, агьри әw бриндар кърьн гьртьн, пышт-тованәки әфәнди әw авитә орта хwә у қаша зин, бәрбь Рза әфәнди һатьн. Һәлбәт әфәнди бь гьртьна we не-чирера гәләки ша бу, ле һьнәки жи посидә бу, wәки һақас сийара да ду к'ешришкәке у кәта бриндар нәкь-рьн нькарьбун бьгьртана. Дәмәке шунда Р'за әфәнди у сәйисе хwәва сәр канийе пәйа дьвьн, шәндәке к'еш-ришка бәләнгазә бе гӧнә давежнә һьнда канийе у һива әмре әфәндийе хwә дьсәкньн. Р'за әфәнди чәнд щара сәйисе хwә бәр чәве хwәра дәрбаз дькә у мә-дәкьри дьвежә:

— Әw нане кӧ әз дьдьмә wә ль wә нәрамвә, пос-те донгьзвә. Һун бист сийар пәй нечире к'әтьн, wә әв сагә—саг нәгьрт, кәта wә әв бриндар нәкьр, wә нь-карьбу бьгьрта. Һун к'ома сәр тасенә, хенщи нин у харьне һун дәрмане тыштәки ниньн, нане мьн ль wә нәрамвә. Wә дит мьн дӧһ чь ани сәре сәрәке бажаре Хое, ши йәк гот, мьн сәд гот. Мьн әв бәр тыштәки һәсав нәкьр у һәсав жи накьм. Әw сәбисана чийә wә-ки әз гьлийе ши бьнһерьм. Wи әз бь гьртьне дьдама тьрсандьне, ле мьн талаша хwә ши нәдьк'ьшанд. Ле тӧ wәрә Чолокә жи сәр хwә насәкьнә, щмаәта гӧнд кьрийә агьр бәрә бәдәна мьн дайә. Тӧ шәрм-кә-йа руйе ван тӧнәнә. Мьн чәнд мере ван данә гьрть-не, зинданеда данә хәзакьрьне, ле диса наенә зәвте.

Дәрде мьн Чолойә, Чоло! Әгәр әз карьбьм Чоло гәм-кьм, е майин щущукә мьнн, әз қут к'ижан али бавәжьм, We Wi али жи һәрьн. Тәма мьн ль Wә, әзе иро бь навә сәрәкә Хое Wiра хәбәрдьм, wәки гьва wi гази тә кьрийә, ле wәхте рази нәбу, әзе шава wi бьдьм...

Нава сәйисада шаһьләки һәйждәһ-ноздәһ сали хwә зәвт нәкьр, ль әфәнди мезәкьр у гот:

— Мақул, әз бь хөлам, әв щмаәта чолойа нә мина хәлқә к'өрдә рьатә, әвана тә wәхта дәстәвала нагәрьн, бәр қайиша һәр йәкида һашәта wан һәйә. Йа дөда жи әва чәнд шарә, wәхте әм тенә қышла тә, те бежи wан дәнг дайә һәв, чарсәд-пенщсәд мер дәрдькәвә пешийа мә, әм бәр һақас мери чь дькарьн бежьн? Ща wәләһ, мә гөлләк авит, к'өрдә к'очәр we мә пәришанкьн.

— Тә жи мина Чоло е кәштьнейи, ле кәйф, нә ль щийә, әзе Хое тәра хәбәрдьм, — Р'за әфәнди гот. — Әз дьспермә wә, иро әм гәрәкә Чоло биньнә рае. Әw гәде дөһ на пер исал тәмамайа гөндийа һинкьрийә, wәки хәрщә мә зәфә, кемкьн. Щаньм, әв йәка йа қәбулкьрьнейә, wәки әз қәбул дькьм? Щаньм, мьн гөнд фьротийә wi, хwә хәрщ-хәращә шаһ жи нәбахьшандийә wi? Дә равьн, сийарбьн!

Дәмәкә шунда, Р'за әфәнди у сәйисә хwәва сийар бун гәли-гәбозара дәрбаз бун у бь әмре әфәнди әв бәре чунә нава мал-дәвләта wi у паше чунә қышле, нава гөдда пәйа бун, гази Чоло кьрьн. Дә, чава хәй-

сэт wəkə дөсэд-сесэд мери бэрэви дора эфэнди бун. Бэре эфэнди бь зманэки шьрин Чоло у щмаэтера һа-валда, ле бэле, шаһьле гөнд сэйисе эфэнди кьрьбунэ мэксэре, бэр һэр сэйисэки чар-пенщ мере силакьри сэкьнибун, эw һива бльндкьрна дэсте ван бун. Р'за эфэнди дит, кө бь зоре тыштэк дэрнакэwэ, гот:

— Чоло, бьре мьн! Мьн қьшлэ фьротийэ тэ, хwэ хэрщ-хэраше шаһ жи нэбахьшандийэ щмаэте? Р'ое да-нэки сэрэке Хое дэwа пэра ль мьн дькэ, тө жи изне нади щмаэте эw хэрще дэwлэте бьдьн, эз чь щаве бьдьмэ wi? Хwэ сэк'а пэре мьн төнэньн, эз аликива бьбьрьм, алики жи пеш щмаэтева бьдьмэ дэwлэте? Нэ ахьр һа навэ? Эм к'өрд бьре һэвьн, эм қэдре һэв бьгрн, өса нэкьн wэки бона wэ дэwлэт сэр мьн хэ-бэрдэ. А лавьке мэ гьшк шэдэнэ, дөһ сэрэке бажер чь ани сэре мьн, сэре тэ, һьндьк ма мьн бьдэ гьр-тьне у бавежэ зиндана хwэ, ле мьн щурэки эw ха-панд, эз жь дэсте wi хэлаз бум. Дэ, wa навэ гэли бьра, хэрще диwane гэрэке Wэхтеда бьдьн. Эгэр бавэр наки, тө у чэнд сийаре wэ сйарбьн, эм тэвайи һэрнэ щэм wi к'афьри, wэлэһ, қөран, эз жи дьхазьм к'омэке бьдьмэ wэ. Ьь, щмаэт, иди һун чь жь мьн дьх-wазьн?

Ду хэбэрдана Р'за эфэндира, Чоло у руспийе дьнедिति сэрwэхт бун, Чоло гот:

— Эгэр қамчура мьн тэнейэ, эз ве лэзе жи дь-карьм бьдьм, ле эз чь дькарьм бькьм, чьмки нале щмаэте хьравэ, эw эwқа хэрщ-хэращ нькарьн ве га-

ве бьдн. Йа дѳда жи вѳхте мьн тѳнѳ эз бемѳ Хое,
назър тѳ пеш мѳва хѳбѳрдѳ, кале мѳ шира дѳсѳкѳ, бѳл-
ки бѳ сайа тѳ ѳв мѳ бе рѳнме.

Вѳхте Чоло ѳса хѳбѳр дьда, нерса Р'за ѳфѳнди
днат, дѳсте ши лолѳпи дькѳжйан, бе кѳмди ши дѳсте
ши бѳрбѳ мавизере дьчу, ле тадѳт нѳдькър. Ши нѳр тѳ-
не зу-зу ль сѳйисе хвѳ дьнѳери. Тѳе бьгѳта сѳйиса
хѳбѳрдан у шѳрте чар-пенщ сѳкѳта пешда кѳ дабуно
нѳв, бѳ тѳмами биркърнѳ. Агрие Р'за иди хвѳ зѳвт
нѳкър, гѳлѳки нерс бу, нѳрб-дѳдѳгѳ да Чоло у щмаѳ-
те, ле ван жи чава лазьмѳ шава ши дан. Дѳмѳке
шунда Чоло гѳлѳки нерс бу у гот:

— Р'за ѳфѳнди, мала тѳ нѳшѳвѳтѳ, тѳ чьма ѳса
мѳра тѳн-нѳч хѳбѳр дьди? Гѳне мѳ чийѳ? Кйжан щѳ-
нѳле мѳ; йане жи эз, ѳв чѳнд салѳ ѳм хѳтьре тѳ кѳ-
тнѳ? Йане шѳрте мѳ дайѳ тѳ мѳ нѳдѳдандийѳ? ѳм
жи вѳкѳ хвѳ мерьн, кѳрмѳта мѳ пьри-нѳндьки нава
ѳширѳтада нѳйѳ. Мѳ нѳкѳ хвѳли сѳра дѳрбаз нѳвѳ.
Нѳ ахър нѳр кѳс кѳре баве хвѳйѳ. ѳв чѳнд щѳрѳ нѳ
сѳва тьштѳки тѳ мѳ бекѳрмѳт дьки, хѳтьре руспийѳ
мѳ дькѳви, нава жьн, зарада чь те бѳр дѳве тѳ дьве-
жи. Нѳ ахър намуса нѳр кѳси ши шьринѳ. Чава дь-
вежьн намус авитнѳ са, са жи дѳбул нѳкър. Дьвини,
мѳ нѳта нѳа тѳра тьштѳк нѳготийѳ у шава тѳ жи нѳ-
дайѳ, сѳва ве йѳке жи гѳрѳке тѳ сѳрѳхѳтви, вѳки ѳм
кѳрдьн. Вьрѳада тѳ чь бьрѳшини, те ве жи нѳлди.
Ирода адѳле хвѳ бѳрави сѳре хвѳкѳ, чава лазьмѳ мѳ-
ра хѳбѳрдѳ. Тѳ ши дѳве хвѳйи бѳла тѳ вѳхта нагнѳжи

нета хвэ, һэр тышт эдьли у рйа һэҗйера рьндэ. Дә
wәки дьне, тә дьзани, к'ефа хвэ бьһерэ...

Ду хэбэрдана Чолора, мина мәрьве сэрхаш, сәре
Р'за эфәнди гәрм дьвэ, әw қамчики дадwәшинә Чоло,
дәст давежә мауизере wәки ль Чолохә, чолойа we
йәке қәбул накьн, қьрме жь дәсте Р'за эфәнди дьс-
тиньн, сәйисе wи гьшка тәркусилап дькьн, чава лазь-
мә Р'за дьк'өтьн, һәла һьнәк дьхазьн wи бьк'өжьн.
Wи чахи эфәнди дьк'эвә лавайа, wәки wи нәкөжьн.
Р'успи һаһельн лаwе к'өрда wи бьк'өжьн, бь шурәки
һашәте wан дьдьне у бәрбь бажер вәре дькьн, wәки
әw хуна хwәйә кәрам навежә сәр чолойа. Ду вәреқь-
рьна эфәндира һьнәк аһьла дьгот: «Хөде қәбул нәкә,
әв чь зөлмә Р'за тинә сәре мә? Р'ое данәки we сәйи-
са бьдә сәр хвэ, бе мә бьдә жәрдадайикьрьне у һәрә?
Шаньм, wәләһ әв мерька лапи қафсәқәтә, хуна хвэ
кьрийә кәвчи, рабәри шаһьла кьрийә, ижа әм чь бь-
кьн? Дьгот «мьн у сәрәк һьндьк ма һәвдө бьк'өжьн».
Шаньм, гөне wә гьшка стуйе мьнвә, әw гьшк вьрьн,
дьхазә мә бьдә тьрсе, ле әw we йәке бь чәве хвэ
навинә. Wәләһ wан рожа әз чубумә гөнде щинар,
гышка дьгот: «Шаньм, әв Р'за эфәнди мә кәсәки
бәр тыштәки һәсав нәкә, хазма сәрәке Хое, лап дькә
хбли сәра дәрбаз дьвә. Кәке мьн, әw гәләки жь наве
шаһе Иране хэбәрдьдә, бәлки жи әw мәрьве һәвьн...»
Ә'фәрьм wәра, ләwо, wә әw кәлба хәwра нәкьр. Дә,
лаwо we дәwре мәрьве садә бь эфәндийе дәwләтера
тек'эвә пәнща, һәлбәт гьлийе wи we дәрбазвә, әw

қәт гөһе хвә надьнә мә. Те бира вә, мә бона лавке мәйә кә кәбседа хәзакърын, шык'яткър, һәла мә әрзәнале хвә данә һәйло Теһране, мә чь щав стәнд? Бәхте мә бърыйә, вәки орта ши у сәрәке бажер бәрк һәвдә кәтийә, йане на вә әлбәра бәла мә быда. Әһ, һәвкәтъна орта ван қичък занә, әв сәе сәр даринә-кенә, вә һәв бен. Вәләһ әгәр жь дәсте Р'за бьһата, вә дәст бавита намуса мә жи, ле... Р'за әфәнди жь Р'ома рәш гәләктьр зәлме тинә сәре мә. Әв мина сәки чьл пәй Чоло льгәрә, вәки қәзйаке бинә сәре ши, қә-рәз...»

Р'за әфәнди вәхте чу бажаре Хое гәләки чәр-чәри, вәки сәрәке бажерра һәвбе, ле гәләк чәтнайн һәбун. Агри әв қәвме сәрәке бажаре Хое лъвинә, гәләк зер у надьра хәрш дькә у тәвайи дьчьнә мала сәрәке Хое. Вәхте әв рудьнен Р'за әлбәра к'исә зере қичък бәр ши датинә, вәхте харьн-вәхарьне әфәнди дьвәжә:

— Әз бәхте тәдамә! Әдәте щмаәта мә к'ордада вәхте мерәк мерәки дькәжә, хвә давежә мала хәда-не кәшти, кәфән стөйе хвә дьалинә у дьвәжә: «Гь-ди, мьн кьрийә, тә нәкә. Дьхвәзи ве ләзе мьн бькә-жә, әхтйара тә һәйә». Нһа қәләтикә мьн кьрийә, мьн бьбахшинә, әз дур у незик хәламе тәмә. Әз сәйисе һәспе тәмә, вәки тә әз әфуқьрм. Әв чәнд капеке кә про мьн данә тә, әв һеч, қәт кәсаб нәкә. Әз нәмь-рмә, әзе диса биньм, **ле** бәле, һивикә мьн жь тә һә-йә, готи тә к'омәке бьди мьн, йане на... Те бира тә,

чэнд сал пешда мьн бь дэсти тэ қышла кэйване хвэ фьротэ ван к'орде мьнащьр. Нна эв нэнэра тинь-нэ сэре мьн, мьн дьк'отын, кэйване мьн талан дькьн, льнге мэнэкийе мьн дьфьриньн, хэрщ надьн. Сэрэке ван к'орда Чолойэ, щмаэт бь дэсти ви зоре дьдэ мьн. Эгэр тэ ви бьди к'орпучкьрьне эзе щмаэта майин ми-на кэйвин бьдмэ хэбате, к'ара к'э эз ван бьстиньм, д'э пар тэра, парэк мьира. Эгэр эз нна дэстэвала хать-мэ зийарэта тэ, ле паше вэхта кэйфа хвэ һьлдьм, жь кэзара хэбэрдэ...

Ду ве хэбэрдана Р'за эфэндира сэрэке бажаре Хое хэрьқи мьтала бу у паше гот:

— Дэрһэда к'отана тэйэ ве щареда избати шэм мьн т'онэньн у бринэка тэ жи нае хане, эз чь дькар-ьм бькьм? Ле бале, эгэр тэ тыштэки дэсте щида бьг-ри, шьване тэ руйе ви бьсэкьньн, щабе бьди мьн, а ви чахи иди эв ш'ох'оле мьнэ. Тэ дит бь готьне тэ мьн чэнд мере ван авитьнэ зиндане...

Ду гэлэк руныштандьнера Р'за эфэнди хатьре хвэ жь ви хвэст, пашопе жь мала ви дэрк'эт, бэрбь мала хвэ һат. Р'за мэнэке сэр мал-дэвлэта хвэда нэчу, мэнэ д'одада эв дэстэка сийарэйэ гьран дьдэ сэр хвэ у бэрбь қышла Чоло дьчэ ль мэгэле пез расти мал-дэвлэта хвэ те у Ве шэве нава шьванада шэвб'о-һерийа хвэ дькэ. Ве шэве шьван-дуажое хвэ шандэ щэм Чоло, дэрһэда һатьна Р'за эфэндида шира гот. Р'за эфэнди сьве зу ль кэрийе пэзе хвэйэ қэрд у маза ньһери, вэки бьфрощэ, қьсмэ зере дьн жи бьдэ сэрэке Хое, ле пе зере майин жи кавьра бьк'рэ, дэвса пэзе

17

фьроти тьжикэ. Паше Р'за гэлэки һерс бэрбь қышле һат, дәмәке шунда гьһиштэ қышле, гази Чоло кьр у гот:

— Көро, сәбисан, бәс нинэ тәра, тә мал-дәвләта мьн таланкьр. Һун хәрщ-хәраше мьн надьн, қәдре мьн нагрьн, ка к'е тьште һа дитийә, вәки фәқир-бәләнгаз зөлме биннә сәре аге хвә.

Р'за әфәнди мауизере жь қьбуре дәрдыхә кө Чоло бькөжә; лаўьке мьһащьр Р'за стуйе һәспеда тиһнә хәре, қьрма ви же дыстиньн, сәйисе ви жи тәркьсилак дькьн, дәсте ван гьредьдьн: «Дә гае рәшо, к'едәра тә дәшә?», лаўька чава лазьмә Р'за әфәнди у сәйисе ви дьк'өтын. Шаһьл у аһьле эле хвә бь хәзәве дьгрьн, дьхвазьн Р'за бькөжьн, Р'за жи дит кали хәравә, һнәки хвә чьвьландә сәр һәв у гот:

— Чоло, әз бәхте мере чемә, бьра лаўьк дәст нәвнә хвә, әз жи тәра хвә мерьм. Хәлқ мьнра һөрмәте дькә. Бьра мьн щара ищарин нава дост у дьжмьнада пәришан нәкьн, щаньм, вәлөһ, бьлөһ, қөран, кьтев, мьскәв лаўьке вә чьқа зйан данә мьн нәлали щане ванвә, гөнд жи пешк'еши вә. Әзе ирода дәвләта хвә жь гөнде вә дәрхьм у бьвмә щики майн. Дьбини гөнде хәравә гәлөкьн, хвә мьн мара хвә сәр ви гөнде вә нәбрьийә? Р'астә, иро мерәки мина тә мьн дькөжә, хәлқе бежә—«Чоло Р'за әфәнди көшти-йә». Дә, әз бәхте мере чедамә, ве щаре мьн бьбахшина, әзи вәйи нәһәқьм. Щара ищарин мьн бәр-

лэ, цди шөхөле мьн бь тэ нэктыйэ, эв йэка мьпра бэсэ...

Чоло һивекьрына Р'за эфэнди бэр тыштэки нэсаб нэкр, заньбу, wэки эW дьхвазэ рөне хwэ хэлазкэ, бь экс Р'зара гот:

— Р'за, ахьр мерани қэт щэм тэ төнөнэ. Тө нэ к'орди, хуна мьлэте тэда төнөнэ. Тэ нэ сэва тыштэки хуна гэлэк мэрьве гонде щинар у қышла мэйэ амэ-там ретийэ. Бэхт-тэлақа мала хwэ зува жь нава рөне тэ баркьрийэ. Р'өнэ тэ тьрка жэрдадайи кьрынэ, тө буйи сэе бэр дэре ван. Қольхчийе тьрка у фарьза бэр чэве тэ намуса тэра бьлэйзыи те шави, тэне бона we йэке, wэки гьлийе тэ щэм ван дэрбазвэ. Эз wэки иро тэ бэрдьм, ноли щара дэрбазбуйи, эз бавэрьм те сьве һэри сэр мэ шыкйат бьки. Лавьк раст дьбежьн, гэрэке тэ хэзакьн у мэйте тэ жи бавежьнэ гели, эз бавэрьм, тэйр-ту жи гоште тэ нахон, чьмки гоште тэйи жэрдадайэ, бекерэ. Дэрмане тэ мина сэе һарбуйи гөлэкэ, хэлаз бу чу...

Дэсте Р'за ду хэбэрдана Чолора, тэе бьгота жь эрд эсмин қэтийа. Заньбу һьнэки шунда we посте wi бькьшинэ дэвэхане. Р'энг ле чьлмьси, к'элогьри бу, форма жьнэкэ дэлкбаз һесьр сэр сурэте хwэда барандьн, сефил-сефил ль щмаэта бэрэвбуйи у Чоло ньһери, тэе бьгота хэфька мьрьне хwэ авитьбу дэвлеве wi, зэф зэдул гот:

— Чоло, чьқасы эз нэ к'ордбьм, диса наве к'ордайи сэр мьнэ. Эз нһа дэсте тэдамэ, чэнд дэқа шунда эзе ль һэwата дьне төнэвьм, ле диса эз хwэ давежмэ бэр мерантийа тэ. Ль мьн wэрэ рэнме. Бь нэ-

лалийа хөде, бь шэрте 366 пехэмбэра, һәрсе жьне мь-
нэ бь се тэлақа жь мьн бэрдайвьн, эз начьмэ шык'йат,
вьрһада жи һун чь бежьн we бона мьн. бьбэ қанун.
Һэла эз дьхwэзьм we дьнеда бьжим у хэйсэте хwэйи
нэпак бьгөһезьм...

Әв готьне Р'за гэләки көкөми сэр щмаэта һазьр
у Чоло кьр. Чоло к'этьбу нава мьтала, тәе бьгота
готьне Р'за қәлбе ʋи да гөһастьне. Жь нава к'ома
щмаэта һазьр апе Чоло, Кәщиәли пешда һат у гот:

— Чоло лаwо, өмьре мьн дьгһижә кәйште сали,
чьда те бира мьн у мьн бәр чәве хwә дитийә wәхте
дьжмьн кьщуми сэр к'өрда кьрийә, қәwата ʋи сьст
буйә, дитийә we бе алткьрьне, дәсте хwә авитийә қө-
ран-к'ьтева, шех-мьшайица у сонда. Аһа дәсте һәвда
бь «Қөране» сонд харьнә, әw данә архайиикьрьне у
паше сонд пепәскьрьнә, кьщуми сэр к'өрда кьрьнә,
әw һьнщьранд'ьнә. Паше дьжмьн дур сәкьнийә бь к'өрда
қәрф кьрьнә, чава титьк сэр дәсте хwә данә ләйстьке.
На бьраза, жь ʋи әщлафи баwәр нәкә. Р'әнге тәра
мьн тедәрхьст, wәки гөне тә бь ʋи те у тө жь сонде
ʋи баwәр дьки. Лаwо, һһа һола тә һатийә бәр к'ащо,
гьди, лехә! Щмаэта мә wәхтеда готийә «Р'е дьвьнә
бьһөст, ле дьжмьн тө wәхта навьнә дост». ʋи мәрьзи
бькөжьн бьра песира мә же хәлазвә...

Р'за әфәнди ду хәбәрдана Кәщиәлира, чава мә-
рики жь мәрзәл хортләмишвә, рәнг ле сьпичолки бу,
щмаэта гөнд гьшк бь ʋи к'әнийә, сәйисе ʋи жи бьн
левава вәдьбьшьрин. Р'за рьнд заньбу дәде ʋийә па-
шьньн, диса дәст бь лавайя кьр:

— Чоло, мьн кьрийэ, тө мəkə, əз шык'йат накьм. Дьжмьне мьн гэлəkьн, сэр мьн нэдə к'əнандь не Əз жи тєра хwə мерьм. Ве щаре бой наве к'ордийе бьбахшинə...

Щмаəта гонд у Чолова һьнəки пашда вəkьшйан, гышка ль Чоло нєри, ле əw хэрқи нава мтала бу, əйан бу wəки хəбєре Р'зайə «Мьн бьбахшинə бой наве к'ордийе...» Гэлəки к'ок'оми сэр Чоло кьрьбу, дэмəке шунда ви гот:

— К'оштьна Р'за неч, чаwа сєре чьвикəkə нəs һьлqəтини. Ле гəло ве йəкева мəsəла мəйе бе сафи-кьрьне? Əм бежьн мə əв кəлба к'ошт, ле сьве дəwлə-та Иране we чь бькə, гəрəке əм диса жь ви гонде хwə бьшəkəтьн, ле хєра мə бу чь? Нєсире мəйе диса бэр к'єре бьсəkьнə. Əз т'о wəхта гьлийе апе Нəщиəли бир накьм, дьгот: «Итбара хwə бь тьрка нəйньн, тьркə хайиньн. Qиза нəдьнə тьрка у жь wана qиза нє-тиньн. Ишəолəщəгə һун жь wана qиза бьстиньн, əл-бєра кьнше wан бьг'оhezьн, нəһельн тьрки хəбəрдьн. Дьqəwьмə жьна тьрк паше хаша зьлам нəе, бəрдə, заре нэднə we, əгэр зара к'орда бьг'ишжə тьрка wəх-тəки шунда əw заре бьвə qəсасе сєре к'орда...» Бəле, апе мьн ве йəкеда рəстə, нə бəве Р'за жи тьркə, лə-ма иро буйə qəсасе сєре мə. Дə, гəли бьра, wəхта ви хwə авитə бьн наве к'ордийе, һаqа сонд харьн, wəрьн əм ви əфукьн, дьве əз шык'йат накьм, qьшлə жи һəмин we бь тəмами текəвə бьн əхтйара мə. Wə-рьн мьнрə ве щаре разибьн.

Щмаəта бэрəвбуйн Чолора рази бу у диса лəq:

ль мэрыва к'эт, бэрбь Р'за эфэнди чун, келэка Wi сэкьнин. Чоло фэтыли бэрбь щмаэте у гот:

— Р'за эфэнди, эз иро дьбахшиньмэ тэ, ве шаре жи вэгэрэ һэрэ нав к'олфэте хвэ. Сьмел бэр позе тэ һэйэ, мери! Р'за, иһа эм қәнщийе бь тэ дькьн, ле Wэхте тэ вэгэри хэравийе мэ бьки, чава дьбежьн, рожа бист у йэкевэ. эме жь һэде тэ дэрен. Эм иро алийе хөде жь тэ дьстиньн, ле паше шөхөле тэйэ... Р'за, ль тэ тэқэйасвэ у заньвэ, мезина нэлалйа мэ ве мөсэледа жь йа тэ гьрантьрэ. Көро, тьвьнге ван у һэспа бьдне, бэрдьн бьра һэрьн.

Wэхте бь эмре Чоло Р'за у сэйнсе ви бэрдан, Р'за шарэке ль эсмана ньһери, паше бэрбь Чоло чу, хвэст дэсте ви рамусэ, ле Чоло нэһишт, ви Кэциэли у руспийе дьне нишани ви да. Р'за дэсте Кэциэли у чэнд кала мачкьр у разибун элами Чоло у щмаэте кьр, дэстбь щэдандьна огьра хвэ кьр.

II.

Эвар бу. Р'ое һеди-һеди өмре хвэ дьда, тиренше х'wэйэ зерин жь сэре ч'йа-банийа, раста у бэрwара бэрэв дькьр һеди-һеди пьшта ч'йае бльндра дьқольби. Р'за эфэнди у сэйнсе хвэва зува жь қышла Чоло дэр-кэтьбун бэрбь бажаре Хое ль һэспе хвэ дьхбрийн. We эваре тэе бьгота тэмаийа рэwша тэбийэтейэ ль ньдуде Хое зар кэтийэ дев у дьгот: «Р'за, тэйи ль

мерька нәһәқи, һаһели әw бь кәла хwә бьмьрһн, сәре заронге хwә хайнкьн. Иро һәде Чоло у щмаәте һәбу тә жь дьне рәткьрана, ле диса мерани щәм ван мерька һәйә. Wәрә дәст жь ве йәке бькьшинә. Зере хwәйә қи-чьк нәһәқ хәрщ нәкә, сәр ван мерька шыкьйат нәкә, раст бажо һәрә мала хwә, қорбанәке жи бьдә. һәр тышти бирбькә, бьвә хәдане гьлийе хwә...» Р'за әфәнди у сәйисе хwәва һьнда чйае Qул һьнәки руһьштьн, газьне хwә бь һәв кьрһн. Сәйисе Wi Щәло гот:

— Р'за әфәнди, wәләһ тәйи ль мерька нәһәқи. Шаньм щмаәта қьшле жьно-зара, кал у пирава бона тә дьхәвьтьн. Щәм ван гьдһки тә йәк навә дәда, мерька гьшкә гәра тәданә, иди чь жь мерька дьхwази?..

Ду һәwалдана Щәлора Р'за әфәнди сәртә-сәрт ль Щәло һьһери, те бежи дьхwәст We ләзе Wi бькәжә у паше дор-бәре хwә мезәкьр, ахәкә кур раһьшт у бь һерс гот:

— Дә, тә чәнд рожа бьсәкьнә, ль мьн у Чоло тәмашәкә, бе әзе чь бинмә сәре wi... Нә ахьр мьнра Р'за әфәнди дьвежьн... Әз гәрәке йса бькьм қьшледа де әwләде хwә бавежә. Чоло дела һәспева бьдьмә гьредане, жь wьра нәта Хое әрдера бьдьмә хьшьқан-дьне. Әw қьшлә гәрәке бьбә мәрзәле чолойа. Нәта кәре-кәра бе қьсәкьрьне у хәлq зәндәгьрти бьминә. А Wi чахи хәлqе бьзанвә расти жи әз Р'за әфәндимә. Ах, нәзар ах! Ле тышт набә, әw рожә незикә, әзе бәр қәнщийе wi дәрем...

Мерьке қырынтәйи сәйисе Р'за әфәнди, диса зәвта хwә нәани у гот:

—Р'за, Р'за әфәнди! Бәсә, мала тә ававә, әв сонде тәйә хари к'ода чун? Тә г'ли дайә ван мерька, ле тә сәр готына хwә насәк'ни. Аге м'нь р'нд д'вә тә ирода дәст жь we мәсәле б'к'шини, мал у дәвләта хwә б'ви гондәки майин. Wәләһ, б'ләһ тә н'кари т'штәки б' wi б'ки, әв мерькана чуктийа хwәда нава шәрада мәз'н бунә. Нһа, аге м'н, нә кә тәне қорбан тә д'к'әвә, мә г'шка д'к'әвә. Wәрә г'лийе м'н б'кә, дәст жь ш'к'йат б'к'шинә. Нәсав б'кә иро щәнд'рма тә к'отайи. Әм раст хәбәрд'н, р'жа иройин әгәр щәнд'рма әв йәка б'һанийа сәре тә, wәләһ, тә хәбәр нәд'да. Мала тә ававә, т'йи к'орди, к'орд мере мина Чолойә мерхас д'фрoшә дәвләте? Әз бавәр'м р'же бе әwe намуса мә хайикә.

— Дәнге хwә б'б'рә,—Р'за әфәнди гот,—сәби-сане к'оре сәбисана! Кәвта тә жи тәви нәйшта к'орда. Әва шара д'данә тә хуна м'н д'нәр'мини. Әз в'рһада итбара хwә б' тә найн'м. Нане м'н л' тә хуна бәразвә. Дәwsа we йәке бежи. зу б'кә, нәйфа мә һ'лдә, тә һәла ширәта л' м'н д'ки, әре? Әзе роке б'н қәнщийе тә жи дәрем.

III

Ду чуйина Р'за у хәламе шира Чоло кәтә нава м'тала у тәе б'гота д'ле хwәда д'гот: “Әм гәрәке

тö вэхта итбара хвэ бь Р'за эфэнди нэйньн, эв мэр-
рвэки гэвээйн бэрзэгэ у нэму шурэ мьхэнэти жь
дэсте ви те...»

Чоло мере гөнд парэвэкьрэ сэр чэнд к'ома, шан-
дэ чийа у ниве сэкьни бе чь шав жь бажаре Хое те.

Щэлөе сэйисе Р'за эфэнди вэхте нав бажаре Хое
бь өмре эфэндийе хвэ шөхөл хэлаз дькэ, бэрбь мала
хвэ те, жь һэспе пэйа дьвэ, һэспе ви дьвьнэ тэвле,
эв бэрбь мал те, элбера газн көре хвэ дькэ, эв мал
рудьнен у дьвежэ көре хвэ:

— Сьлеман, көре мьн, кал у баве мэ готийэ, вэ-
ки мер готи меранийа мера бир нэкьн. Нна эз
меранийа ви мерьки кэта рожа мьрьне нькарьм бир
бькьм, ви барэки гьран данийэ сэр пышта мьн. Р'аст
һэрэ қышле, щэм Чоло, беже баве мьн тэ зэф сэлам
дькэ у кеф-кале тэ дьпьрсэ. Нэньһери шаһле тэ
сэва ви сэбисани эз жи к'отам, ле тьшт накэ, эм бьре
һэвьн, эз чава к'өрд гэрэке инсафа хвэ нэшэвтиньм
у имдаде бьдмэ бьре хвэйэ к'өрд. Бежэ Р'зае тэлақ-
рэш һун фьротьн, эм гьшк зоре бьрьнэ щэм сэрэке
Хое. Бьре мьн, Чоло, һаж хвэ һэвьн. Чь бежи жь
дэсте ви нэмэрди те, гьди, һаж хвэ һэвьн... Көре
мьн, фэсал һэрэ вэгэрэ, бьра кэсэк тэ нэвинэ. Бэхте
тэдамэ, шэйтанэ пьрьн. Ле һэлбэт Чоло тэ тэне вэ-
нагэринэ, ле диса...

Р'за эфэнди вэхте сэйисава дьгһижьнэ Хое, эв
сэйиса зоре дьвэ бэр идара сэрэке бажер, чава ла-
зьмэ шькйат дькэ. Паше сэрэке бажер жера дьвежэ:

— Сэйис б'ра һәрнә мале хвә, ле т'б дәмәке в'р б'минә, д'хвэз'м б' т'ра хэб'рд'м.

Р'за эф'нди у сэрәке Хое в'хте т'не д'мш'н Р'за д'вежә:

— Д'вини к'орде қ'шле ч' аниә с'ре м'н? Тә д'гот «Б'ра т'не избатикә ч'ук һэвә, б'сә.» Эз б'хте мере ч'едамә, ч'қа мал- д'вл'т, над'р лаз'мә эз с'к'нимә. Б' т'гмина м'н қ'в'ета мә наг'нижә Чоло, эгәр эск'ере тә имдаде нэдә м'н, с'ва we йәке жи эх- тийарийа қ'мандаре эск'ере Теһране лаз'мә, в'ки д'с- тура эск'ере алайа тә б'дә. Бона we д'стуре жи эз б' р'к-шан с'к'нимә. Эз с'ре т'к'м, м'н к'орд у Чоло өса данә бав'рк'рьне, в'ки д'не с'ро-б'но б'вә эв ина нак'н, к' эзе ш'к'йатк'м... Х'де м'н қ'рбана «Қ'ране» б'кә. Р'асти жи эв қ'лба мә м'с'лманийә м'н эв б' we өса данә бав'рк'рьне, н'та эск'ере тә' ль г'нде ван нәе к'в'ше, эв бав'р нак'н. В'хте әм һәрнә в'р, н'та эв д'ст бавежнә силака, әме г'шка текнә қ'вза д'сте хвә. Мақ'ле м'н, зани б'ре тә эв ча'а данә бав'рк'рьне?..

Сэрәке Хое бона д'на з'ф б'ртиле ж' Р'за б'с- тинә б'ре б' гот'не эф'ндира рази навә, ле ду һ'н- н'к м'талара, в'д'б'ш'рә у д'вежә:

— Р'за эф'нди, ч' д'рде м'н һәйә эз т'ви ш'ө- х'ле вә к'ордав'м? Гор баве вә! Һун д' к'орд'н, вә һэв к'отайә, хэзалзбу чу, һэв'әр'н, б'ра эв б'г'за ж' орта вә д'рк'эвә. Ле һәрке д'х'вэзи раст б'занви, эз боршдар'м газн ван мер'ка б'к'м, ван жи б'д'мә

хэбэрдане, тө сэйнсе хwэва ва дьвежын, ка бе эw дэрhэца тэда чь дьвежын? Дьвэ тóйн гонэк'ар? Ахьр чь дэрде мьн хэйэ эз сэва дó кóрда Теhранера хэбэрдьм, дьнйае гэви хэвкьм, сэба чь, бона чь? Wэлэх қэт эз жи нызаньм... Hун кóрдьн, шэре кóрда тьме дьвэ, бьра руспи тек'эвнэ орта wэ хэвбиньн. Эw зере тэ мьнра нэлазьмьн. Чь кóла мьн кóрда к'этийэ, эw кó хэнэ лэwэндe чйанэ. Комэ заронге мьн хэнэ, сьве гэдэки ван пешийа мьн бьбьрэ, қэзйаке бинэ сэре мьн, к'ийе чь бьдэ мьн? Эз тьште óса накьм, рьнд дьбэ хэрьн хэwэрын.

Р'за эфэндн wэхте хэбэрдана сэрэке бажер бhист, дәсте wи жь эрд-эсмни қэтйа у сэрwэхт бу, wэки бэртил hьндьк жера готийэ лэма эw готьне wи қэбул накэ. Р'за wьр к'этэ лавайа, к'элогьри wира гот:

— Хóдане мьн, тө к'омэке нэди мэ, ле те бьди ке? Нэ ахьр эм бэр хэр эмрэки тэ дьрьшьфьн у бе хэбэрдан дьқэдиньн. Шаньм, эз хазьр бэр тэ сэкьнимэ, чава дьхwэзи óса бькэ. Зера hьлдэ бьдэ қóмандаре Теhране, ле бона эскэр чьца нан, хóрэк лазьмвэ, эз нэмьрьмэ, эзе бьн қэнщийе тэ жи дэрем. Hь, хóдане мьн, фькра тэ чийэ, бежэ?

Сэрэке бажаре Хое ль деме Р'зайи мэдэкьри ньhери у гот:

— Р'за эфэндн, к'опохлийе кóрда тө зэф к'óтанэ, hь?. Wэйле кока wэ hatана, wэ эв шамера чава бе-хэм кьрийэ. Ле тьшт навэ, Чоло, нэ те бьк'эви нава дәсте мьн!.. Р'за эфэндн, хэрэ мал, несавэ, чэнд рожа

шунда вэрэ щэм мьн, бьра к'орд жи р'нд архайинвьн, паше эзе дэст бь шөхөле хвэ бькьм. Дэ, вэхте мере мина тэ ниви дькьн, эз иди чь дькарьм бежьм? Эз гьлики дьне жи тэра бежьм. Эз к'о дэст ви шөх'оли бькьм зер we мина аве һэрьн, ве й'еке жи р'нд зань-вэ, паше прошмантийа тэ т'онэвэ һа?..

— Пи, эв чь гьлинэ,—Р'за гот,—шэрм нинэ. Дэвлэт сэре тэ, дәһ нэзар пэзе мьн, гаране дөвөр, рэвое һэспа у дәрһәқа қичьке мале жи навежьм, гьшк қ'орбана тэвэ. Әм бьре һэвьн, чь тэра у алайа тэра лазьмвэ эз һазьрьм, ле бәле, тәне дәрһәқа we мәсә-леда һнәки бьлэзинэ. Бьра әв бөхайи заньбьн шаһ-тийа Иране у мақуле мина тэ һәнэ. Бьра к'орд льнге хвэ вәкә орхана хвэ дьрежкьн. Бьра һәркәс щйе хвэ заньвэ. Бьра заньбьн, вәки әм пьштоване диwana хвэ у шаһе хвәнэ. Теһранеда жи бежә мақула, бө әм һазьрьн һәр фәрманәкә шаһе Иране бьқәдиньн у ст'ойе мә бәр мақуле мина тэ зьравэ, һун чь бежьн, әм һазьрьн...

IV

Чәнд рожа шунда Р'за әфәнди бәрбь идара сэрәке бажаре Хое дьлэзанд, сьбәхери данэ һэв, к'еф-нале һэв пьрсин, Р'за әфәнди бь бәшэрәкә хвэш к'иське зера бәр ви дани у гот:

— Эз тьме жи х'одане гьлийе хвәмә, қәт мәт'ьрсә, архайнвэ, шаиша мале дьне нәк'ьшинэ, чьқа лазьм-

вэ эз сэкьнимэ, бьра Чоло у хэлге ши сэр мэ һарда нэкэньн.

Сэрэке бажаре Хое кпське зера дэсте хвэдэ тó-
қóланд, тэе быгота рóне ши тэзэ дьбу, жь шабуна фэ-
ка ши пэдьһатэ сэр һэв. Сэрэк дэмөке ль Р'за нһери
у паше гот:

— Р'за эфэнди, бьре мьн, қэт мэтърсэ, чь қимэти
дьхвэзэ бьра бьвэ, эзе ве һивикьрьна тэ бьқэдиньм.
Эзе ван рожа һэрмэ Т'еһране, бь ван қичьке тэ эзе
зьман қóмандарра бьвиньм, әш жи ве бе сэр нета мэ
һарда. Архайини һэрэ мал, ле бэле сэр кэйwane хвэ-
да жи һэла чэндэки нэчи... Шавэ бышинэ гьва Чоло,
эз тэ һиви дькьм, нэвежэ Р'за эфэнди гьлийе дайи нэқэ-
дандийэ, эзе чэнд рожа шунда дэвлэта хвэ жь гóнде
тэ дэрхьм, тэне имк'ана чэнд нэвта бьдэ мьн. Әв йэка
ве кóрда лап бьдэ архайиникьрьне. Вэхте мьн изьн
жь қóмандарийе стэнд, ши чахи эзе тэра бэжьм, әс-
кэрра тэвайи һэрэ қышле, кэйфа хвэ һьлдэ, а ши ча-
хи те бьзанви тэ к'ера шóхóл гьртийэ? Дэ, хатьре
тэ, һэрэ мала хвэ, бьра кэсэк ньзанвэ, тó зани
ви бажаре мэда тэрэфдаре кóрда у нэмамэ пьрьн.

Рожа дóда сэрэке бажаре Хое рэшбэлэкэке бь
дэсти қасьдэки хвэ шандэ Т'еһране, қасьд жь қóман-
дарийа әскэре Иране шаба хере нэани. Сэрэке бажаре
Хое мәшбурбуйи досэд пенши зер һьлда у чэнд сә-
йисе хвэва бэре хвэ да Т'еһране, рожа дóда хвэ
бь қóмандаре әскэре Иранера гиһанд, к'еф-кале һэв
пьрсин у паше қóмандар дэрһэқа калвэхте қэза Хое-

да жь сэрэк пьрси. Сэрэке Хое дэрһэқá пьрса к'ордада
қ'омандарра гот, әв бәре рази нәбу, ле паше вәхте
сэрэке Хое зер да қ'омандар, қ'омандар гәләки фькьрп
у гот:

— Әз we қышле нас накьм. ӘW чь тө шийә, дь
кижан сәмтийә?

Сэрэке Хое хәритә вәкьр у һургьли жера шы-
ровәкьр:

— ӘW гөнд сәр синоре Р'оме у Иранейә, пеша
гәли-гәлиторе ч'йае Гридагәйе, щики зәф бөфәсалә.
Һәбуна Р'за әфәндийе мә ль вьрә, вьр чәнд мале
к'орда дьжиин, сэрэке ван Чолойә.

— Щаньм, м'оргөзе Чоло рое надә әфәндийе мә, —
сэрэке Хое гот.—дә, әфәндийе мә жи зор мерә, пәр-
да чәве ши т'өнәнә. Әз сәре тәйи әзизкьм, гак у қ'ө-
ршәк щәм ши йәкә. ӘW бона қ'әдандьна фәрмане ди-
wane р'өне хвә дьдә. Сәбисане Чоло у хәлде ши Р'за
әфәнди у сәйисе вива д'ө щара к'өтанә, иди дәрһәқа
таланкьрьна дәWләта вида навежьм. Щаньм Чоло
хвә вьра шаһе д'ода нәсаб дькә? Мьн чәнд щара бона
стәндьна хәрщ-хәрәще диwane мәрвь шандьнә, әв
бәрк к'өтанә у щаве нәпак жи мьвра шандьнә. Мьн
чәнд щара гәләк щәндьрмә шандьнә, ле чолойә нәһиш-
тьнә текәвнә нава гөнд, кәрби-қ'әдәгә ле харьнә, данә
тьрсандьне, щарәкә майин сәр мьда шандьнә. Дә, кә-
та әхт'йара мадуле мина вә т'өнәвә әхт'йара мьн т'өнә
әз әмри сәр алайә әскәре тә бькьм. Аһа һивикьрьна
мьн жь тә әWә, тө әмьр бьди сәр әскәре Хое бьра

вана биннэ рае, чэ'ве ван бьднэ тьрсандьне, Wэки Чоло у е минани ши жь қалыбе хwэ дэрнэкэвьн у қануне шаһэ зийарэти пепэс нэкьн. Ыивикьрьна мын жь тэ эв мэсэла чукэ...

Qөмандаре эскэре T'ehране дэрһэқа ве йэкеда гэлэки фькьри, ле зера фькра шпйэ раст шелу кьр, дэ, мәке шунда ши гот:

— Мын дэрһэқа эла шыкакпйада гэлэки быһисти-йэ, ле дэрһэқа Чолода шара пешьн дьбыһизьм. Мэсэла эйанэ, wэки к'орд хwэсэри хwэвьп, мэра қол данай-ньн. Фэқиркьрьна хэлге гөндэки сэва мэ пьрсэкэ чукэ, ле тьрса мынэ we йэкедайэ, wэки к'орде P'оме у е мэ имдаде бьднэ wan, эскэре мэ бьднэ пэришан-кьрьне, ши чахи эзе чь шаве бьдьм шаһ у wэзире эскэрийе? Qэт эз бь хwэ жи ньзаньм... Ле чь бькьм, wэхте к'орд зоре дьднэ тэ, ага у бэге мэ, эз мәщбурьм кромэке бьдьмэ тэ. Шцаньм эв к'орд чь жь мэ дьхwэ-зын, чьқа тенэ қьре қэт талаша wan нинэ, һа эw йа хwэ пешда дьвьн. На wэлэһ, әм гэрәке wan биннэ сэр қануне...

— Бь сайа тэ,—сэрәке Хое гот,—сыведа эзе we қышла к'орда дэрмдагкьм, wэки әw шарәкэ майин сәре хwэ бльнд нэкьн. Эзе йса бькьм, wэки кэта көре-көра әw бир нэкьн... Эзе wэ пашн сәфәре бьбиньм, һа...

— Огьрвэ,—qөмандаре эскэр гот,—Wэхте һале тэ гьранвэ, шәрм нэкэ, зу шаве бьдэ мэ, шбхөле тэ пе нэкэтьвэ. Ле зэф фэсал һа, к'орд рөке чйаньн? Дэ, огьрвэ.

V

Р'о жь нивро шкэстьбу, сэрэке Хое у пыштоване хwэва жь Т'еһрәне дэркэтын, бэрбь Хое һэспе хwэ гэф-гөр ажотын. Ә'ур-әсман сэр һэвда дьһатын, възниһа бе бу. Чьҫа дьчу гөр дьбу, пеле ба мина шэма-ра ль сөфәте сэрэке Хое у сәйисе ви дькэт, тәе бь-гота дьгот: «Һунә ль к'орда нәһәҫн, хуна щмаәта амә-там сәба тьштәки нәһәҫ нәрежьн». Щарна жи бе хwэ-ли у ҫум сэр ванда дьбаранд, дькьрә чәве ван, им-кана ньһерандьне нәдьда. Дәмәке шунда бе өмьре хwэ да баране. Хеләкә хөрт чава дьбежьн «бь шера ав жорда рудькьр». Бь щурәки сэрэке Хое у сәйисе ви хwэ авитьнә бәр заҫәке у әв ль вана бу сьтар Баране бьри, реви рекэтын.

Дө рожа шунда бь өмре сэрэке Хое ҫөмандар алайа хwэ һьлда у бэрбь ҫышла Чоло рекэт. We роже әскәр ль холе шәвбьһерийа хwэ дәрбазкьр. Уитинийа чьвикайә сьве тәе бьгота тәрашъл жь хәва шьрин ньшйар кьрын у тәвз дьданә хwэ. We дәме ль бәсте дәнҫәк һат, әв дәнҫә ҫөмандаре алайе бу, дәрһәҫа кь-щумкьрьнеда әмьр дьда. Дәмәке шунда әскәре алайе бэрбь ҫышла Чоло чу, әв гәрәке орта чйәе Мәхсо у Дикташра дәрбазбуйана, паше дәрбази кьщумкьрьне бьбуйана.

Әв чәнд рож бун, кө Чоло фәдайе хwэ парә-вәкьрьбу сэр дө тиша, йәке хwэ дабу бәрәка чйәе Мәхсо, ле йа дьне хwэ дабу бәрәка чйәе Дикташе,

һивйа дьжмын сакънибун. Ұәхте әскәр хвәст рйа ор-
та һәрдө чйара дәрбазвә, фәдаие к'орда жь һәрдө али-
йа мина зипьке гөллә сәр дьжмында баранд у паше
кәвәр һол кьрын, Ұәки патрона зәф хәрщ нәкын. Һале
әскәре Хое чьқа дьчу ақаси чәтһи дьбу, гөлле ван тө
зырар нәльдәнә фәдайа, бадьһәша дһатһиә агьркьр-
не. Қомандар дит Ұәки бь ви щурәйи шәркьрын бе-
фәйдәйә, бь әскәре хвәва пашда рәви. Чоло чәнд фә-
даийи шандә гөнд, Ұәки бежын кө әш һиви дькә беж-
нә апе Һәшиәли бьра нәхәйндә у бьбахшинә, Ұәки
Ұәхтеда мын гөра ви нәкьр, әш қөдар нәкөшт. Ле
бәле, иди һәр тышт жь һәр тышти дәрбазбуйә, алайа
әскәре Хое һатһиә сәр мә, бьра дәсте һесир бьгрын
бәрбь чйае Гридаге һәрын. Әм нәта дө рожа имкәне
надһиә дьжмын Ұәки бе гөнд, нәта Ұи чахи бьра тө
кәс гөндда нәмишә, паше әме беи бьгһижнә Ұана.

Ви шәрида фәдайа гәләк әскәр көштһи у бриндар
кьрын, ле Чоло һатә халапдһиә. Щербандһиә қөман-
даре әскәре Хое пьр бу, Ұәхте әш пашда вәкьшйа
әскәре хвә чәнд тиша һарәвәкьр:—тишәк пешбәри
фәдайа һишт, ле е майиши дьзикава бь рекә майиши
шандә бәрбь гөнд. Һәмаи Ұе роже һиве шәве Чоло бь
феле қөмандаре алайе у шәркьрыне ви кәйа, ви һьнәк
фәдаийи Ұьр һиштһи, е майиша гьшк бәрбь гөнд чун.

Әскәре алайа Хое бәрбанга сьве иди хвә қьш-
лера гиһанд, щмаәте қоч нава гөнд дәрдьхьстһи. Әс-
кәр бь һәвра гөллә рәшандә щмаәте, алайи гьжи қьш-
ле бу; бь әмре қөмандар у Р'за әфәнди әскәр нә сәва

тъштәки жьн, зар, кал, пир дькөштън, гәләк қиз у жьне шаһъл дьсөһьрандън, хьшьр, зер, зиве сәре жьна зоре же дьстәндън. Қөмандаре алайе қьсмә әскәр нава гөндда һишт, ле е майин дора гөнд қәләчада да сәкьнандъне, чәвньһерийе фәдайа бун, вәки хәзакьрана.

Р'за әфәнди хвә дабу алики қөмандар, бь дәсте расте сьмела хвә бадьда, ле дәсте чәпе дабу сәр навкела хвә, бь хәлқе гөнд дькәнийа.

— Дьле мьн ве шаре рәкәт бу,—әви гот,—мер әвә паше бькәнә, ле нә кә пешда. Дә, ве шаре бьзанбьн әз кямә... Әзе вәхта Чоло нава гөнд, бәр чәве вә гьшка бьдмә дардакьрьне, мәйтә ви дела щәникә хамва бьдмә гьредане, а ви чахи дьле мьне һесавә, бьрине мьне бькәшън...

Ве бисте әскәра каләки әхтйар аниә щәм қөмандар у Р'за. Р'әнге вира дьһатә кьвше, вәки ви дәрде дьне гәләки дитьбу, жь вәхте зутьр калбунера қол кьшандьбу у вера һатьбу рае. Қөмандар бьн чәвава мина кәйване бәйанийи бриндар ль руспи ньһери, тә тьре әве кале ве дәме техә нава ләпе хвәйә зөлме, ве бәре кале бьдә зерандъне у паше нуфи фәка хвәйә мәзьнкә. Гәло гөне кале чьбу, вәки қөмандар ва дьһани сәре ви? Нә ахьр кале әв наснәдькьр, нә жи әви кале насдькьр? Ве дәма һерсбуна қөмандарда Р'за әфәнди гөһе қөмандарда дькьрә пьстә-пьст...

— Кале,—қөмандар гот,—тә баве Чолойи?

— Бәле,—кале гот,—эз кәке Чоломә, әw хут жь мьн к'әтийә.

— Кале, раст бежә,—қомандар гот,—Чолойи ве дәме ль к'өйә?

— Чолойи ль чйәе Мәхсойә,—кале гот,—һун мерьн һәрнә wьр, пьрса бьдьнә wi, жь мьн чь дьх-вазын?

— Көро,—қомандар гот,—ща пенщи зопәйи ль калехьн!..

Әскәр әлбера әмре қомандар қәданд. Ду лехьстна зопара, қомандар хwә да сәр лянгәки, қьрмә жь қьбуре дәрхьст, дө патрон ль қәфәса кале жьмарт. Кале бәр wәфатбуне анцах гот: «Р'за, тә хwә к'өрд кәсаб дьки, ле бәр чәве тә дьжмьн мьләте тә қьр дькә? Wәки нава бәдәна тәда хуна к'өрдийе һәбуяа, кәйфа тәе ль мьләте тә бьһата. Гәло пьчька инсаф у намусе пара тә нәкәтьбу? Мере ноли Чоло жи дьн-йалькеда дьжин у е ноли тә жи». Ду ве хәбәрданера әмре кале мина чьраке весийа.

VI

Фәдайе к'өрда бь сәркарийа Чоло хwә данә чйәе феза қьшле у сәр әскәре Иранеда гөллә мина хwәлийе рәшандьн. Шәре әскәре ньзаме у фәдайе к'өрда гәләки дьреж кьшанд, агри лаwе к'өрда әскәр пәришан кьрьн, рәв бь әскәр к'әт у we дәме бь нишана Чоло қомандаре алайе жи һатә көштьне, wi чахи нава

эскәрда бетфақи пешда һат, эскәра әмре қомандаре майин жи нәдъбһистьн. Уи шәре гьранда гәләк эскәре Иране һатһнә кәштһн у бриндаркьрьне, бу шәйнәвси, һәр кәси дьхваст нәвса хвә хәлаз бькә у йса жи Р'зи дьхваст хвә бәтәвәкә. Эскәре һызаме хеләке шунда бь тәмаһи тәслиһи лаве к'орда бун, ле Р'за әфәнди кәтәбу каләки хьрав, дьхәбтһи хвә мьне бькә. Гога Әлиә Фарьз жь тьрса Р'за әфәнди зуда хвә нава к'оле дарада вәшартьбу шәки жь дәсте һи қатһли хәлазвә, шәкте һе дит кә лаве к'орда алтһидари һьлданә дәсте хвә, әш дьзикава пәй Р'за дьгәрйа у әш из дькьр, шәки шара ишарьн жь дәсте лавьке к'орда хәлазнәвә. һьнәк жьна зува дитһбун, кә Гоге пәй Р'за дьгәрә, шәки һи тәхә тәле, эскәре Иране жи тәркәсилак бубун, Чолойа дил бь шәргә дабуна сәкьһандһне, һьнәк фәдайе к'орда бриндар у кәштһйе хвә бәрави шики дькьрьн, һе дәме шаб данә Чоло, шәки Р'зае фелбаз хвә бәтәвәкьрийә у йәқин һе бьрәвә хәлазвә. һәма һи чаһи аһин-офина жьһнәкә бриндар бу «ах дәрде мьн Р'зайә, гьди һи бьгрьн, қимә-қимә бькьн. Гога Әли әш из дькьр, бьһнерьн, бе һи сәре Гоге жи нәхарийә...» Әв шабә әлбәра данә Чоло, һи әмри сәр чәнд фәдайа кьр:

— Гәли бьра! Зу бькьн һи қәщәри бьһиньн, чь қимәти дьхазә һи сәг бьгһиньһнә шәм мьн!

Лавьк әпешәйи гәрйан, нә Гоге, нә жи Р'за нә дитһн. Әвдьлмәщид у Гоге зува жь һәвдә һьздькьрьн, һи миһа мәрьве сәрхаш хвә йнда кьрьбу, гәшри ле

зына бубу, сэр нэр гавэке наве Гоге сэр заре ши бу. Бьнэтара қышле Әвдълмәшид у Кәсо газн дькьрьн: «Гоге... Гоге... Гоге... Гоге... һе...» Гоге әв дәнга дәрәнг бьһист, кәвьрәк диса ль синге Р'за хьст, дит кә иди лъват бь Р'за навә, әв жь нәвалә нава к'ола дәркәт, хвә да щики бьнд у газн ван кьр:

— Зу вәрьн! Әзә ль вьрм! Гьдино, зу вәрьн...

Лауьк вәхте гьһиштьнә Гоге әв наснәкьрьн, тә-не Әвдълмәшид бь дәнге Гоге әв наскьр, кьрә қи-рин:

— Гоге, әзиза мьн! Әв чь калә қәдаре к'орда анийә сәре тә? Әши ль к'ойә? Әзе кәйфа тә бьсти-ньм!

— Әвдълмәшид, — Гоге бьнд шаб да, — мьн кәй-фа хвә бь дәсте хвә һьлдайә. Гьди, нәби-нәби ши бь-көжьн. Р'зайи вайә, чәледа, нава к'оладайә. Зу мәйте ши вәйнә щәм Чоло у щмаәтә гөнде мә. Бьра гөнди-йе мә дьжмьне хвәра рьнд бьбьнә нас...

Фәдайя хвә мәйте Р'за әфәндира гиһандьн, Әв-дълмәшид хаст дәст бавежә қьрме, Гоге әлбера зәнда вида гьрт, паше Кәсо гөһе хвә да сәр дьле хунхөр, дит кә дьхәвьтә, хастьн мәйте ши әрдера бьхьшки-ньн, ле Гоге нәһишт, гот:

— Әвдълмәшид, нә мьн бәрәда тәра гот, әгәр мьн бьхаста әв кәлба бькөшта һазьр мьне бәри вә бькөшта, ле мьн нәхаст. Дәрде мьн әвә, әви кәлби саг бьбьнә щәм щмаәте у Чоло, бьра һьнәки бьдьнә хәбәрдане, паше...

Әвдълмәшид, Кәсо у лаҗьке майин леше Р'за орта һәвра кърн, бәрбь щмаәта гөнд у фәдаие к'ордайә читгърти бърн, we дәме Әвдълмәшид рева зәвта хвә нәани у гот:

— Гоге, тө сәре мьнки! Ве һәйсәбәйса шерда ви м'орг'ози к'әнще жьна жь к'ө ани хвәкър, һә?

— Әвдълмәшид,—Гоге, гот,—әзе паше Wәра қь-сәкм...

Щмаәта читгърти гьшкә посидәбун, тә к'ер лехста пьчкә хун жь ван нәдһат, маләк г'өнәбу, Wәки к'ошти, йане бриндаре ван г'өнәбуйа. Wәхте леше Р'за сәр дәсте лаҗька дитьн, тәе бьгота дьле ван рәнәт бу, ле wәхте Гоге дитьн wәки поре we тәви һәв буйә, бәдәна Wейә чилә-қәрқаш нава дере қәльшира мина һивәке те к'өвше, дем у зәнде Wейә бриндар, диса һәр нәбубәкә щмаәте алики дьбър. Бистәке шунда леше Р'за орта хәлқеда даннн, Чоло бәрбь Гоге чу, әһйә we рамуса у гот:

— Әфәрьм, Гоге, д'ода к'орде, д'йә мьн! Әз нәйрана тә у қәwата мьле тәмә! Щмаәта мә раст готийә— «Шер шерә, чь мерә, чь жьнә». Шире тә мети ль тә кәлалwә! Дә бежә, бе тә әв зальма чаwа кьрә ве роже?

Гоге бәре жь к'әла дьле хвә гьрйә, паше бәләкийе бәдәна хвәйә қәрқаш пәчьнин, дем у поре хвә кьрә һьзаме, гот:

— Wәхте әскәре дьжмьн незики г'өнд бу, мина тәйроке г'өллә сәр мәда барандьн, Wи чахи мьн хвә

вэшарт, вэки нэк'эвьмэ дэсте ви зальми. Р'астэ, мьн нэта нһа һэр тышт жь вэ вэшартийэ, ле эзе нһа гьш-ки бежъм. А һун ви к'элби дьбиньн? Вэхте дьһатэ гөнд, һақаси хвэ нава гөнд эглэ дькър, вэки мьн бьбинэ у гьлийа бэр мьра бавежэ. Мьн гьлийе ви бэр сир-пивазэке һасавнэдькър. Вэхте эскэр к'этэ нав гөнд, мьн эв сә дит, ви ч'эве хвэ дьгэрәнд, ле мьн заньбу, ль мьн дьгэрйа, лэма жи мьн хвэ вэшарт. Вэхте фэдаие мэ һэрчар алийе дьжмьн же стандьбун, имк'ана рэва ван төнэбу, қомандаре ван жи һатьбу көшт-тьне, дә әйан бу, ордийа бе қомандар... Мьн нава к'оле дарада ль Р'за дьһери, ви хаст дэмәке тыштәки бькә, ле дэрәнг бу, эскэр гьшк иди тәслими фэдаиа бубу у лашька тьвынг-шэбрханэ бэрэв дькърьн. Һэма ви чахида мьн Р'за из дькър вэки нэрэвэ. Бона мьн фәмдари бу, вэки ви эв шэра дайэ дэстпекърьне у ве зөлме тинэ сәре мэ. Чава қызәк ль морийе торе хвә-йп қәтйайн бьгэрэ, эз жи Р'за дьгэрйам, һэма ви чахи мьн әв дит, әв жи тәлә-тәлә нава к'оле дарара дьхаст бэрбь нәвалә бьчуйа, мьн әлбера пешийа ви бьри у готе:

— Р'за әфәнди, эз бь хөлам, тө зани ч'эве мьни зува ль тәйэ, эз жь тә кьз дькъм! Гьди, эз бэхте тэдамэ, руне бьра кәсәк тә нэвинэ вэки төйи ль вьри. Әгәр эз ве шарә тә жь ве қәзйаие хәлазкъм, те мьн бьстини? Бәлки йаха мьн жь ви кәле мьһашьрийе хәлазвэ. Дә, гәли хушк у бьра! Мәрвь рожа тәнгда йаре дийа хвэра дьбежэ «баво». Ви мьнра гот,

«Әзиза мьн! Әзе тә жь ронкайа чәве хwә гә-
ләктър нъзбъкъм. Те бьби ханьма мале. Тәмам ре у
шеwра мала мьне бь тә бе кьрьне. Әгәр щара ищарьн
тә мьн жь ве бәлайе хәлазки чәве мьн жи бьхази,
һазьрьм... Зани чь, Гога мьн? Т'әне эз бь щурәки дь-
карьм хәлазбьм, гәрәке тә ве ләзе мьнра кьнше жь-
на дәстхи...» Бәре эз һнәки вәбәщьрим у паше
мьн дьле хwәда гот «wәйла поркөре, дьжмьн һәла
нәкьрийә тәле, дькәнә». Мьн гот «ве ләзе, әзизе
мьн!» Мьн әлбера туманәк, дерәк вәкьр дае у
бса жи мьн дәстмала сәре хwәйә дәда вәкьр дае, қьр-
ма wийә маwизер же стәнд, wеда авитә нава һошәве,
бьра нһа фәдайик һәрә биә. Мьн готе,--дә, зу бькә,
кьнща хwәкә, әгәр фәдайи мә бьбиньн we мә һәрда
жи пьрти-пьрти бькьн. Гьва мьн хwә ль wи кьрә пәр-
дә, сәба wи нәбиньн, ле аликида жи мьн әw дьда ләз-
кьрьне, wәки кьнща хwәкә. Wәхте әw руништ кьнщ
хwәдькьрьн, мьн парава кәвьрәки дудрежкани жь әрде
һәлда, да сәре wи, wи хаст ль мьн вәгәрә, мьн йәки
дьн жи да сәре wи, wи чахи хуне әw бьр, wи һнә-
ки ньше хwә бидакьр у диса хаст мина са хwә бавежә
мьн, мьн ве щаре һәман кәвьр дәв у руйе wи хьст,
әw иди кәт. Әз незики wи бум, бе нәмьрийә, нъзаньм
чава бу, wи дәст авитә поре мьн, һндьк дьма эз тәс-
лими wи бьбуйама, ле мьн имқан нәдьда wи, һа кә-
вьр дәв у дьране wи дьхьст, агрн мина дә пәләwана
мә һәвдә һол дькьр, бь ви щурәйи әм һоли чәла һн-
да мала мә бун. Дәрба пашьнә, кә мьн кәвьр ледь-

хьстын, бэдэна ши гэз дькыр, дьнатэ к'ввше, ши аф'ле хвэ бндакырбу. Гэли хушк у б'ра! Мьн шурэки гөлийе хвэ жь дэсте ши хэлазкыр. Дэ, гае рэшо, кидэра тэ дэшэ, мьн р'нд лехьст, we дэме эз бь дэнге лавька нэсйам у ван хвэ мьнра гинандьн. Дэ, к'опэки нэрамо, щава ван к'штийа у бриндарада бьдэ!..

Чоло диса бэрбь Гоге чу, энийа шейэ кэвэр рамуса у гот:

— Э'фарьм, мерхаса мьн! Д'ода к'орда!

Бь эмре Чоло чэнд шер ав сэр Р'за эфэндида кьрын, бэре искини пек'эт у паше чэ'ве хвэ вэкр, ль дорбэре хвэ мезэкр, ахэкэ куур к'шшанд, диса чэ'ве хвэ гьрт, лавька чэнд шер ава дьн жи сэрда кьр, ве щаре Р'за сэр ньше хвэда hat. Лавька чэнтэ қ'омандаре алайа эскэр ани да Чоло, ши чэнтэ вэкр, дэфтэр у қ'элэм же дэрхьст, рабэри Р'за кьр у эш мэщбур кьр, шэки эш бьнвисэ к'о ши қ'шлэ чава фьротийэ к'орда, паше чь з'олм анийэ сэре мьнащ'ра, ши бэртил чава дайэ сэрэке Хое у сэрэке Хое чава бэртил дайэ қ'омандарийа эскэре Иране йэко-йэко бьнвисэ. Р'за эфэнди бь фарьзи чь к'о кьрбу йэко-йэко ньвиси: «Сэбэбе қ'ркьрна эскэре шэ у шмаэ'та к'орд бэре эзьм, паше сэрэке Хое у қ'омандарийа эскэре, г'оне Чоло у шмаэ'та ши қ'эт т'онэнэ, эзи ль к'орда нэһэқ'ьм... Ирода эхт'арийа к'орде қ'шла Чоло һэйэ малдэшлэ'та мьн сэр хвэ парэкавьн, бьбнэ хайе этиме мьн у ван хвэйикьн...» К'отасийа нвисара хвэда Р'за эфэнди бьн к'агьзда қ'олкьр, паше жь эскэре дил бист

мәрва жи қолкьрын, йәки бь змане фарьзи бьн қола-
да ва нвиси: «Чь кӧ к'агьзада һатийә нвисаре Р'за
әфәнди бь дәстәхәте хвә нвисийә у қолкьрийә мора
хвә жи пева зәльқандийә. Әм гьшк шәде ве қәвман-
дъненә у растә.»

Вәхте Чоло к'агьз жь дила стәнд әмри сәр ла-
вька кьр. Вәки дәст-пийе Р'за әфәнди гьредьн, бьбьн
гелида һолкьн, иди бьра нәтаке ва бәр чәве мә нәе-
нә к'ъвше... Бистәке шунда әмре Чоло лавька қә-
данд. Шмаәта қышле бь шин у гьри кӧштие хвә
дәфьнкьрын, вәгәрийанә гӧнд, дәст бь баркьрыне
дкьрын, бь кӧл-дәрд бәрбь ч'йәе Хәзале реқәтьн.
Фәдаие кӧрда чьқа тьвьнг-патроие әскәре Иране
һәбун сәр хвә парәвәкьрын, е зедә к'очара раскьрын.
Фәдаийи у Чоло се рожа шәм әскәре дил ман, рожа
чара, сьве зу, әскәр гьшк щерге данә сәкьнандьне, к'а-
гьзе кӧ Р'за нвиси бу, Чоло да әскәрәки дил у гот:

— Әзе вә иро бәрдым, ви к'агьзе мьн бьгһинә
шаһе Иране у гӧне мә стуйе шәвә, чь кӧ вә дитийә
у бьһистийә йәко-йәко бежьн. Мьн бәр чәве вә гьш-
ка к'омә әскәр да гӧлләкьрыне. Дә, һун дәрһәқа хәра-
бийа ванда жи рьнд заньн... Намуса һәр кәси бопа ви
қимәтлийә. Кӧрд тӧ вәхта нәһәқийе хәлқе накьн, ле
вәхте хәлқ нәһәқийе мә дькә әм шаба ван дьдьн.
Ишә-олашагә дьвә шаһ, йане вәзире әскәрийе вә қә-
булкә, вә чь бәр чәве хвә дитийә, ве жи қьсәкьн...

Нава әскәре дилда әскәрәки бәжнева бьнд, сӧ-

фэтва нэщиф жь сьре дэркэт, һьнэки эскэре майин
һьһери у гот:

-- Бьбахшинэ, магул Чоло! Эгэр эз дэвса вэ
буйама, мьне эв эскэре дил гьшк қьркьра, ле тэ эв
йэка нэкр, тэ кьрэ мерани у сэр меранийа хвэ жи
сэкьни. Р'астэ һьнэк эскэре мэ бэр бае Р'за эфэнди
кэтын, нэси кьрын, ван жи дэрба хвэ стандьн. Вэва
эһанэ, вэки эм эскэрын, қомандар чава эмьрдькэ, эм
борщдарьн бьқэдиньн. Жь Р'за эфэнди гьрти нэта
қомандаре мэ, гьшкэ ль вэ нэһэқьн. Эм гэлэки жь
вэ разинэ, һун к'орд мьлэтэки бь рэкьмьн, ходане на-
муса хвэнэ. Бьра к'оштьна ви эскэри дишана мэра бь-
вэ дэрс, бьра бэре бьзанвэ сэва чь дькэ шэр у паше
дэст бь шер бькэ. Магул, мэ бьбахшиньн, эмэ ль
вэ нэһэқьн...

Эскэре дил разибун данэ Чоло у фэдаһе к'орда,
вэки эв саг-сьламэт вэдьгэрын, дэст бь щэдандьна
огьра хвэ кьрын.

VII

Чоло жь шербандьна хвэйэ шер заньбу, вэки
дишана Иране ви ва бэрнадэ, ве чэнд рожа шунда
эскэр сэр чолойдаа бьшинэ, вэки к'орда бьдэ к'орпучкь-
рьне. Чоло у фэдаһи һатьнэ сэр ви қьрари, вэки бэрбь
чһае Хэзале һэрын, йане на шмаэте диса текэвэ бьн
лэпе хунхора. Бь әмре Чоло кэрийе пез, гаране дешер у

рәвәе һәспе Р'за дө рож бу шандьбунә чһәе Хәзале, вәки бь нәлали сәр эле парәвәкьн.

Эвар бу. Р'ое жи тә тьре дьхаст дәмәке ль фәдаие к'орда тәмашә бькра у наше бьчуйа ава. Меше феза қышледа кәша шарур-былбьли дьстьра, тәе бьгота дьготьн «гьди зу бькьн, жь нава ве қәһр у зөлме хәлазвьн, һесире хвә шарәкә дьне нәкьнә дәсте зөлм-кара...»

Фәдаие к'орда рожа дөда хвә гиһандьнә сәре чһәе Хәзале. Сәре чһәе Хәзале вәхтеда тәқйабу, орта колозе вида мәйданәкә ләйланкийә фьрә пешда һатьбу, гола аве жи рәвш дьда мәйдане: тәе бьгота тәбийәт вәхтеда фькьрийә, вәки диwana Иране ве зөлме бинә сәре чолойа, әве жь бәр зөлме бьрәвьн. қәйа у заге чһәе Хәзале ве ль вана бьвә сьтар. һәрчар алийе колозе чһәе Хәзале бь қәйайе асева һатьбунә доргьртьне тәне дө щйа имк'ана тәкәпәйа у сийара һәбу, шьвәрйара һьлкьшйана сәре чһәе Хәзале, вәки дьне қәйа у мешәбун, тә имк'ана һьлкьшандьне тәнәбу.

Тариқ дьдә қьвше, вәки к'орд мьләтәки азайньзи шәрванә, мәрвь дькарә к'орда нав бькә ләһәнге сәре чһәе. К'орда бона азабун у сәрбәстйа хвә тьме мьқабьли дьжмьна шәркьрьнә, кәштьнә у һатьнә кәштьне, ле қәләче хвә дәсте дьжмьнва бәрнәданә, чьмки К'ордстан, йане жи мәскәне кә к'орд теда дьжин, қәвле дьнезанәбуне имк'ане надә дьжмьна, вәки вән алткьн. һәр чһәе, бани, кәвьр, загәкә вәлате К'ордстана Р'оме

Иране у Ираце бунэ пьштоване к'орда, ванара бунэ
бъра, лэма жи дьжмьна бь к'орла нькарбуйэ. Дьне-алэм
шэдэйэ wэки һэр жьнэкэ к'орд рожа мьлэте хwэйэ
чэтында, сэба азабуна цмаэнта хwэ мина чйае К'ордъс-
тане к'ордара бунэ дар у пьшт. Тьвьнг һьлданэ, мера-
ра тэвайи ль чйа мьqабьли дьжмьн шэркьрьнэ.

Бь эмре Чоло эле мал-дэwлэта Р'за эфэнди ми-
на һэбуна хwэйэ арьзи сэр мала парэwэкьрьн. Һэр
малэк бу хөдане пез, дэwер у һэспа, һэла пара имдад-
чне эле шыкакийа, шөлалийа у зила жи хwэйи кь-
рьбун. Ниве фэдайайи пае пьр сийарэбу, wэхте qэw-
мандьнэке сийара элбэра хwэ wи щира дьгьһианд, ле
ниве һэспа жи щэм эле һиштьбун. Чоло у фэдайа
шеwрэкэ гьран дани, агрийе һатьнэ сэр we нете, wэки
гэрэке диса wэгэрьнэ чйае Мэхсо у wьра пешийа эс-
кэре Иране технэ шэр, имкэне нэдынэ wan, wэки пеш-
да бен. Фэдайа дькарьбу ль чйае Хэзале жи мьqабьли
дьжмьна бькьра шэр у имкэи нэда wan пешда бьһа-
тана, ле чйае Хэзале нава ньдуде Р'омеда бу, мьqа-
бьли дө дэwлэта шэркьрьн нэдьбу, фэдайи чьqаси жь
ньдуде Р'оме дурбуйана, аqаси башбу, лэма жи qрар
һатэ qэбулкьрьне, wэки һэрнэ чйае Мэхсо. Тэмаийа
фэдаие эла Чоло у имдадчне меван бь чэк-силане тэзэ-
ва һатьнэ силакьрьне у дэст бь щэдандьна огьра хwэ
кьрьн. Р'ожа дьне, сьве, фэдаие к'орда гьһиштьнэ щийе
кьwшкьри, феза нэwала чйае Мэхсо бунэ кэйшт дэс-
та, һэр дэстэк бь эмре Чоло qэлэче хwэйэ кьwшкь-
рида щивар бун, һива дьжмьн сэкьнин. Чоло чйае

Хэзале жи бехайи нәһишт, мере аһьл, жьн у қиза ть-
вьнг һьлдабун, кьдуде хвә хвәһи дькьрн. Чоло өса
жи сьпартьбу чәнд аһьла, вәки вәхте кә патроне фә-
даһа кембә, сийари патрона бьһиньнә ван. Қарәз,
һәр фәдаһики кәрда қәләче хвәда һазьр сәкьнибу,
вәки дәрбе ль дьжмьне дәвхунхьн...

VIII

Чәнд рожа шунда щаб гьһиштә шаһе Иране вәки
һьнда бажаре Хое кәрда алаһа әскәре Хойе қьркь-
рийә, қәмандаре алаһе жи кәштьнә, ле дил у
бриндар пашда шандьнә. Шаһ әмри сәр вәзире әс-
кәрие кьр:

— Жь ван әскәре дил чәнд мәрийа бьшиньнә
щәм мьн, вәки әв дәрһәда ши шәрида мьһра қьсә-
кьн.

Бәхте кәрдара өса ль һәв те, вәки әв әскәре
кә Чоло кагьз у мор дабуһе, дьчә щәм шаһ, кагьз у
море бәр ши датиһә, чь кә дитьбу шаһра йәко-йәко
қьсәдькә. Ду хәбәрдана әскәрра агьр бь дьле шаһ дь-
кәвә у әмри сәр вәзире хвә дькә вәки кагьз бьху-
нә. Вәхте вәзир хандьна кагьз тәмамкьр, шаһ гот:

— Нава дә сәкәтада қәмандаре әскәре Теһране у
сәрәке бажаре Хое дардакьн! Бьра е майни бьзанбьн,
вәки льнге хвә гәһе хвә нәхьн. Ирода чар алаһи
әскәр у қәмандарәки щерьбанди бьшинә сәр вә хәраб-
щийе, бьра ван зальма бьһьнщьриньн!

Вәзире әскәрийе вәхте жь шаһ әмьр стәнд чар

алайе эскэрэ силаһькьри бэрбь бажаре Хое шанд. Р'о-жа д'ода эскэр хвэ бажаре Хоера гиһанд, һэма we р'оже бажарване Хоейэ к'орд, эрмэни и адрбещан шаб данэ Чоло, wэки «сьве-д'осьва чар алайе эскэр тенэ сэр wэ, һаж хвэ һэвьн». Эскэр бь эмре қ'омандаре алайа р'ожэке жи ль Хое һеса дьбьн у р'ожа чара сь-ве зу бэрбь қьшла Чоло редьк'эвьн.

Қ'омандаре алайа мэрьвэки гэлэки шерьбанди бу. Эw гэлэк щара к'этьбу шэре мьдабьли к'орда, жь ван шэра алтндар дэрк'этьбу. Ле щара ищарин қ'омандар жь ви шэри гэлэки дьтърсийа у тэ тьре дьле хвэда гот: «Жь Хое нэта Гьридаге гьшк ч'йа-нэwале к'урьн у щи-щина мешэва һатьнэ wэргьртьне. Wьр вьнщьран-дьна к'орда зэф чэтьнэ, чьмки эw гьшк бь чэк-силане алайа алткьри һатьнэ силаккьрьне».

Wэхте алайе Иране незкайн ль қьшле кьрьн, һэwзаньбун к'орд иэчунэ, гьшкэ ль гонде хвэданэ, бь эмьре қ'омандар һэрчар алайа мина тавийа зипьке сэр гондда г'оллэ барандьн у вьшуми сэр гонд кьрьн, ле хенщи чэнд к'учьке бриндар у чэнд пьшика, бэнин-санэк нэдитьн. Қ'омандар гэлэки һерс бу у дьле хвэ-да гот:

«Ве щаре жь ви шэри алтндари дэрк'этьн зэф чэтьнэ... Нэмама дэрһэда һатьна мэда йэқин к'ордара готьнэ, лэма эw жь гонд рэв'йанэ. На, на, эзе ви шэ-рида хвэ бьдьмэ хэравкьрьне...» Жь һерса дэсте қ'о-мандар у сэре ви лолэпи дьнэжийа, һьзанбу чь бькь-

ра, агри гази қўмандаре дэста кър, ра-шеър да ван, лап к'отасиеда гот:

— Нэр чь қимэти дьхазэ бьбэ, эскэр гэрэке нэ-
вала бьнэтара ч'йае Мэхсора дэрбазбэ, йэқин к'орда
хвэ дайэ нафа гэлийе ч'йае Мэхсо, эм гэрэке нэрдэ
алие нэШале ньлднэ дэсте хвэ у паше вьшуми сэр
ч'йае Хэзале бькьн. А тэне ши чахи эм дькарын бьг-
нижьнэ нета хвэ у дьжмын бькьнщьриньн... Эз вэра
раст бежым, чэтынайа мэ стэндьна нафа гелийэ Шали-
нэ, эгэр мэ ньлда дэсте хвэ, оса бьзанбьн алтэндари
дэсте мэдайэ.

Бь эмьре қўмандар гэрэке алайа йэке бэри гьшка
жь нэвале дэрбазбуьйа, алайе майин жи вали гели к'орд
бьдана бэр гөлла вэки алайа йэке бькарбуьйа дэрбазбу-
йа. Вэхте алайа йэке дэрбази ши алийе гели бьбуьйа,
гэрэке ве мьқабьли к'орда бькьра шэр, вэки нэрсэ
алайе майин жи пэй ве дэрбази Шали гели бьбуша у
бь қэвата тэвайин ль к'орда хьстана. Алайа йэке бе
шэр пьбэржерн гели бу, вэхте пьнэвразбуне ньндык
дьма кё бьгнижьнэ нафа гели. фэдайе к'орда кэвэр у
зынар сэр ванда нолкьрын. Кэвэге нолкьри мэңал нэ-
льдэнэ эскэре дьжмын, вэки ньлкьшьнэ нафа гели, па-
ше фэдайе к'орда бь нишан гөллэ сэр дьжмында рэ-
шанд. Эскэре нэваледа хвэ шашкьрын, пьбэржер
бэрбь бьне нэШале рэвин у паше пьэвраз бэрбь алайа
ньлдкьшьиан. Лаве к'орда бь нишана тьвьнге «К'чук-
чапе» дьжмын ль нэврез пэришан кър, ле эмре қў-
мандар алайин ль нэврез да сэкьнандьне. Алайа йэке

гэлэк эскэр онда кър, ле мьнк'уна һэвраз һьлк'шан-
дье гонэбу. Алайа сьsia жи пьбэржер бэрбь алайа
йэке шьр'ти, ве щаре тьвьнге дэста чолойа к'эт'нэ
хэвате, бь ви щурэйи нэта тари к'этэ эрде ван бэр.
Һэв шэр кър. Вэхте тари к'этэ эрде бь эмре Чоло
дэстэкэ фэдайа р'йа нафа гели қэлэче хвэда руныш-
т'н. вэки шэв мэщале нэд'нэ дьжмьн, нафа гьли һьл-
д'нэ дэсте хвэ, рож дьжмьн пькарбу, чьмки кэвьр
д'һат'нэ һолкър'не у гөллэ мина зипьке сэр ванда
д'һат'нэ рэшанд'не.

Шэв бу, шэвэкэ сайн. Һиве шэмала хвэ рауэ-
шандьбу нэму шийа, те бежи эве жи дьхвэст имдад
быда фэдаие к'орда. Шэрэки к'ефили-дэман бу,
жь дэст гөлла, чауа дьбежьн, ле эулэде хвэ давит.
Жь һолкър'на кэвьра пьриске эгьр мина стерка дь-
чурьсин. Лауе к'орда нэта бэрбанга сьве имк'ап нэда
дьжмьна, вэки нафа гели һьлдэ дэсте хвэ. Тарибэр-
банга сьве бь эмре Чоло дэстэ фэдайн жи һатэ ко-
мэка фэдаие шэркьри. Чэнд сэнэта шунда мерхасе
к'орда гэли жь дьжмьн да тэмьзкър'не у эскэре саг-
майи пьэвраз бэрбь қөмапдаре алайе рэвин. Қөман-
даре алайа гэлэки п'осидэ у һерс бубу, чьмки вэкэ
алайке эскэр ондакър'бу, ле дэрһэқа щэбьрханада иди
қэт мэвежэ. Чэнд мэһа к'орда имк'ана нэуалера һэв-
разбуне нэда дьжмьн, вали гели эскэре Иране гөллэ
нава һэведа давитьн, ле к'орда бадьһэуа гөллэкэ хвэ
жи нэдавит, фишэк бона рожа чэтнайе хайи дькър'н.

Қөмандаре алайа дэсте ви, чауа дьбежьн; жь эрд-

эсмин қәтйа, дө бър эскәр—йәк алиие гәлийи растера, йа майин алиие чәпера хвәст бышинә бәләдийе, бәлки реке бьбиньн вәки we реда ньшуми сәр кӱрда бькьн. Уи бона сьпартыне сәрәке һәрдө бьра газн щәм хвә кьр:

— Гәли лаўька! Һун дьбиньн, вәки кӱрд имкәне надьн әм дәрбази вали геливьн, нһа әз дьспермә вә, нәта лынге вә дьгрә нафа ви гәлира һәрьн, бәлки һун илаща реке бькьн. Әгәр вә ре дит, текәвнә һөндӱре гели, дәрбази уи али бьн у паше зу вәрьн, һуне пешкеша хвә жь шаһ бьстиньн. Рьнд бәләдкьн. Уи чачи әме кӱрдара хәбәрдьн...

Сәрәке бьрәке, гәләки фькьри, ль деме қӱмандаре алайа ньһери у гот:

— Мақул қӱмандар! Әгәр әз шаш нәбьм, хәритә щәм вә һәйә? Бьнһәрьн, ньһа шьрда һәр дәр теда те кьвше, бәлки ре жи һәвә?

Қӱмандар аләма хвәда гәләки һерс бу, хвә зәвт нәкьр, незики сәрәк бу, гот:

— Гәде жь гәда! Хәритеда әгәр ре бьһата кьвше иди мьн сәва чь тӱ дьшанди, һазьр мьне әмьр бьда эскәр у мәйе ньшуми сәр кӱрда бькра? Дә зу һәрьн, дәст бь қәдандьна әмре дайн бькьн!

Чәнд рожа щарәке қасьд жь Теһране дьһа тьн, жь қӱмандарийа эскәр әламәти дәрһәқа шерда шаһра дьбьрьн. Нава гәләк әламәтиада һьнәки пәсьн һәбу, ле дәрһәқа чәтьнайе кале эскәрда һьндьки дьһатә готьне. Әламәтийе пашьнда қӱмандаре алайа тьштәк вәнәшар-

50

тьбу, чь чэтьнайи һабун дэрһөдә гышкада һургъли нь-
висибу, ви гомана хвэйя пашьн данибу сэр ван һәр-
дө бьре бәләдчийа. Вәзире әскәрийе нәма пашьнә жь
қомандаре шер стәндьбу ханд, гәләки бәр хвә кәт
у дьле хвәда тәе быгота дьгот: «Щаньм, әв щинә өса
асенә, тәйр тәйртийа хвә чэтьи ван дара дьгәрә. Әскәр
гәрәке шьр топа бьдә хәвате, вәки дьжмьн алткә,
мьнк'уна бьрна ван навә, тьвынг шьр чь дькарьн бь-
кьн? Кафьре к'орда ре ль әскәргьртийә, к'и пешда дьчә
дькөжьн. Әв қомандара нинбә әз бь хвә һәрьм, әз чь
дькарьм бькьм? Дьбини к'ордә чьқаси шәйтанын, пат-
роне хвә жи бадьлһәва хәрщ накьн, дәвса ван кә-
вьра дьдьянә хәвате, вәхте әскәре мә дәрбази ньщуме
дьбә паше фишәка дьдьянә хәвате у гөлла мина хөли-
йе сәр әскәре мәда әләк дькьн. Тәне гомана мә дьми-
нә Р'ом, ви алида имдаде бьдә мә. Нә ахьр Р'ом жи
к'омәке надә мә, чьмки мә вәхтеда имдад нәдайә we,
вәхте we мқабьли к'орда шәр дькьр. На, Р'ом к'омәке
надә мә, дьминә әм бь хвә илашәке бькьн, йане на
әм гәрәке дәст жь ви шәри бькьшиньн. Сьве әзе һәр-
мә ньзура шаһ, чь кә мьра ньвисинә әзе вира йәко-
йәко бежьм, к'а бе әв чь дьбежә, ища паше әзе бь-
фькьрьм...»

Сьвәтьре вәзире әскәрийе чу ньзура шаһ. Бәре
дәрһөдә әламәтийе тәзәйә, кә жь шер стәндьбу, жера
һургъли қьсәкьр у паше дәрһөдә ви шәрида фькра
хвә шаһра гот. Ду хәбәрдана вәзире әскәриера шаһ
хеләкә хөрт һәвал нәда, к'әтә нава мьтала, тәне шар-

шара ль хэрита рахьстийэ пешбэри хвэ ньһери, қәлә-
ма хвэ сэр хэритера вьрда-веда бьр у ани. Тәе бьго-
та ши нькарбу тө ре вэбьжарта у бэр чэтнайе мэзын
сәкьнибу, вәки готына хвәйә к'отасийе бежә. Шаһ диса
ль хэрите у рйа нәвала Мәхсо мезә кьр, паше фь-
тлы ль вәзире әскәрийе ньһери. Шаһ вәхте ль вә-
зире әскәрийе дьһери, ши мина к'уси хвэ дьчъвьлан-
дә сэр һәв, дьхаст равә, кале әскәрпеда бэр ши һа-
зьр бьсәкьнә, ле вәхте шаһ диса ль хэрите ньһери,
һьнәки бина вәзире әскәрийе һатә бэр. Шаһ щьгарә
сәр щьгаре дькьшанд, агри сәре хвә һәжанд у гот:

— Вәзир, хенци ве рйа кә к'орда зәвт кьрийә,
реед башқә тәнәһи? Бьһерә чьқа әскәр һатийә тәләф-
кьрьне у чьқа силак к'әтийә дәсте дьжмьна?. Щаньм,
реед ве мирате чьқа асенә, вәки әскәр нькарә топа
жи бь хвәра бьвә?

— Шаһ сагвә,—вәзир гот,—тө реед башқә хенци
ве ре тәнәһи. Қомандаре алайа мьһра ньвисийә, вә-
ки мьһ дә дәстә бәләдчи—һәк алийе гелийи расте, һа
дьне алийе чәпеда шандьнә, вәки қәт нәвә һәма швә-
рекә чук бьбиньһ, бәсә, һәла дәрһәқа һәрдо дәсте әс-
кәрә бәләдчида тө әләмәти тәнәһи, чава әз щаве
бьстиньм, әзе әлбера бемә кьзура вә.

— Вәзир,—шаһ гот,—әз һәа тө фәрмана нькарьм
бьдьм, чьмки һәла жь бәләдчийа тө щаб мә нәстән-
дийә. Вәзир, тө мәрәхәси.

Чәнд рожа шунда қомандаре алайа чьқа қәвата
ши һәбу, диса дәрбази ньщуме бу, ле фәдайе к'орда

мәшала дәрбазбуна гәлийе Мәхсо нәда әскәре дьжмьн. Чәнд рожа шунда дәсте бәләдчийа жи һатьн гьһиштнә әскәр, щаб дан, wәки тө ре тәнәнн.

Чоло дит, кө шәре дьреж бькьшинә, шаһтийа Иране жи we диса әскәр-щәбьрхане бышинә имдада әскәре хwә, wi жи диса дө қасьд бәрбь эла шыкакийа у чар жи бәрбь эле һәйдәра у шәлалнайә wәлате Р'о-ме шанд, готә қасьда:

— Бежнә сәрәке һәрсе эла щәбьрхане мәйә пь-рьн. Һәр ньщумкьрьнәкә мәда дьжмьн гәләк силак у патрона дьһелә дьрәwә, хенщи we йәке сильне көшти-йе дьжмьн лавьк бәрәв дькьн. Эз wә һиви дькьм, әшир баве әширейә, нава wәдәки кьнда чьқас жь дәс-те wә те имдада фәдайа диса бьдьнә мә, лавька бе силак бышиньн, әме вьра силька бьднеда. Дә, әз бәхте wәдамә, фәдайа зу бышиньн, wәки әскәре дьжмьн мә пәришан нәкә. Фәдаие мә у wә нәта һна чйәе Мәхсо у гәлийе we дәсте хwәда хwәйкьрьнә, мьрьн һәйә, ле рәв тәнәнә. Гәли бьра, имдада к'орда бона к'орда әсәйә!..

Qöмандаре алаһа дит, кө ви шәрида гәләк әскәр у силак ондакьрийә, wi әскәре хwә жь нафа гели вә-кьшанд, һьнәки жь we дур, щики архайин да һешь-рандьне у к'әтә кәле хwәхwәйикьрьне. Чәнд кәвте бу шәр стәқьрибу, һәрдө али жи һеса дьбун, ле бәле тәе бьгота qöмандар дәрһәқа плане шәре гәзәда дьфькьри.

Кәта дәстпебуна шер жь һәрсе эле к'орда бь рә-қәмәкә мәзьн фәдаийи гьһиштә эла Чоло. Бь әмьре

Чоло шәрване к'ордә тәзә нава дәмәкеда патьнә чәк-силанкьрьне у кижан дәстера фәдаий лазьмбун данә we. Фәдаий к'орда назьр қәләче хвәда сәкьнибун, нивийа ньщумкьрьна әскәре дьжмьн бун.

Қөмандаре алайа вәзире әскәрийейи Иранера wa ньвнсийбу:

«Имдада әскәр, щәбьрхана у зәгирә мәра зәф лазьмә у әгәр мьнкунә, нава вәдәки кьнда быгһинә мә. Әгәр һун дьхвазьн әм щара ищарьн ви шәре мқабьли к'ордада алтндар дәркәвьн, тәне мәщаләкә мә һәйә, әв ньщумкьрьнә. Дә, һун жь мьн рьндтър заньн, вәки вәхте ньщумкьрьне қөрбан гәләк дьчьн, бона ван қөрбана нәта изна вә төнәвә, әз нькарьм дәрбази ньщумкьрьнебьм. Бе ньщумкьрьн стәндьна нафа гәлийә валин мьнкун нинә, бе we йәке әм тә вәхта нькарьн быгһижнә мәрәма хвә у дьжмьн бькьнщьриньн. Бь тәхмина мьн қәвата к'орда жи пьрә, те бежи әшярәте вәлате мә у Р'оме имдада фәдаийа дайә к'орда. Әгәр әв йәка растбә шөхөле мә we дһа чәтьнбә. Бәләдчийе мә жи тә ре нәдитьн, вәгәрйан. Нивикьрьна мьнә пашьн жь вә әвә, вәки һун изна ньщумкьрьне бьдьн...»

Вәзире әскәрийе вәхте рәшбәләка қөмандаре алайе шәре мьқабьли к'орда стәнд, әлбера чу щәм шаһ, вира кагьз ханд у нивийа фәрмана ви **бу**. Шаһ әмьр кьр, вәки вира алайик әскәр, щәбьрханә, у зәгирәкә пьр бьшиньн. Бьра дәрбази ньщумкьрьневә, нәта дьжмьн бь тәмами нәкьнщьринә бьра вәнәгәрә!..

Дә, әмьре шаһ бу, нава чар рожада хастыне қо-
мандаре алайа миасәр бу. Ви чәнд рожа жи һесабу
да әскәр, қәвата хвәйә әскәрийе нәсаб һылда, щәбър-
хане һати сәр әскәре бе силак парәвәкьр. Әмьр да
қомандара, вәки кижан алайе бәре нафа гәли һылдә
дәсте хвә. Нава әскәрда шаба «хере» бәла бубу, вә-
ки «Шаһе мә диwana Р'омера хәбәрдайә, әскәре Р'оме
ве алийе чйае Гьридагеда ль к'ордахә. Әме к'орда
тектә мәскәре, гьшка дил бьгрьн. Әв әскәре ви шә-
рида әгитийе, мерхасийе бьдә к'ъвше, ве жь алийе
шаһда бе рәвакьрьне, наве шийа ве вәлате мәда бә-
лава. Сьпартына шаһе мә буйә әв, вәки әм бәри әс-
кәре Р'оме к'орда дил бьгрьн, ван бькьнщьриньн». Ван
хәбәре вала әскәре дьжмьн дьда р'ондаркьрьне,
вәки рьнд шәр бькьн. Әскәр өса дабуиә бавәркьрьне,
вәки ки ви шәрида бе көштыне, ве шәһид бьк'әвә у
бе хәбәрдан, ве һәрә щөнәте.

Бае сьбе бь нәмде хвә дьвиланд. Әвра руие рое
гьртьбу, имк'ан нәдыда вәки ро гөлийе хвәйә зерин ра-
вәшинә сәр бәдәвәтийа тәбийәте. Әвьр ль әсмана мина
әскәре Иране у фәдаие к'орда бь һәвра к'әтьбунә қал-
щәнге. Тәе бьгота тәбийәта ведәре жи заньбу хөде
дньйалькеда рәнәти нәдайә к'орда. Әв мьләта бона
азабун-сәрбәстийа хвә, йане жи сәва қорикьрьна хвә
тьме нава шәрадайә. Қондага тьвьнге бона ви балги-
йә, әва сәва ван орхан-дошәкә, бь фьра чьвикера
ньшйар дьвә. Вәки шава дьжмьн бьдә. К'орд шә-
рада раназе, ле бәле, бистәке мәщал бьк'әвә ви,

əw чəве хwə бьдэ сэр нэв, бьзанбэ wi хəwа хwə
һьлдайэ.

Жь һебэта зэрпе гөлле дьжмын тэйрэдэ гэлийе
Мэхсо бэрбь к'орда огьра хwə щэдандьн, тэе бьгота
жорда ль к'орда дьнһерин, һэр фэдайики к'орд қэлэча
хwэда һазьр сэкьнибу, һива әмьре сэрәке хwə бу. Гөлле
әскәре Иране мина зипьке сэр к'ордада бариа. Әскәре
Иране мина гөре дэвхун дәрбази һьщумкьрьне бун.

Алайе Иране к'əw-к'əwа сьвера пөбәржери гэлийе
Мэхсо бун. Чава дьбежьн «һесавкьрьна кэвьра һэ-
бу, ле йа әскәр төнэбу». Wэхте әскәре дьжмын гьшк
пөбәржери гэли бу фэдаие к'орда мина тавийа баране
сэр wанда гөллэ барандьн, ле дьжмын пешда дьчу,
wәки бәри әскәре Р'оме к'орда дил бьгрьн, бәлки наве
wan wәлет бәлавэ у шаһ wan бьдэ р'əwакьрьне. Әс-
кәре дьжмын диса бөхоф һэвраз һьлдкьшьийа, тэе бь-
гота гөлле к'ордайэ авити у кэвьре һолкьри зьраре
надьнэ wan. Чэнд бьре фэдаие к'ордайэ нафа гели нэ-
та әсре тәнг мьқабьли ордийа Иране кьрә шөр у нэ-
һишт дьжмын һьлкьшэ нафа гели, ле фэдаие к'ордайэ
майинэ бэрәка чйае Мэхсо қэлэче хwэда руньшьтбуи,
һива әмре Чоло бун. Wэхте к'о тари лап к'этэ әрде
әскәре Иране диса дәрбази һьщуме бу у бьрәкә х'орт
һьлкьшьийа нафа гели, фэдаие к'ордайэ һесуйе кьрә
мәксәре. Чьқа дьчу жь гели к'омәка әскәре дьж-
мын дьһат, хеләке шунда ниве әскәре дьжмын
һьлкьшьийа нафа гели, чэнд бьра бь әмре қ'омандаре
алайа мәксәра фэдаие к'орда дһа дьда тәнгкьрьне, ле
әскәре дьжмыни майин дәрбази һьщумкьрьна бэрбь

qawata k'ордайэ нямли дьбу. Мерхасе к'ордайэ хэлә-
qеда qраркьрын бь чь qимәти дьхазә бьвә хэләде бь-
qәльшиньн у пьбәржер бәрбь зага к'о жера дьбежьн
«Сәйран» һәрн. Ду гәләк чәтнайара к'орда хэләq qә-
льшандьн, алийе рйа гели пьбәржер чун. Дә шәр бу,
ки һатә к'оштын у бриндаркьрне, ле е майин хwә за-
гера гиһандьн, ища заqеда к'орда ль дьжмьн рәшанд,
ки пешда һат әw һатә к'оштыне у бриндаркьрне. Әскә-
ре Иране бәрбь чйае Мәхсо һьлдькьшйа. К'орда бь залп
гөллә сәр дьжмьнда рәшандьн у паше гьшк һәвра дәрбази
ньшумкьрне бун. Гөлле фәдайа у ньшумкьрна wanә
басквәдайи чәве дьжмьн тьрсанд, әскәре дьжмьн пь-
бәржер бәрбь әскәре wan тәрьqандьн. We дәме әскәре
дьжмьн хенши р'өне хwә хәлазкьрне тьштәки майин
бирнәдһанни. Фәдайе к'орда әскәре дьжмьн мина га-
рәнәкә дөwер дабу пешийа хwә, бәрдьдайе. Нета qо-
мандаре алайе дьжмьн әw бу, wәки зу бьрәвьн нафа
гелийә чәпе у растейә к'о бәре дәсте к'орда бу, qәләче
хwә бьдһнә мәнкәмкьрне, чаwа к'орд жорда бен бь
нишан бьрәшинә wan, бәлки пашда бьрәвьн. Фәдайе
к'орда жь к'әрба хушк у бьре хwәйә мәскәреда жь гөлле
дьжмьн у мьрна хwә нәдтьрсийан, пешда, пешда дь-
чун. Алайе дьжмьна дит, к'о бь к'орда пькарьн, тәрq
бь wan а к'әт, шьwәреа гелида пьбәржер рәви. We дәме
дәqа мьрын у жийине бу, һәр әскәрәки дьжмьн дьхаст бь-
рәwә, р'өне хwә хәлазкә. We һәйсә-бәйсәда ль нафа
гели әмьре qомандаре алайа нава һәwеда дьһатә бһис-
тыне, ле к'е г'оһ дьда wi дәнги, дьрәвйан бәлки р'өне

хwэ хэлазкын. К'орда гэлэк эскэр дил гьртын у нава
wэхтэки кында нафа гэлийе Мэхсойи алийе хwэ жь
дьжмын да тэмьзкьрыне. Фэдаие к'орда жь нафа гели
бь нишан гөллэ давитына эскэре дьжмын у сэр ванда
кэвэр холдыкьрын, имкан нэьданэ эскэре дьжмын wэ-
ки пьбэржер бьрэвын. Гөндөре гелида ль эскэре дьж-
мын бубу агьрдэwрана раст, бекэсаб дьжмын дьчу
«щөнэте». Лаве к'орда нафа гелийэ алийе хwэ жь
дьжмын данэ тэмьзкьрыне. Чоло we дэме ль һарафе
мэйдане эмьр дьда:

— Эвдълмэшиде бьра! Дэста хwэва пьбэржери
геливэ, ордийа дьжмын бьдэ пешийа хwэ нэта бьнэ-
тара зага «Сэйране» бэрде, мерхаса азакэ у бинэ.

Нава бистэкеда эмре Чоло һатэ қэдандьне, Эв-
дълмэшид дэста хwэва пьбэржери гели бу у эскэре
дьжмын мина гаранэкэ дешер да пешийа хwэ, бэрдь-
даие, ле фэдаие к'ордайэ нафа гели имкан нэьданэ
эскэре дьжмын, wэки пьэвраз бэрбь нафа гелийэ алийе
хwэ һьлкьшын, һэрын хэлазбын. Нэта фэдаия эw бу,
wэки кэйфа хwэ сэдтақ жь дьжмын дэрхэ. Кале эс-
кэре Иране зэф чэтын бубу, к'этыбунэ кале мала бе
малхе, кэси кэсэк нэдьбьнист, бубу wэй нэвси... Эв-
дълмэшид дэста хwэва мерхасе к'ордэ загеда данэ
хэлазкьрыне, ле чь фэйдэ... жь сесьд мери у кэйшт
жына тэне кэйждэ мер у Гоге сэр чолойда вэгэрийан.
We рожеда эw загэ һатэ навкьрыне «Мэрзэле хушк у
бьре мерхас».

Эскэре Иранейи сагмайи шэв бь шурэки жь гели

дэжкэт, феза гели рэшбэлэкэк бь дэсти дө қасьда шандьнэ Теһране. Бь ви шурэйи эскәре дьжмьн һатә алткьрьне, ле бәле дө нэвтейа ль нафа гәлийе Мәхсо бәр хвә да, нәта жь вәзире эскәрийа Иране шаб һат, вәки пашда вәгәрып. Сәбәба пашда вәкьшандьна эскәре дьжмьн наше бь сальха һатә әйанкьрьне. П'але мэдәне нэвтейә Иране мьқабьли қайдә-қануне Иране шәр дькьрьн, сәбәба дөда жи к'орде Совушбулахе (һна Мәнәбад) бона азабуна хвә мьқабьли шаһтийа Иране шәрәки зор дькьрьн. Аһа сәба ве йәке жи шәре мьқабьли к'орде чолойа һатә сәкнандьн.

Вәхте эскәре Иране бь тәмами бәрбь Теһране кьшйа, фәдайе к'орда мәйте мәрвеве хвәйә көшти гьшк бәрәви нафа гәлийе Мәхсо кьрьн, бь әдәте к'орда дөфьнкьрьн, ле бриндар шандьнә чйае Хәзале, нава эле. Көштије зага «Сәйране» һәла сагйиа хвәда һәвалә хвәра вәйсет кьрьбун: «Бьра лавьк мәйте мә жь заге дәрнәхьн. Әгәр дькарьн, бьра дәве заге бь кәвьра һьлщьньн, чьмки әв зага нә кө ве щаре, ле һәла вәхте кал-баве мәда буйә имдад, дар-пышта мә к'орда. Әв загә бона мә вәхтеда буйә зийарәт у зийарәт жи дьминә. Тариқа ве заге зәф мәзьнә. Әм һиви дькьн мәйте мә хушк у бьра нәбьнә тә щийа...» Фәдайе к'орда вәйсете хушк у бьре хвәйә мерхас миасәр кьрьн, дәве заге сәр мәйте әфате хвәда се рез кәвьр һьлщьнин. Чоло итбара хвә бь диwana Иране у сальха нәани, дө дәстә фәдайе хвә ль нафа гәлийе Мәхсо һишт у чьда силане кө жь дьжмьн стәндьбун һьл-

дан, бь фэдаёе майинва бэрбь хэлде эла хвэйё чйае
Хэзале чун. Вэхте Чоло у фэдаёе хвэва гһиштънэ
нава эле, дэ щмаэт бу, гышк бэрэви дора Чоло бун,
Ви щмаэтера йэко-йэко гот кп һатийё кошъне у ван
чава хушк-бьре хвэ дэфьнкьрнэ.

Ду хэбэрдана Чолора дэнге «Бьро!.. Хушке!.. Бь-
ро!.. Бьро!» нава һэведа собэктари дькьр. Жьна рэш
вэргэртън, гёлие хвэ жекьрн, сурэте хвэ қэльшан-
дън һэспе тэвьланди рэш һатънэ хэмьландъне, бэйрэде
рэш пешдэре конада дарда кьрн. Чоло у хэлде эла
ви ду сэкьнандъна шерра панздэһ рожа имдадчийе эле
шькакийа, һэйдэра у шэллиийа хвэййкьрн. Чоло у
хэлде эла ви 'разибуун элами имдадчийа кьрн, Чоло
гот:

— Гэли бьре мьн! Дьбинън готъне кал у баве мэ
вэхта дьготън «Рожа к'ордайё тэнгасиёда тэне к'орд
тенэ һэваре». Чава иро сэре хвэ дьгрн. Бэле, иро
к'орд һатънэ һэвар у имдада мэ. Лэма жи мэ дьж-
мьне хэдар алткьр. Гэли бьре мьн! Азабун бе қ'орбан
навэ, мэ ви шэрида гэлэк қ'орбан данэ. Р'экма хёде
ль ван қ'орбанавэ! Эз сэба ван гышка корбьм! Ви шэ-
рида хушке мэ чь то нав дэрхьстън! Хушке мэ мьле
хвэ к'отанэ мьле мера у бь эгити шэркьрн... Гэли
лашька! Жь алийе эла мэда разьльхийа мэйё жь дьл
элами щмаэта эла вэ бькьн, эм мьнэтдаре щмаэта
һэрсе эле вэ у сэрэке вэнэ! Эм жи вэкэ хвэ мерьн,
иншалэһ эме бэр қэнцийе вэ дэрен... Дэ, гэли қам-
қьдуме мьн, вэра огьрбэ у мьнэтдаре вэмэ...

Г А Р А Д Ё Д А
О Г Ъ Р А Х Е Р Е

I

Нэйшт мән бу ль чйае Мэхсо қьсмәкә ордийа Иране мқабьли чәнд эле к'орда шәр дькър, ле алтндари һьлнәда дәсте хвә. К'орд ши шәрида чава дьбежьн «бубунә ләһәнге бьне бәра». Нәнһери We йәке, вәки шаһтийа Иране имдада әскәр у силава тьме дьда алайа хвә, ле тә илащ бь к'орда нькарбу бькра, к'орд нәдһатьнә алткърьне. Ши шәрида тәе бьгота һәр кәвэрәки ши мәскәне к'орда ванра; буйә бав у бьра, һазрә сәр дьжмьнда һолвә, вәки мәщале нәдә дьжмьн пешда бе, кале к'орда пәришанкә.

Чава тариқ дьдә к'вше у өса жи сәр ниме готье кал у бава, дьжмьн чқаси ньщуми сәр к'орда кьрийә бь сайа қәвлә дьнезанәбуна мәскәне к'орда, әш посидә вәгәрйайә у фькьрийә бь рекә башқә к'орда алткә. Бьвә диwana Р'оме, йане жи йа Иране, шәре мьқабьли к'ордада рож у мәһе пешьн чьқа қәвата ван һәбуйә авитийә сәр к'орда у чава лазьмә шәркьрийә, ле шәхте дитьнә шәр дьреж дьк'шинә у гәләк тәләфате дьдьн, чйа, қәйа, гәли, гәбозе К'ордьс-

тане имкәне надьнә Ван, вәки кӧрда алткын, дьжмын элбера дәст авитыңә слага мӧсӧлманнейә нимли «Qӧране», һәрдӧ алийа дәсте һәвда сонд харьнә, вәки шәр бьднә сәкьнандьне у расти жи шәр данә сәкьнандьне. Ду сәкьнандьна шерра дьжмын сәва кӧрда бьхапинә гәләк әфукьрн данә кӧрда, чәнд сала гьва хәрщ-хәращ жь Ван настинӧ, мәскәне кӧ кӧрд теда дьжин, гьва кәта-кәтайе пешкәши Ван кьрнә у гәләк әхтиярийе майин данә кӧрда. Бь ве йәкева әв у кӧрд һәвһатьнә, паше чәнд мәһа кӧрд архайин кьрнә, кӧрда жь Ван бавәр кьрйә, бь шӧхӧл-әмәле хвәва мьжул буйә, ле диwana Р'оме у Иране бьнва дәст бь фькре хвәйә рәш кьрнә, сонд у гьлийе дайи пепәс кьрнә, сәрәке кӧрда гьртнә элбера дардакьрнә у бь қәшатәкә әскәрийә мәзьнва кьщуми сәр әширәте кӧрда кьрнә, әв кьнщьранднә у бь ве йәкева алтидари һьлданә дәсте хвә.

Ви шәрида диwana Иране мина кал у баве хвәйә фелбаз дәст давежә «Qӧране» у сонда. Бь дәсти шех, қази у мәлле әйан щаве Чолора дьшинә, вәки «Әм шәр нахазьн, бь дәсти мәрыве нәпак әм һатьнә хапандьне у әмә ль вә нәһәқьн. Кидәре дьхази бьра вәқиле мә бенә ыр бь шәдәтийа мәрыве хӧде, әм дәсте һәвда бь «Qӧране» сонд бьхӧн. Әм қышле бь тәмами дьбахьшиньнә вә, әм пенщ сала хәрщ-хәращ жь вә настиньн, мал-дәвләта Р'за әфәндийә, кӧ вә сәр хвә парәвәкьрийә, пешкәши эла тә дькьм... Мә мала Р'за әфәнди, қәвм у пьсаме ви гьшк сьргун

кърьнә, мал у дәвләта ви дәвләте һылда, әва йәка-
дәдә кьвше, вәки һун гәрәке жь мә бавәркьн. Тә
зани вәки шаһе мә хөдане гьлие хвәйә, ви гот хә-
лазбу, чу. һәр гьлики ви жь резе Қөране хәбәрдьдн.
Әв софийе софйанә, баве фәқир-бәләнгазайә у хөдане
гьлиие хвәйә...»

Сәркарә эла кьрда Чоло, растә, өмре хвәва ша-
һьл бу, ле нә мәрйки хам бу, ви жь кал-бава һәвһатьнә
бсайә Р'ом-Иране гәләки бһиһстьбу у бавәрбуна хвә-
бь сонде вьрәкә диҗана Иране нәдһани, ле бона миа-
сәркьрьна нета хвәйә пашвәхтийе Чолора лазьм бу.
Вәкиле хвә бьшинә щәм вәкиле Иране дәрһәдә һәв-
һатьнеда бь җанра хәбәрда. Чоло чар руспийе дьне-
дити шандә Хое, щәм вәкиле диҗана Иране, әви
қасьде хвәра гәләк гьли готьн, ле агрийе готьбу:

«Гәли мадула, сьргункьрьна мала Р'за әфәнди,
қәвм-пьсмаме ви, мә кьрда дьдә бавәркьрьне, вәки
дәвләта Иране у шаһе җе хөдане гьли у бәхте хвә-
йә. Әм гөманьн диҗана вә чь әфукьрьн у пешкеш
мәра готьнә җе бьқәдниә. Дә вәва әйанә, вәки бь
готьна Р'за әфәнди әскәре вә қышла мә тәмами шә-
җьтанд у хәрәвкьр, һьһа лазьмә тәмам чекьн. Дә,
һун заньн, вәки әм тәзә жь шер дәркәтьнә, гәләк
бриндар у нәхаше мә һәнә, нәта әм сәр-гөһе хвә бь-
дһнә сәр һәв мәра эпещә вәхт лазьмә. Әзе ван вә-
киле мәра бьһатама, ле әзи һьнәки нәсазьм, ләма нә-
һатьм, бьра мадуле мина вә ве щаре мьн бьбахшиньн.
Әзе паиза лапә дәрәнгги щаве вәра бьшиньм, вәки әм

ль бажаре Хое растя һэв бен у дәсте һэвда бь «Қөрәне» сонд бьхөн... Эз һиви дькьм, тьште башқә бьра шаһти нэфькьрә... Әм, к'өрде эла мә, мәрвнә беиладьн. Әм бәр ве рәкма вә қәт дькарьн бьрәвьн?»

Қасьде Чоло әв готьне сәрәке хвә вәкһиле ди-вана Иранера готьн. Ду гәләк хәбәрданера вәкһиле Иране разибун да, дәсте һэвда бь «Қөрәне» сонд харьн у кәта пайза дәрәнги ван хатьре хвә жь һэв хаст.

II

Мерхасһия эла Чоло у сәкһнацдһна шер мһна сим-сьз телефоне нава К'өрдьстане Р'оме, Иране у Ирақеда бәла бу. Дә, бь әдәте к'өрда гәрәке гьрә-гьре һәр эләкә К'өрдьстана ван вәлата бьһатана сәрхашһия мере кәштийә эла Чоло. Нале щмаәта эла Чоло зәф хьраб бу—аликида бриндар, алийе дьнеда хәлайи, тәзибун, һа һәрә сәрәкә сәрма чһае Хәзале әмана щмаәте дьбьри. Әв чәтһнайе эле Чоло дькьрә наләкһи хәрав, нәзар фькьр сәре шира дәрбаз дьбун, вәки чь бькә, ве щмаәта майин жи нәкә қөрбана звьстане, ле щаве сәрәке эле К'өрдьстанейә бона һатһна сәрхашһийе, һәр нәбубәкә Чоло алики дьбьр. Нәдьбу, гәрәке ши дәст жь һәр фькрәкә хвә бькшанда у гьрә-гьре элайә жь К'өрдьстане һати қәбул бькьра. Чәндәкһи шунда дәстбь һатһна сәрхашһия бу. Гьрә-гьре элайә кә дьһатһнә сәрхашһийе, һәр кәси вәкә қәвата хвә һесирра пәз-дәвар,

ар, гәнъм, савар, бьрьнщ, шәкър у пәрчә дьһанин. Гәл-
бәт, әвә йәкә имдадәкә зор дьда һесир, лә тәбийәтә чйәе
Хәзалә чьҫа дьчу сәрт дьбу... Ван роже паизейә сар-
да, роже шәш-нәвт дәстә дьһатьнә сәрхашийә. Ду ха-
рьна нин у фатһера, һәр сәрәкәки элә һати, бәр Чоло
у щмаәта ви бона хайикьрьна һесирә звьстане дьлө
хвә вәдькър у дьгот: «—Сәре ван гедука һесир хвә-
йикьрьн навә, баркә Wәрә щәм элә мьн, әзә чава ла-
зьмә щмаәта тә хвәйикьм, лә быһарә дьлө тә к'ода
дьхазә һәрә». Ынәка жи дьгот: «—Әшир бавә әшире-
йә, һида гонде элә мьн гонде хәрәвә гәләкьн, баWәр
бькә к'әләфе we жи тьндьрузьн, дьминә дар, әмә we
жи дәстхьн. Щмаәта элә мьн у тә we нава чәнд ро-
жада хайя авакә. бьра һесир хвә бькә сьтар, нәта бе
хөдө чь дькә, дәвәчнө бьмьрә, йанә дәвәе бьсәкьтә...»

Сазаха сьвейә чйәе Хәзалә бь кәмде хвә дьви-
ланд. Р'о жи һьнәки шьрин бубу, пышкева вәкә сесәд
сийарә элә щәлилийә, зила у моткайә вәлатә Р'оме
һатнә сәрхвәшйә, ду гьрин у кьләмә сийарара, щмаә-
та һати конада руньштьбу. К'еләка Чолойә чәпә ме-
рәки навсәрәйи қәмәри-бьнд, намьлә пән, қәфәса ви
бь һаләта у шьрка сәнәтева хәмьли бу, ду харьна нин
у фатһера жь Чоло һиви кьр вәки әв бистәкә тәвайи
у башқә һәвра хәбәрдын. Тәе бьгота Чоло вира рази
бу у һәрдо бәрбь мьлла пеш кона чун, вьр руньштьн,
Мәнмәд гот:

— Чоло, бьре мьн, һөрмәт-сианәт тә у щмаәта
тәра! Ёса жи ван элара, е к'о комәкийя фәдайя данә

тә. Wә мераникә зор кър. Наве Wә нә кә бәлайи Р'оме, Иране, Ираде буйә у нәта дәнҗ-сәдаие шәре вәйи мерхас һәйло һатийә гъһиштиә һьнда мә. Гьрә-гьре элайә кә тенә сәрхашийе дьле гьшка бона һесире вәйи ви калида дьшәwьтә. Wәва әйанә рожа к'ордаиә тәнҗла һәр к'ордәки кә хуна к'орда нава бәдәна Wiда дьләйизә борщларә имдаде бьдә бьре хwә, жь кале гьран дәрхә. Ви һесире wәра бәре сьтара гәрм, нан у хөрәк лазьмә. Ль Р'оме тә нькари сәре һесире хwә хайики, ль Иране жи диса өса. Тәне имкәна хwәйи-кьрьна һесир щики һәйә. Бьре мьн, ве дәwра мәда нәмам гәләкьн, Wәки гьли дәве тә дәре, we бьҗһиньнә сәрәке қәза Идьре, иди бәсә, гьли гьһиштә Wi мән-щәнеқи, we қәwме мьн бьн к'ерера дәрбазкьн. Wәва әйанә, щәндьрме Р'оме нә сәба тьштәки мәрьва дькө-жьн, әгәр разибн әзе гьлийе хwә бежьм.

— Бьра шан!—Чоло гот,—мала тә аваба, чьма әз зарьм, лап архайин гьлийе хwә бежә.

— Чоло шан,—Мәвмәд гот,—әз ньһа малева ль wәлате Урьсете дьжим. Әв чәнд рожьн әз мевани һа-тьмә қәза Идьре, мала апе хwә. Әз чаwа жь вьра һә-рьм, к'ижан қәwме мьн гьлийе мьн бьньһерә, әзе бь хwәра бьбмә wьр. Wәлате Урьсете wәлатәки башә, патше we қанунәкә өса данийә, кәсәк хатьре кәсәки нақәвә, мина бьра дьжин. Wьр ньһа дәстпекьрьнә хө-лийе жь дәwләмәнда, аҗа-бәҗләра дьстиньн дьдьнә гөндие кәсиб. Кархана у завода дьдьнә пала. К'еф-ке-фа гөндиа у паланә. Щаньм, нә ноли ван дәрәйә. Хө-

лэсэ, тэра чь бежым, щмаэт рожа һэвэ қэнщ у рэш-
да ми́на б́ра имдаде дьд́нэ һэв. Чэнд мале мэйэ қэ-
би́ла зила сэва рэвандына қизэке жь бэра һында се-
мер кбштьбун, ван мал-нале хвэ һишт́ын у дәсте һе-
сире хвэ гьрт́ын һат́нэ қэза Нэхчыване. Диwane бона
ван пэрэ бэрдан, ван хвэра авайи чекьр́ын у ньһа
бунэ хөдане мал-нала. Бь тэгмина мын вэлате Урьсе-
те хут щийе һесире вэйэ. Дьле мын жи ноли кб́рде
майи́н ль һесир дьшэвътэ, лэма эз хаст́на хвэ тэра
дьежым, вэки дьне шб́хөле тэйэ...

— Мэкмэде б́ра,—Чоло гот,—тө раст дьежи,
эз бона шевре тэ разимэ. Мын исал мэһа адаре чэнд
қасьд шандьбун, чубун ван дэра гэрйабун, тэра бе-
жым, зэф бэгэмкьрьбун. Мэ щмаэти қьрар кьрьбу,
һэта паизе ван дэра бьхэбътын у паше һэрнэ вэлате
Урьсете. Дэ, айьке щмаэте Р'за эфэнди у диwana Ира-
нера нэминэ. Хөде көре ши бькөжэ, мала ши мират-
бэ, вэхте мират бу. Йэқин вэ быһистийэ, лашька эв
чава гэвэркьр, дэвлэта ши чьқас һэбу, мэ сэр щмаэ-
та мэ бэлакьр. Ка мала ши дэрмдагвэ, һишт эм чэве
хвэ вэкьн? Эва чэнд кэвтэнэ сэре мэ жь шер азабу-
йэ. Эз у щмаэта эле һат́нэ сэр ши қьрари, эм тэне
ль вэлате Урьсете дькарьн сэре һесир хайикьн. Эва
һэйэ се рож, мын чэнд мэри һэта чэме Эрэз шандьн,
ван эв ре-дърбана рынд бэлэдкьрьнэ, эме ван рожа
гази хөде хвэкьн у бэре хвэ бьд́нэ вэлате Урьсе-
те... Бьрадаре Мэкмэд, эз бона шевра тэ мынэтдарьм
у зэф разимэ!

Ду гэлэк хэбэрданера Чоло у Мэкмэд вэдьгэрьнэ нава щмаэте, нъзуре жь ван дьхазьн, вэки эв һнэнэки эглэ бунэ. Дэмэке шунда, щмаэта кё һатьбу сэрхашье, изна хвэ жь Чоло у эле стэндьн, Чоло жи разибун элами ван кър у хатьре хвэ жь һэвдö хастьн. Эла Чоло эв нэта қольбандьна чйае Хэзале вэрекьрьн у пашда вэгэрийан.

Сьбэтьре ро жь нивро хелэке дэрбаз бубу, чолойа һеди-һеди жь шкэвт, зага у коне хвэ дэрдькэтьн бэрбь топыке пеш мала бэрэв дьбун у дэрһэқа дэрде хвэда қьсэдькьрьн. Жьнэкэ навсэрэйэ кьнще рэшваргьрти, сэр деме ве қэрмучэка хвэра һелин чекьрьбун, бьске нив қэрқаш ль деме ве дьһат, эв алики щмаэте сэр чере панзейн зэрбуйи руньшьтбу. Ве дарькэк дабу дәсте хвэ, тэе бьгота жь кэрба дьле хвэ әрде щьгиз-щьгизи дькэ. Дэ, щмаэт бу, һәр кәси жь дэрде дьле хвэ хэбэр дьда. Агри хэбэрдана щмаэте һатэ сэр баркьрьне. Мэга Фатма жь щийе хвэ рабу, дарьке дәсте хвэ веда авит, бэрбь Чоло чу, һнда ши руньшт у гот:

— Бьре Чоло! Дьле мэ гьшка бриндарэ. Һэма йэк тө, дө көр у қизэкэ тэ һатьнэ көштьне, һна тө майи, кэлала тэ, тфалэки тэ. Бьһерэ, жь малэке се нэфэр һатьнэ көштьне, иди эз дэрһэқа эледа навежьм, әм гьшкэ рожәкеданэ. Эз әни-йа тәкьм, вьра дэрбазкьрьн иди навэ, бриндар, кал-пир у зар жь дәсте мэ дьчьн. Лаво, илащэке бькэ...

— Мэга Фатма,—Чоло гот,—хөдө нэзбькэ, эме чэндэки шунда бэрбь вэлате Урьсете рекэввн. Ёнэки жи тэйах бьдн, бе чь дьбэ?

III

Паиза дэргги бу. Нэр бэдэвэтикэ тэбийёте жь сэрма чйае Хэзалеё сэрт қармьчибу сэр нэв. We паизе хенши дара мэрхе, даре майин гьшкэ посидэ-бун, рэвшаш хвэ вэдэли жь сэр хвэ авитьбун. Бэдэ-на ван жь нэр сэртайи у қэзия тэбийёте зу-зу дьһатэ бриндаркьрне. Дара вэхте чьлоёе хвэйё к'эти дьн-һерин, тэе қэй бьгота жьне эла Чолойё рэшвэргьрти ль гэлийе чйае Мэхсо у нафа we дьнһерин, дьпэрь-тин, хвэда дьрыщьшин.

Шэвэкэ паизейё һенькэ-сайи бу. Зьмэ-зьм к'этьбу нава эле. Налэ-нала нэхаш у бриндара, к'эламе жьна-йё кё давитнэ сэр кёштие хвэ, дьле мэрийа дьпэрь-танд. Дэнге шин-гьрийе жьна тэе бьгота бэрбь зага мэрзэле хушк-бьратие у мэрзэле нафа гэлийе Мэхсо дьчу у хатьре хвэ жь эзизе хвэйё кё сэре хвэ нэ-та-кэтайе данинэ дьхастьн.

Щмаэта Чоло we шэве нэга сьве ранэза, мина эскэре ньзаме һивиа эмре баркьрне сэкьнибун. Сьбэ-тьре тэе бьгота, бэдэвэтийа чйае Хэзале вэһрмьжибу сэр хвэ, льбасе хвэйи қэшэнги һавине авитьбу сэр хвэ, һазьрийа хвэ мина һесир дьдит у дьхаст к'ёрда-ра баркэ. К'оче эле зуда рекэтьбун, бэрбь Әрэз дь-

чун. Пәнше роейә гәрм һесир у кәйван гәрм дькр.
дәрде вани дити қәй сьвьк дьбун. Р'әфе тәйрада жи
сәр к'оче мьһашьрара дәрбаз дьбун, һьһәки пешийа
к'оча дьк'әтын паше диса вәдәгәрйәнә сәр к'оча, диса
пешда дьчун, тәе быгота бәләдийа эле дькьрын. Бь
әдәте щмаәте, вәхте реҗи ре дьк'әвә, тәйрада расти
ван тен, бьзанбә огьра ван хер у к'ардарә, ләма жи
дәмәке п'осидәбуне мала хвә жь сәр деме мьһашьра
бардькьр, һьһәки вәдьбьшьрин у диса дәст бь қәдан-
дына огьра хвә дькьрын.

Әш дө рожабун, к'оче мьһашьра дьк'ьшйан. Р'ожа
дөда бәрәваре, тәе быгота ро қәстәмә начә ава, дьха-
зә һәла к'омәке бьдә к'орда, ле қануна тәбийәте бу,
рое зөлфе хвәйә зерин һеди-һеди бәрәв дькьр, хатьре
хвә жь к'орда дьхаст. К'оче эла чолойа гьһиштә пьра
феза Шаһтәхте. Чоло у фәдаийи бубунә чәнд тиша,
хвә дабунә феза к'оча, вәки ньшкева әскәре Иране
зьраре нәдә щмаәте. Пешийа к'оча каләки нурани си-
йари дьчу, вәхте әш жь Әрәз дәрбаз бу, ви дәстмала
хвә вәкьр, һьһә нан у хое дани сәр, бәрбь һьдудчийе
Урьсете пешда чу. Һьдудчийа һәрәке пари нан у һьһәк
хое харьн, бәр руспи һазьр сәкьнини у паше дәсте хвә
данә ви. Р'успи зьмане урьси һьзанбу, ле жь һәвал-
дана ван һатә к'ьвше, вәки әвана дьбежьн: «—Һун
сәр сәра, сәр чәва һатьнә! Әм тәрәфдаре фәқир у бә-
ләнгазань!»

Ду ве хәбәрдана һьдудчиара, руспи к'олозе хвә
һәжанд, вәки шәрьн. К'оче к'орда диса пешда дьк'ьш-

һан, жь Әрәз дәрбаз дьбун. Щмаәте вәхте дьлованийа кьдудчийа дит, гәләки ша бу у разибун әлами ван кьр. Кьдуде Урьсетеда паши у пешйа к'оча гьһиштә һәв, Чоло у фәдаийи жи һатьн гьһиштьнә к'оча, бь к'орди сәлам данә кьдудчийа, ван жи бь урьси шаба ван да. Хеләке шунда қомандре кьдудчи гази Чоло у чәнд руспийа кьр, гот:

— Щмаәт, дәвләта мә һазьрә тьме һмдаде бьдә we щмаәте у мьләти, кнжан бона азабун у сәрбәс-тийа мьләтийе мьқабьли зөлмқара, к'әдхөра, мьфтәхө-ра шәр дькә. Гәли бьре мәйә к'орд, сәйасәтийа дәвлә-та мә жь мә ва дьхазә у әм борщарьн we зийарәти бьқәдиһьн, щмаәта зеранди жи сәр сәра у сәр чәва һатьнә вәлате мә!

Чоло у руспийа бь дәсти дилманщ бона дьлова-нийа мьләте урьс у қануна ванә аза жь алийе хвә у щмаәте разибун әлами қомандаре кьдудчи кьр, гот:

— Әфәндьм, қомандар! Әгәр разибуна вә һәвә һьнда Нәхчыване гөндәки мә к'орда һәйә, жера Сус дьбежьн, бь сальха, сәд мале к'орда ви гөндида дь-жин, әм дьхазьн ви гөндида бьжин.

— Һун ви гөнди жь к'ө нас дькьн,—қомандар гот,—һун кәнге һатьнә ви гөнди? Бәле, бь сальхе вә һәр тьшт рәстә. Гәләк гөнде әрмәни у адрбещан ши-наре гөнде Сусенә у әкьне ван синоре һәвданьн. Хәл-қе ван гөнда мина бьра һәвра дәрбаз дькә, хер у шәра һәвла дьсәкьһьн. Әва исал чәнд салә әз сәр кь-дудьм, хенци чәнд мәрьва, мьн жь хәлқе майин гө

хэраби нэдитийэ. Дэ, шмаэт дьбежэ: «Гошт бе нэсто навэ».

Қомандаре ньдудчи дит кё хэбэрдана ван ньнэки дьреж дькьшинэ, тари жи кэтийэ эрде, шмаэта мьһащыр жи шэстйайэ, эмьр кьр, шэки «һьнэки дури авайе ньдудчийа бьра к'оча дайнын, шмаэт һесаба, дохтр жи брине бриндара дэрманкэ, кэта эм һэшалдана хвэ тэмамкьн.» Эмре қомандар элбера һатэ қэдандьн.

— Бэле, эфэнди қомандар,—Чоло гот,—эз һазьрым шава ван пьрсе шэ бьдьм. Бь сальхе калке мьн, гьва баве ви, шира қьсэкрыйэ. Сэрһатийа гонде Сусе мэзьнэ. Ньдуде ви гондида, гэлэк сийаре хэзэбе һэспе хвэ бэзандьнэ. Гэлэк к'орд бунэ қорбана тьвьнг, шуре ван у гэлэка бьн лынге һэспе ванда шэйсэте хвэ кьрьнэ. Зёлөмкэра шьр мале мә талан кьрьнэ у авайе мә шэшьтандьнэ. Гэлэк қиз у буке мэйэ бэдэв бь дэсти зоре хвэра бьрьнэ. Элбера нав у кьнше ван гонһастьнэ, хвэра кьрьнэ жьн, нөһиштьнэ эш бь заре хвэра змане де хэбэрдьн. Гэлэк-гэлэк эщеве майин анинэ сэре хэлқе мэйи Сусе. Мақул қомандар, жь навэ Сусе һэр тьшт фэмдарйэ, шэки шмаэта шэ чь то рожа рэш дитийэ. «Сус»—йане дэнге хвэ бьбьрэ, йане жи гонде дэнгбьрйа. Дэ, кэсаве хвэ һьлдэ, эла мэйэ ви гонди чь то рож дэрбазкрыйэ? Бь сальха ви гондида бэре дё кэзар пенщсэд мал жинэ, жь зөлма шэ дэвре, жь ви гонди рэвинэ шэлэте Р'оме у Иране. Шөкөр рожа пройинра, эм һатьнэ шэлэте аза! Бэле, сэрһатийа гонде Сусе дьрежэ. Аһа чьқас сал дэрбаз бунэ, эм

дыса хатънэ **Ware** де у баве хвэйэ кэвн. Гонде мэйи Сусе нһа йэцин нэ ноли е бэрейэ, эме нһа өмре бэхтэвар дэрбазкн.

— Бэле, сэрпатийа гонде Сусе мьнра фэмдарийэ, — қомандар гот, — нэта хун һнэки һесавн, эзе пе теле қомандарийа мэра дэрһэқа хатъна вэда хэбэрдьм, бе чь эмри дьдэ мьн? Бьбахшиньн, вэки эз **Wэ** тэне дьһельм.

— Эфэнди қомандар, — Чоло гот, — кэрэмкн, кэрэмкн, эм бь гори! Эм жь шөхөле эскэрийе пьри-һндьки сэрвэخت дьвн... Мадул қомандар, бьбахшиньн. Дьвэ қомандарийа вэ дэрһэқа хатъна эле мэда разльхийа хвэ нэдэ? Бежн щмаэта һэрсе эла кө хенци ви вэлати эм начьнэ тэ шийа.

— Хун чь дьбежн, — қомандар гот, — диwana мэ льрса өса тэ вэхта рэтнэкрыйэ. Дэ, ве гаве һэла бь хатьре вэ.

Эпещэ вэхт дэрбаз бу, қомандар бь бэшэрэкэ гэш һате щэм кьрда, сэлам да, гази дилманщ кьр, гот:

— Гэли һэвала! Дэвлэта мэ хастьна вэра қанл бу у изна гонде Сусе да, вэки хун вьрда бьжин. Чэнд сэнэта щунда дохтре мэйе бе һава щмаэте кэсаве бриндар у нэхаша бьгрэ, вэки бь автомашина бьгөһезнэ нэхашхана Нэхчыване.

— Эфэнди қомандар, — Чоло гот, — эм ирода заньн, вэки эмэ азанэ, тьрса мэ жь тэ кэси төнэ, чьмки мьлэте урьсайи мэзньн пышта мэ сэкьнийэ, иди тьрса мэ-йе жь чь һэвэ?

IV

Әш шәва шәвәкә тавәһив бу. Тә дәрзи бавита әрде, we бһата к'вше. We шәве хенци бриндар, нәхаш у ләwанда, щмаәта майин гышк к'әт'бу хәва шьрин, тә тьре гышк бь дьләки рәкәт разанә, қәт шаһтиһа Иране әш зөлма нәанийә сәре wан. Wәхтәки шәве бу, кавране стерка ль әсмана мьлмьли бу. Нава ве бәдәwәтиһа тәбийәтеда ньшкева шәмала фәнәре автомашине әщәлә ль эле у ньдудчийа дәрәвәбу. Қомандар әлбера чәнд әскәр шандьнә щәм Чоло, wәки һазьрийа бриндар у нәхаша бьбиньн, we бьшиньнә нәхашхана Нәхчыване. We шәве щмаәта к'әсьри гәләк бь һатьна автомашина нәкәсийан. Дәмәке шунда кавране автомашина һнәки дури эле һешьри, кәвт-кәйшт жьн у мере хәлате сыпи ле, чардарә дәсте wанда, бәрбь эле һатьн, сәлам данә щмаәта ньшйар. Чоло иди һәр тьшт заньбу, wи щийе бриндар у нәхаша нишани мәрыве хәлате сыпи хwәкьри кьрн. Имдадчийа дәст авитә дәсте кижан бриндари у нәхаша хwәйе wан мәрыве хwә нәдьдан.

Курайа эле, нава қалмә-қалмеда ахин-офинәкә зор дьһатә бьһистьне. Әш көре Фатмейи ноздәһ сали--Әв-дьлмәщид бу. Wи жь дәсте эша брина хwә имдад жь дийа хwә дьхаст. Ле дийа wийә фәқир, чь дькарьбу бькра? Де дьл дьда бәр дьле ләве хwә, wәки тәйе гакби.

Хеләке шунда Фатма һатә нава щмаәте у гот:

-- Мала вә бьшәвьтә, вәхте диwana Иране мала вә шәвьтанд! Эзе бәри гьшка көре хвә бьдъм, паше һун заньн. Вә дьне сәре мә ани һәв. Мерька һақаси мәра қәнцийе дькьн, әв жи пеш қәнцийе ванва? Мерәки миһа Чоло әв сәкәтәкә жь вә һиви дькә, һун гьлийе ви һаньһерьн. Гәли дохтра көре мьн бәри гьшка бьбьн, к'и жи һахәзә, шөхөле wanә...

Ду хәбәр дана Фатмера у бьрьна көре вәра гәләк хөдане бриндар-нәхаша қанлиа хвә дан кө мәрвеве ван бьбьн: ле һнәк жи қанл нәдьбун. Дә, се эле мәзьн бун, һнәка пак дьгот, ле һнәка жи хьрав дьгот, ле паше гьшка жи разибуна хвә дан. Эпещә мәри жи бриндар у нәхаше хвәра чун. Шмаәта кәсьри, диса к'әтә хәва шьрин.

V

Кавране стеркайи әсмин һеди-һеди к'әре хвә дьдит вәки баркә. һнәка жи ши бь ши өмре хвә дьда. Сәрма сьве жи қьравийа хвәйә зивин сәр бәдәвәтийа тәбийәтеда әләк кьрьбу. һәр бинбәр у бәдәвәтийа тәбийәте дьхаст хвә жь хәва шәве дауәшинә, вәки бәдәна ви тек'әвә һава һәрәк'әт. Қиз-буке чолойа жи һеди-һеди жь хәве радьбун, к'ьнше хвәйә рәш-кәш ль хвә дькьрьн, щер' дьданә пьшта хвә, бәрбь аве дьмәшйан. Ван сәр аве, сәр-чәве хвә қәнц кьрьн, щер' тьжи ав кьрьн, һәр кәс бәрбь мале хвә вә-

гэрийа. Гыва маливане мале бун, wэки жь хэwе рабьн, сэрчэwе хwэ бышон.

Хэлде эле хеди-хеди жь хэwе радьбун, льбасе хwэ ль хwэ дькьрьн, сьбэхери дьданэ һэв, сьвьке мала жи ньвин бэрэв дькьрьн, ав сэр дэсте мэзьнада дькьрьн у дьшуштын. Р'оа шэмалдар жи иди дэст бь хэбата хwэ кьрьбу. Бэнгзе мэрийа гэбийэтера вэдьбьшьри у хэмла хwэйэ надьри раwэшандьбу сэр wan. Qомандаре кьдудчи дурва дит, кo щмаэт к'аре хwэйи баркьрьне дьбинэ, эw дилманщ у чэнд эскэрава бэрбь мьһащьра чун. Чоло жи бьрэ мер да сэр хwэ, пеш кьдудчийава чун. Wэхте эw гьһиштьнэ һэв сьбэхери данэ һэв, дэмэке хэбэрдан, паше qомандар фьтьи ль дилманщ мезэкр у гот:

— Бь тэхмина мьн щмаэте һьнэки wэста хwэ һьлдайэ, к'аре баркьрьне жи дитьнэ, лэзьмэ щмаэт баркэ, чьмки р'яа wanэ дурэ, сьве на дoсьва нивро, анцах бьгьһижнэ гонде Cусе. Дэ паизэ, щмаэт чьqаси зу һэрэ щивар бьвэ, аqаси башэ. Гэлбэт, сэрк'арийа qэза Нэхчыване бона мьһащьра һна бэфьт'яа фькьрийэ. Ле щмаэт чьqаси зу дэст бь чекьрьна авайа бькэ, аqаси рьндэ у we зу жи текэwэ бьн сьтаре. Гэвалэ Чоло! Бэлки готьне wэ һэвьн, шэрм нэкьн, бежьн, эз һазьрьм хастьне wэ бьqэдиньм? Бьра дохтре мэ у чэнд эскэр wэра бен кэта Cусе. Дэ, wэра огьрбэ, саг-сьламэт бьгьһижнэ мэнзила хwэ.

Qомандар wэхте готэ Чоло «һэвалэ Чоло.» Эw хэбэра «һэвал» ль Чоло гэлэки хэриб һат, алийе ма-

йинда жи, эв хэбэр гэлэки хаша Чоло һат, чъмки қо-
мандаре урьсайи нэнас, һэма шарэкева Wiра гот «Һэ-
вал» у чэнд пьрсада бь wi дышевьрэ у Wiра нэсав
рудьне. We дэме Чоло кэтэ нава мьтала, роже дэр-
базбуйиэ вэлате Роме у Иране бир ани. We бисте
Чоло алэма хвэда ша бу у агъри зэвта хвэ нэани,
пирқини кэте, кэнийа, ль чэве қомандар у һэвалбэнде
хвэ ньһери. Қомандаре ньдудчи элбера тедэрхьст, вэ-
ки Чоло сэба чь кэнийа, ле диса хаст сэбэба кэне
wi бьзанвэ:

— һэвале Чоло,—эз тэгмин дькьм, мьн нава хэ-
бэрдана хвэда тыштэки зедэ нэгот, ле чьма тэ кэни-
йайи? Ниви дькьм сэбэба кэне хвэ мьнра бежэ. Эгэр
һун нэдынэ зэлалкьрьне, we сэр рёке мьн гьран руне
у we һокми сэр инсафа мьн бькэ...

Чоло мерэки зорбу, вэхте wi дэрһэда пьрсэкеда
һэвалдыда, пьрс ёса дыда сафикьрьне, вэки сэба гьш-
ка сэрвахтивэ. Чоло бе сэбэб тэ вэхта нэдькэнийа
тэне вэхте фэдайа бэрэ дьжмьн дыда, эв зэф бь wan
дыкэнийа.

Кэне Чоло бона қомандар фэмдарибу, ле wi хаст
нета хэбэра «Һэвал» Wiра бьдэ сафикьрьне. Чоло вэх-
те пьрсдайине қомандаре урьса дьбьһыст хвэда һерс
дыбу у эв кэнандына хвэйэ ньшкева, бекьрет нэсаб
дыкьр. Чоло бэре хвэ жь дилманш фьтьландэ қоман-
дар, вэбьшьри у гот:

— һун мьн бьбахшиньн, магул қомандар, сэбэба
кэне мьн пьрсэк бу у сэбэба we пьрсе жи һэйэ. Дьн-

йалькеда қәҗмандьне кӧ дьбын, сәбәба җан һәйә, сә-
бәб жи бе қәҗмандьн навьн. Сәбәб у қәҗмандьн ӧса
бь һәвра гьредайнә, чаҗа бона инсанәт ав у һәҗа.
Әм, кӧрд, һәвра дьбежьн «Бьрадар», тьрк һәвра дьбе-
жьн «Аркадаш», фарьз дьбежьн «Рәфиқ» у зьмане ма-
йинә кӧ эз ньзаньм. Эз һәйрана сәре тәмә, мьн рожа
чәве хвә вәкьрийә хвә наскьрийә у кәта рожа пройнн
ль җәлате Р'оме, Иране у Ирақеда хәбәра «Һәвал» мә
кӧрдара нәһатийә готьне, ле җә шарәкеҗа щӧлӧткьр,
мьнра әҗ хәбәра шьрин гот. Аһа сәҗа җе йәке жи эз
кәнийам.

Ду хәбәрданера Чоло диса хәрқи мьтала бу у
аләма хвәда дьфькьри гәло қӧмандаре урьсайн нәнас
чаҗа ланқи хвә кьр әҗ гьли мьнра гот. Һәма наҗа
җан фькьрада қӧмандаре урьс, бь кән дәсте хвә данн
сәр сәрмьлка Чолойә фьрә у гот:

— Һәҗале Чоло! җәлате мә җәтәне пала у гӧнди-
йанә. җәлате мәда мьлӧт гьшк һәвра һәҗальн, бьранә
у әхтйаре җан җәкә һәҗә. Аһа сәҗа җе йәке жи әм
һәвра дьбежьн «Һәвал». Чолое дәләл, эз жь тә һиви
дькьм иди мьнра нәҗежә «әфәнди қӧмандар», мьнра
бежә «Һәҗале қӧмандар». Һәҗале Чоло, җәра огьрвә,
баркьн у бәрбь шәдандьна огьра хвә һәрьн...

VI

Р'о иди шьрин бубу. К'оче кӧрде мьһащьр ре-
кәтьбуи, дурҗа әҗана мина кавране дәҗа ду һәҗдӧ

резбубун. Кәри-сурийе пез, бәрха у гарана дәваре-
стәвр ду коча дькьрә тоз-хөбар. Сйар у пәйя жи к'о-
чара һеди-һеди дьчун у огъра хвә дьщәдандьн.

Р'о жь нивро шкәстьбу. К'оче мьһашьра нава гон-
де қаза Нәхчванейә сәр рера дәрбаз дьбун; щмаәта
гонда чук у мәзьна пешийа к'оча дьбьри, кака—фика
дьданә дәсте зара у ванра қөрбан-һәйран хәбәр дьдан,
ле вәхте ль рәш-һәше сәре жьна, бука у қиза дьһе-
рин, гәләк дьгьрийан у һьһәка жи гөне хвә бь ван дь-
һанни, паше хатьре хвә жь мьһашьра дьхастьн, Ванра
огъра хере дьготьн, к'оч дьса редькәтьн.

Бәрэвар бу. Пешийа к'оче к'орда гьһиштә гонде
Диларе, тәмамия бьнәлийе гонд пешийа к'оча читгьр-
тьн у чәнд руспийа жь Чоло һивикьр:

— Р'ое иди өмре хвә дайә, рода һесир ре те,
вәстнайә, бьра раста феза гонд дайьн, ишәв һесавьн,
гонде Сусе жи һәмин жь гонде мә нә һақаси дурә,
сьве һәла нивро һуне бьгһижьнә вьр. Бьре мьн, мә
жи рожа һайә рәш дитийә... Вәхте әм дәрһәқа дәрде
хвәйи дити вәра қьсәкьн, „гөне вә, we бь мә бе. Мә
вәхтеда зөлма гьран кьшандийә. Шөкөр хөдера, һун
әләкә мәзьһьн, вә төвайи мьқабьли дьжмьна шәркь-
рийә. Вә бь дәсте хвә көшти у мьрийе хвә дәфьн-
кьрьнә, ле әм фәқире хөде? Кижан мәрьве мә ль к'ө
дьһатә көштьне, мәйге Wi ль вьр дьма. Щарна өса дь-
қәшьми, вәки мә нәхаш у заре хвә дьһиштьн у дьрәв-
йан, вәки нәвса хвә хәлазкьн. Щмаәта мә гәләк зә-

лулийе бетәршә жь дәсте дәвләта Р'оме у Иране дитнә. Бәле, шөкөр ве рожа мэйә иройинра!

Щмаәта мьһащър һивикьрьна гондийе Диларе қәбулкьрн, әв we эваре ыр һеурин. Тәе қәй быгота щмаәта ван гонде сәре ре, қәстәмә һинкьрьнә wәки мьһащьре к'орд рьнд қәбулкьн у ванра әзәт-нөрмәте бькьн. Бәле, пешийе мә к'орда готнә «Зәр қәдре зәргар занә, зәргар жи қәдьре зәр занә.»

We эваре тәе қәй быгота гондийе гонде Диларейә мер у жьн, гьшкә нава хәватеданьн, һәр кәси wәкә қәwата хwә һесирра нан у хөрәк дьһанин, һәвра хәбәр дьдан, тә дьгот әв щмаәта зува һәв нас дькә, дәрде хwә һәвра дьвежьн, һьнәкн дьле ван һеса дьвә, ле дәнге гьрийе жьне адрбещан у к'орд әв бәстана һьнґавтьбун. Мере к'орд у адрбещан жи пеш мала руньштьбун, хwә калара дьготьн, каләки рудана нурани, намьлә пән, деме ви қәрмучәкава дәвләмәнд к'еләка Чолойә расте руньштьбу, гәләки посидә ль мере к'орда дьһери, шар-щара хwә дьфькьканд, тәе быгота дьхаст хәбәрдана Чоло бьбрьә, дәрһәқа дәрде дитида хәбәрдә, ле Чоло өса зәлул хәбәр дьда, ви щөләт нәдькьр тәви хәбәрдана вивә. Агри кальке Хощә wәхте навбрьина хәбәрдана Чоло, зәвта хwә нәани, гот:

— Эй, огльм, огльм! Нә итьрьбсән, нә гәзирсән? Биз элә кара гон чох гөрмишик. Шөкөр бу гонөмизә Эй, көре мьн, көре мьн! Тә чь ондакьрийә, чь дьгәри? Мә жи роже өсайә рәш гәләк дитнә! Шөкөр ве рожа мәра! Әм малева гонде к'еләка бажаре Тәwрезе дьман.

Ах, эз корвъм, вәхте кор бум... Нәвт көре мьн һәбун, йәк жь е дьне дө сал, се сал, саләк у чар сал мә-зынтърбун. Қәрәз, гьшк һәвра гһиштъбун, көл-дәрде мьнә дити лап сьвък бубун. Дә, пьри-һьндьки һәбуна мьн жи һәбу. Әв сал салнә хәравбун, мәрьве бе һа-щәт, һәсав бькә мьрибу, лаһе мьн жь гөндийе көрдә щинаре мә хвәра тьвьнг кьрибун, баһәркә мә вана маләкбу, әв тьме дьһатнә мала мә, лаһе мьн жи дь-чунә мале ван, һәвра бубунә дәстәбрьак, әв жи чар бьрабун, жера дьготьн: «Көре Ханое Мотки». Сәрһатийа җе мале жи гәләки дьрежә, ле әзе тәне қьсмәки бе-жьм. Һәрчар көре Ханое Мотки тәрәфдаре кәсив-кү-сьва бун, вәхте агаки, йане бәгәки зөлкчар зор дь-данә кәсиве хвә, әв дьһатьнә щәм һәрчар көре Хано, газьне хвә бь ван дькьрын у имлад жь ван дьһастьн, ван жи күмәк дьда ван. Рөке орта бәге гөнде ван у шьване вида сәр һәқ нәразибун пешда те, дә, қәбила бәг зәф мәзын буйә, көрапе бәг дө шьвана дькөжә, щав дьгһижә лаһе Хано, вәки көрапе бәг нә сәва тьштәки, харзийе вә Бәкьр у заве вә Әслан көштьн, һәр чар бьра бь силак жь мал дәрдькәвьн, тенә гөн-де мә, һәр нәвт көре мьн жи һьлтиньн у дьчьнә сәр бәг, чар-пенщ рөжа шәр дькьн, һәвдәһ мере ван дь-көжьн у пенща жи бриндар дькьн. Дә, дәста бәгә пьр-буйә, лаһька дькьнә щики асе, паше гьшка дькө-жьн,—һәма җе дәме бу пьрә-пьра һесра сәр сурәте калке Хощәра дькьшйа, ахин у налина ви бу. Рудана вийә чилә-қәрқаш тә тьре жь һесре чәве ви дь-

һатә шуштъне, тамаре стуйе Үи дьвәръмн, тә дьго
Үе ве ләзе равә кәйфа хвә жь дьжмьн бьстинә, ле
дәрда у калтийе әв ида әхтйар кьрбу, нькарбу жь
щийе хвә зу равә. Үи жь мьсине келәка хвә гөллә
ав вәхар, шөкөрбуна хвә ани,—бәле, әз кәрдуна
мам! Әм щмаәта Диларейә пьр жь зөлма зәвтчие Ира-
не рәвйанә вьра. Көре мьн, Чоло! Бьра һунә сагвьн,
мә жи дәрде дьне гәләки дитийә, даг сәр дьле мәра
һатьнә кьшандьне. Лаво, Әм мьләте адрбещан у кәрд
қөрнада әм шинаре һәв бунә у мә һәвра бьрати кьри-
йә. Мә рожа һәвә шайе у шинеда пьшта һәв гьртийә,
мә тәвайи мқабьли дьжмьне хвә шәркәрийә. А һәма
мәсәла һәр кәвт көре мьн тәра шәдә. Чолое мьн! Хө-
де руйе тә у щмаәта тә руспикә, вәки вә ве эваре
қәдре мә гьрт вьр дани, мә дәрде хвә һәвра гот.
Ә'фәрьм вәра, лаво, вә кәләме хвә пьшта һәйарада
һькандийә у һәйфа мә гьшка жь ван стәндийә.

Хәбәрдана пьсаматийә щмаәта гөнде Диларе у
кәрде мьһащьр кәта ниве щәве кьшанд, наше ван
шәвхери данә һәвдө у бәрбь мале хвә чун.

VII

Үе шәва сайи автомашине кө бриндар у нәхаш
дьбьрьн, зуда рекәтьбун. Бриндаре өса нав автомаши-
нада һәбун, вәки шәш-кәвт мәһ бәре жь гөлле әс-
кәре Иране һатьбунә бриндаркьрьне. Дә, сәре чйәе
Хәзале хенши нәкима у мәрвә дьнедити, кә дькарь-

бу әw қәнщкърьна? Кәкним у мәръве дьнедити жи дәр-
мане щмаәтейи жь кәлилк у пьнщаре башқә-башқә
чекьри дьданә сәр брина. Бь ван дәрмана гәло брин-
дар дьһатьнә қәнщкърьне? Ван бь щурәки бриндаре
свьк қәнщ дькърьн, ле е гьран жи бәwәрбуна хwә
бь ван дьһанин. Wәхте бриндаре гьран ль қәнщкърь-
на бриндаре свьк дьһерин тәе қәй бьгота ван бри-
на хwә һьпәки қәнщкърри вәсаб дькър, ви тьре әве
қәнщвә у we диса вәгәрә нава һәвал-һогьре хwә, we
диса малхутийе ль кәлфәте хwә бькә, йане жи we
мьразе хwә шавә, дәф-дәwәта хwә бькә...

Чәнд сәһәта шунда кавране автомашине бриндар
у нәхаша сәр бажаре Нәхчванеда дәрәвәбу. Дохтр у
у хушке дохтрие ваира дәрһәқа бажерда, кәла феза
wеда қьсә дькърьн, өса гөман дьданә бәр дьле ван,
wәки дохтре wә қәнщкьн у һуне вәгәрнә мале хwә.
Ширәте дохтра имдадәкә мәзьн бу бона бриндар у
нәхwәша.

Дәмәке шунда автомашинә бәр авайики йәкқати
сәкьнин; әлбера жь авайи дәһ-донздәһ мер у жьне
хәлате сыпи хwәкьри дәркәтьн, ван әмьре мәрвәки
бәжнеда нә аqаси бьлд дьқәдандьн. Нава wәдәки
кьнда бриндар у нәхаш отахе нәхашханеда һатьнә
щиwаркърьне, ле хөдане ван кәwшеда руньштьн, ль
хәбата дохтрайә әщәлә мезә дькърьн. Дәмәке шунда
бь әмре дохтре сәрә хөдане бриндар у нәхаша шан-
дьнә меванхане у щиваркърьн.

We шәве дохтре нәхашхане бубунә чәнд тиша,

парәке ль нәхаша дьнһери, ле пара дьне брине брин-
дара дьқәльшандьн, гөллә дәрдьхьстьн, дьдрун, һнәка
жи брин дәрман дькьрьн. Нава шест мере бриндарда,
брина һәрә хәдар йа Әвдълмәшиде көре Фатма пир бу.
Дохтре сәрә Әлиев, әв сәр тәхте қәльшандьне дани
у гот:

— Хорто, бьбахшинә, наве тә бь хер? Наве баве
тә у тө кәнге һати бриндаркьрьне? Ёиви дькьм бежә!

— Әвдълмәшиде Әвдълрәзақә, бь тәхмин сьсе,
се мәһ нивә эз һатьмә бриндаркьрьне,—бриндар гот.

— Көре мьн, қәт шайиша нәкьшинә,—дохтр гот,—
әме тә қәнщкьн...

Әвдълмәшид гәләки сефил бубу, әв мабу һәстө
у чәрм. Әв чар шийа һатьбу бриндаркьрьне,—брьина
пешьнә ль мьл бу, йа дөда һета ви бу, дьһатә кьвше
гөллә һета вида мабу, йа сьсйа тьлйа льнге вийә чә-
пе бу, йа чарайә сальк сьпилтах ль зьке ви кәтьбу.
Жь эша брина ахин-офина Әвдълмәшид бу. Эша вийә
нимли жь һете бу, һет бекәсав шәрьмибу у хале рәш
кәтьбуне.

Дохтр Әлиев дәрзикә хәүе ль Әвдълмәшид хьст,
әв кәтә хәүе. Ви у һәвале хвәва рьнд ль брина ме-
зәкьр, паше һәрсе брине Әвдълмәшидә сальк қәль-
шанд, дьру, дәрманкьр. Агри дохтр дәрбази йа һәрә
чәтн бу, бәре ль үе ньһери, бь дохтре һәвале хвәра
шешьри у паше дәст бь қәльшандьна брине кьр. Ви
үәхте қәльшандьне һета вида гөллә дит у әв бь му-
чьлке дәрхьст, башқә дани. Дә, бь қәйде дохтрие

чаҗа лазьмбу брин тәмьзкър, шушт, дәрманкър у паше дэст бь дьруне кър.

Әлиев вәхте операсиа хәлазкър, дәсте хвә шушт, худана әһиа хвәйә зипьк-зипьки тәмьзкър, бь бәшә-рәкә хвәш ль бриндар һьһери у бь сәре хвә да кьвше, вәки бриндар бьбьн, әмр әлбера һатә қәданьне. Әв сәр руһыштоке руһышт, дәмәке ль ода операсиае мезәкър у дохтьре дора хвәйә топбуйра гот:

— Ах, к'өрд огль, к'өрд огль! Бәхте тә бьри! Дйа тә щарәкә дьне жи чока хвә дани әрде, тө щара дөда аһийи... Бь тәхмина мьн әрәбә—фьрхуне ван к'өрда төнәнһн, ле ван бриндаре хвә жь щики чаҗа гөһасть-нә щики майин? Әв бриндарана чаҗа жь пеша Гьри-даге һәйло аһинә гиһандьнә һьдуде мә? Вәләһ к'өрд зорьн, һөндөре ван полайә. Ә'фәрьм, вә мьләте мер-хасра! Мерька һәма шәрада жи һанә! Баве мьни рәк-мәтлебуйи, һәла әзи чукбум, дәрһәда кьриве мәйи хуне, Ә'зиз бәгеда, гәләк тышт дьгот, к'омәка һи гәлә-ки гьһиштиһә мьләте мә... Бь сальха, әгәр әв һинбу-йа, һна һәстуйе мә гәләка зуда бубунә хөли...

Дохтьре нәхашхане кәта сьве тәмамийа бринда-ра операсиа кьрһн у ль ода дьгәрһан, кале ван дьпьр-син. Әлиев чу ода Әвдьлмәщид, ль кале бриндара һь-һери у паше пьрси:

— Һь, к'өрд огль, чаҗани?

— Зәф разимә, һьнәки пакьм,—бь бәшәрәкә хаш Әвдьлмәщид шаба һи да.

— Дә, хатьре вә, бьре мьн!

— Огърбә,—бриндара шаба ви да.

We роже чәнд бриндар у нәхаше бәткәл wәфат кърън, ле бь тәмами кәле бриндар у нәхаше майин нә хъраб бу.

Щмаәта бажер we нәхашханера дьготън нәхашхана «Мънащъра».

VIII

Щмаәта мә wәхтеда готийә: «Гъли әрде наминә». Дәрһәқа һатъна к'орде мънащърда мина симсыз телефоне нава гонде қәза Нәхчъванеда бәла бу. Гәләк к'орде гонде Сусе у гонде щинар һазърийа хwә дитьбун пеш ванва һәрън, бәлки қәwме wan жи тәв һатънә, wan бьбпнън у хәрибийа хwәйә чәнд сәле нәдити бьрә-впнън.

Гәрма нава роже дьхwәст бьқъжьланда, ле қәwата роже нәдьгиништ we фәсле мина навине гәрмкә. Бәле, бәста орта гонде Диларе у Суседа һнәки гәрм бу, тәе бьгота рьщәф, сөр-сәрма чйәе Хәзәле һәла бәдәна мънащърада бу, we тәве анцах әw гәрм дькър.

Әw дө рож бун кә хәлқе гонде Сусе, гонде щинарә адрбещан у әрмәни һивйа мънащъра бун. Дә, әдәте к'орда бу, ниве гонде Сусе иди һазърийа хwә дитьбун, wәки гази хәдане кәштийа бькьн, һнәки бәр дьле wанда бен, рәше жьна һьлдън, дәрде wan бьдъ-нә сьвьккърне.

Р'о һнәки жь нивро шкәстьбу, к'очте к'орде мьһащър мьлла бьһәтара гондда һатнә хане, пешийа к'оча гәләк һәспе рәшвәргьрти дьзгина ванә дәсте мерада дьһатьнә к'эвше, ләҗ ль щмаәта гондә к'орд, адьрбещан у әрмәни к'әт, мина лейа бьһаре жьһо-зарова пеш ванва чун. Жь һәрдә алья жи дәнге бьро, бьро, хушке, бьро дьһатә бһистьне. К'ыламе сийара раста бьһәтара гонд һыгавт. Ве дәме жь ван хәбәре зәлул тәе бьгота кәвьр у к'очьке ван бәста жи бь щмаәтера дькельмин, дьгьрийан, ле чәнд мале феза гонд нә пеш мьһащърава һатьн у иә жи дәркәтьнә дәрва, вәки ль һатьна мьһащъра тәмашә бькьрьна. Ве шине тәе бьгота һнәки бьрине дьле мьһащъра дьда һесакьрьне у җьдум дьда бәр чоке ван. Бистәке шунда к'оч гьһиштьнә гонд, бь к'омәкийа бьһәлийе щи һәр к'очәк бәр к'әләфәки данн, шьван у гавана пәз-дәвар бәрбь аве бьрьн.

Щмаәта гондә щи мьһащър парәвәкьрьнә сәр малла у һәр кәси меване хвә бьрьнә мале хвә. Малда дьса дәст бь шин-гьри бу, дәмәке шунда ав анин, ван сәр у чәве хвә шуштьн, һнәки бина ван һатә бәр, паше дәст бь харьне кьрьн. Ду харьнера бь әдәте к'орда хәлат данә жьһа у рәше жьһа жь сәре ван һьлдан, бәр дьле ванда һатьн, вәки «Һаҗаси бәр хвә нәк'эвьн, вә нәйфа хвә дәһ җат жь дьжмьна дәрхьстийә. Хөде сәбре бьдә вә! Р'әкма хөде чуйавә, бьра майи сәгвьн. Гәли бьра, вә пешийа гәдә-гуда нәкьрийә шәр, вә пешийа дәҗләтәке кьрийә шәр у ве алт-

кърнэ». Ду харьн-вөхарьнера мьһашьр разибуна хвэ дьднэ хайе мале у бэрбь коча хвэ дһатьн.

Ду щиварбуна щмаэтера вэкиле қэза Нэхчыване-ий ль гөнде Сусе гази Чоло кьр, кэф-нале һөв пьрсин, һнэки руньштьн, хэбэрдан, паше гот:

— Һөвале Чоло! Һун сэр сара у чөва һатьнэ вөлате мә! Нһа һнэки вэхти тэнгэ, звьстан пера дьгһижэ, нэта эм ханийа мьһашьрара чекьн ве дэрэнгвэ, лэма жи мьн коча һэр малэке бэр кэлэфэки дани, вэки сьве диwana мә ве тэхта у к'ерана бьшинэ, кө щмаэт карьвэ хвэра кэлэфа тьндруз бькэ у ве звьстане хвэра бькьнэ сьтар, ле бьһаре дэвлэте пэра бэрдэ, вэки щмаэт хвэра ханийа чекэ. Дэ, һун нһа гөнде Сусе дьбиньн, вэхтеда щмаэтэкэ пьр ви гөндида майэ, ле нһа һндьк майэ. Эм гөманьн у вэ дьднэ бөваркьрьне вэки бь к'омэкийа дэвлэте гөнди у гөндийе щинар щмаэта вэје нава чэнд рожада бькьшэ бьн сьтара...

Ду гэлэк һөвалданера вэкиле қэзае хатьре хвэжь щмаэте хаст у бэрбь Нэхчыване чу, ле сусьа щмаэта щинарө адьрбещан у эрмэни тьвдира хэбата сьве дьдитьн.

Ве рөже мьһашьр иди архайин бу ун у гөман бун, вэки әве бьбьнэ хөдане хани, төвла у гома. Чэнд рөжа шунда бь имдада дэвлэте у к'омэкдэрийа щмаэта щи һэр к'өрдэки мьһашьр к'этэ бьн сьтаре, хвэра иди дэстбь тьвдира звьстане дькьр, вэки к'өлфэт звьстане чэтнайе нэкьшинэ. Сэрк'арьа қэза Нэх-

чъване бона мьһашьра гэлэк гәнъм, ар у шэкър бәрда дьк'ана гөнд, вәки мьһашьр звьстане тәфәкөрийа тыштәки нәк'шиньн. Мьһашьр бь нәму алийава һазьрийа. хвәйә звьстане дитьн, һәла гәләка жи роже ләде нәйване хвә гьр дьбрьнә суке дьфротьн, дәвсе е һур дькьрин.

IX

Вәхте ньдудчийа бь автомашина бриндар у нәхаш гөһастьнә нәхашхана Нәхчъване, нава мьһашьрада нәразибун пешда һат, ван һәв заньбу дохтре бриндар у нәхаше ван бькөжьн, ләма жи итбара хвә бь дохтра нәдһанин. Хөдане бриндар у нәхаша бе сәбрьһивийе бун зу бьгһижнә гөнд у әшәлә сәр мәрьве хвәда һәрьн, бе чь каланданә? Жь мьһашьра ломанкьрьн жи нәдьбу, чьмки вәхтеда дәвләта Иране у Р'оме чәвә ван тьрсандьбун.

Шәре мьдабьли Иранеда жь мала Әли чар көр, у бь хвә һатьбунә көштьне, жь көлфәт тәне домама мале Сәйре у қиза ве Гоге мабун. Сәйре жь кәрба мер у көра, өса жи жь сөр-сәрма чйәе Хәзале зәф гьран нәхаш кәтьбу, әв жи тәви бриндар у нәхаша бьрьбунә Нәхчъване, малда тәне Гоге мабу. Һәла бәри шер Гоге у Әвдьялмациде көре Фатме жь һәв һьздькьрьн, де у баве ван жи гьли дабунә һәв, вәки һнәки дәсте ван фьрәвә, дәвәта ван бькьн.

Р'ожа сьсйа бу, кӧ мьнащър гӧнде Суседа щивар бубун, бона чекърна авайа хэбатэкэ зор дьчу. Бь эм-ре вӕкиле қэзае у к'омӕкдарийа Чоло эв мале кӧ хэбатчие ван хатьбунӧ кӧштӕне, дӕстӕ хэбатчи башқӕ кърьбун, вӕки ван малара авайи чекьн. Р'ожа чара хӕлқе хӧдане бриндар у нӕшаха хазърийа хвӕ дитӕн у чун мӕрвеве хвӕ бьбиньн, Гоге жи тӕви ве к'оме бу. Чӕнд сӕкӕта шунда жьне рӕшвӕргьрти у мер гь-ништӕнӧ Нӕхчъване. Щмаӕта бажер ль соқақа чит гьртьбу ль мьнащъра тӕмашӕ дькър, ле гӕлӕк бажарван жи незики мьнащъра дьбун, бь ванра дьналийн, паше ль қиз, бук, жьне рӕшвӕргьрти дьнӕерин у жь мьнащъра дьпърсин:

— Ёун хӧде нӕвинакьн? Эв кӕчька бӕдӕв, нӧ дӕстгьртийа ши бриндаре бӕдкӕлӕ, йане жи нӧ хушка шийӕ?..

К'ӧрде навсӕрӕ жи ль ван дьнӕерин у дьготьн:

— На вӕлӕн, нӧ дӕстгьртийа бриндаре, ле кӕз-кьрийа шийӕ...

Мала Гоге нӕшӕвьтӕ, Гога раст бу бӕжнӧ бльнд, мина сьпиндаре, хӕмла гӧлнийа понрьке дера дӧк'ӧта, ле кьнще рӕшвӕргьрти дна бӕдӕвӕти дьда деме вейи чили-қӕрқаш. Гоге вӕхте эв пьрсданине бажарвана дьбьнист, жь шӕрма деме ве мина севе Алщӕвӕзе соро-моро дьбу, дьхьтми, сӕре хвӕ бльнд нӕдькър, ль щмаӕта к'елӕка хвӕ нӕдӕнери. Ве дьхаст шава бажарвана бьда, ле... Вӕхте Гоге наве Эвдълмӕшид дьбьнист, вӕки эв нав данинӧ сӕр бӕхте ве, эв алӕма

хвэда ша дьбу, рэшкэше сэба баве-бьра шэргьрти у дийа нэхаш пешийа we дьгьрт, тэ қай дьгот фькьр we дьбьнэ бэрбь демсытан у қумьстане хькэ-хали, паше we диса вэдьгэриньн сэр рйа һэқийе—дьнйа бэнгитийе, дьнйа гөл-сосьн, чэм-кани, гөл у бэре бэнгитийе. Жь деме Гоге дьһатэ кьвше, тэе быгота әш дьле хвэда дьбежэ:

«Бэнгити әш өмьр-рәшша бьһар у гөланайә. Әш өмьр дьле кьда тәмьривә, рәшша тәбийәте бона ши мьрийә у бэр чәве ши нае кьвше. Инсан бь көб-кьз-кьрна we дьжи, бь гөмана сыва шийә сьвейә гәш дьжи у ль we мезә дькә. Бэнгити һәр қәшмандьнәкә гьран у чәтын у алт дькә, бь we гөмане бэр һәр чәтнайе бь мерхаси шәр дькә. Инсан щарна сэва әвинтийе мина Мәм у Зина мә дьбә хөли у жь дьнйа роньк кьоча хвә бар дькә. Дьнйаеда жь қәвата әвинтийе қәшаттьр, зортьр, көшәттьр, гөмантьр тә қәват төнәнн у we төнәбьн жи! Әй әвинтийа мьн! Әз дьнйалькеда тыштәки өса набиньм, вәки тә һәмбәри вөкьм. Әз нһа дьнеда тыштәки набиньм, бэр чәве мьн нһа тәне у тәне пәрда әвинтийе һатийә шэргьртьне. Әй әвинти! Әз тә дьнеда һәмбәри чькьм? Нә ахьр тышт бэр чәве мьн нае кьвше у тыштәки өса тәне, вәки тә һәмбәркьм... Әвинти, нә ахьр, тә щарна инсин дәрдьхи нәвте асимана, бь ши тер ша дьби, бәхт и қәвате дьди ши, тәбийәт жи рәшша хвә давежә сэр ши, ро жи ши нава шәмала хвэда мина заронга әзизә һеләчанеда хайи дькә. Тә щарна жи һьнәка нәта-нәта-

йе бэдбэхт, рурэш, сэргьрдан бэрдьди чол у бэста, мина Мэшнун дыки дине дьне, эш шэв-рожа щики набэтьлэ, дьчэ кӧ дьчэ, бьбэ хӧдане нета хвэ, ле агри дьбэ рьсде тэва, тэйр у туйа. Нэй тӧ бэнгити у шаһьлти! Бэр агьре тэйи гӧр у гэш чь дькарэ тэйах бьдэ? Бэлки пола? На хер, пола жи дькэлэ. Бэлки бежи кэвьр? Нэ ахьр кэвьр жи бэр бае we ӧмр хвэ фьне дькэ у хеди-хеди эш жи хур дьвэ, жь орге дэрдькэвэ. Дьнйалькеда жь тэ рьндтьр, бинтьр, гӧлавтьр, гэлэ гӧлавэк нэйэ? Нэлбэт тӧнэ. Бэхте дайи, гьлийе раст, змане шьрин, нэвал-ногьртияа қәнщ бьһара бэнгитиейэ, ле мӧкбэт қам-қьдум гӧла ӧмрэ. Эгэр бэнги гӧлава бэнгитийе бин нэкэ, бине нэдэ we, нэфәсе нэдэ, нэфәсе же нэстинэ, иди чь бэнгити, гэлэ чьма дьнйа ронкайида дьжи? Бьра эш дьнеда бьнэтьмэ, текэвэ бэр пеле чэме гӧр, бе мэккандьне.»

Аһа Гоге бэнгитийа хвэ у Эвдълмэщид чава шьровэкьр. Бәле, расти жи, бэнгитийа һәрда йа һәқийейэ у вэхте шерда эш бэнгитийа ван дһа қат-қат зедә бу у гьһиштә ве дәрәще. Дохтра вэхте сәр тэхте қәльшандьне брине Эвдълмэщид дьқәльшанд у һәва дьдрун хенци ахин-офина ши, наве Гоге тыштәк нэдьгот. Кӧб-һьзкьрьна Гогейэ бәрбь Эвдълмэщид дәмәке бав у бьрайе кӧшти жь бира we дәрхьст. Дага брине Эвдълмэщид дьле Гоге дьпәрьтанд, эгэр баск текэтана бьмьле we, әве бьфьрйа бьчуйа пәнщәра ода Эвдълмэщидра текэта оде, we щәм бриндара кале ши бьпьр-

сийа, энийа ши рамуса, дәсте хwә чаwа дәрман бьда сәр брине ши, wәки эша wан кембуяа. Нә ахьр бона домама де, бав у бьра зәф шьриньн? Сәба әвләд нә ахьр де лай-лай готийә, кьлама Щьбри виландийә, хәw нәкәтийә чәва, бешик нәжандийә, ду гәләк нәжандьнера wәстийә, дәйн ль мере хwә кьрийә, дәмәке ши жи һеләчан нәжандийә. Бьра жи хайе хушканьн, хушк жи бона бьра велийә. Бәле, бьра һәр тышт шие хөдавә, ле нөб-нөзкьрын у бәнгити жь гьшка шьринтьр у нәлалтьрә, жь һәр тышти бәдәштър у шьринтьрә. Wәхте мәри дькәвә нава бәра бәнгитийе, дьнеда һәр тышти бир дькә, гөман у қәwата хwә датинә сәр we, тьме бине же дькшинә у бине дьдә we.

Дохтре сәрә нава оде бриндар у нәхаша дьгәрйа, нале wан дьпьрси, гәрмайа wан дьпива, дәрмане тәзә wанра дьньвиси, шевре дохтрийе бона қәнщкьрына бриндар у нәхаша дьда хушке дохтрийе. We роже на-ле Әвдълмәшид зәф пәришан бубу, чәве хwә жь һәвдө һьлнәдьда, ахин-офина ши бу, гәне шар-шара на-вәк һьлдьда у наше хеләкә хөрт дәнге хwә дьбьри. Фатма дийа Әвдълмәшид һаж хәравбуна көре хwә һәбу, дәрда әw дьбьрә дьийакә майин, ле мина жьна көрдә мерхас, һәрдө дәсте хwә дабуна навкела хwә, нәwша нәхашхене бе кәмди хwә дьпива, ле чәве we-йи ль дәрийе нәхашхане бу. Дә, дьле дайиктийе қәбул нәдькьр, чьқаси we дьхаст бәр хwә бьдә, ле нәдьбу. We зу-зу жь дохтра дьпьрси: «—Qәт Әвдълмәшиде

мъни чапанэ? Кале шийи гъди нэй ль бэрихерейэ». У гэлэк пьрсе майин дьпърси.

Фатма бэлэнгаз жь готъне дохтра бавэр дькър, ле диса дьле де бу, қыйар нэдькър, кэзар фькър сәре вера дэрбаз дьбун, вәки we у Әвдълрәзаде мере we, бэ чь то чэтнайа Әвдълмәшиде кәр мэзънкърьбун, һивйе бун бь дэф-дәwәта ши шавън. Дәмәке Фатма кәтә мьтала «гьва вайә дәр мала ван дәwәтә, әw у мере хwә кәтънә говәнде, шайа кәре хwәда дьрәқьсып, һәвалә Әвдълмәшид шабаше дьдън, мьле вида дьгрън, дькьнә говәнде, тәвайи дьләйизьн. Әвдълмәшид шәрм дькә, сәре хwә бьлнд накә, ль рәқасчийа у тәмашәчийа һаньһерә. Паше дәфчи у зөрнәчи қәйде щьриде дьхън, сийар һәспе хwә бәр дәфе дьдънә рәқасе, бәр-бук сийар дьвә, бәрбь мала Әлиә Фарьз дьчә, пәйа дьвә, щьһез ль һәспа дькьн, буке сийар дькьн, бәрбь мала ван тиньн, әw тасәке у кәвчки һьлтинә, һәрда ль һәв дьхә, неш бука хwәва дьрәқьсә у дьчә. Буке щан, буке, әз қөрбана мьразе тә у Әвдълмәшидъм! Хастъна мәйә сала сәре хwә гьрт... Ду дәwәтера we дит, вәки дәр мала ван гэлэк мәрн бәрәв бунә, жь Нәхчыване мәйте Әвдълмәшид анинә мал, we тә сьтар сәр у руйе хwәда нәһиштийә, we у Гоге һәв кәмезкърийә, тәвайи дьгрин у давежнә сәр Әвдълмәшид. Wәй лаво, әз ду тәра бука мала баведа чава бькъм? Нә ахьр тә тае тәнейи, гөла мәйи!» Фатә бе кәмди хwә кәлма дьдә сәре хwә, жьнәкә кәрдайә бриндара-ра һати жь лехьстъна Фатә вәдьщъньқә у дьвежә:

— Мэта Фате, тō чь дьки? Нә шōкōр Әвдълмәшиди пакә! Малавайе, тә лап хвә бндакър.

Фате жь небәта мьрна Әвдълмәшид хōва дьчә, дохтр әлбера we тиньнә нәхашхане, дәрмана дьдьне, дәрәнг-дәрәнг сәр һыше хвәда те, we дьдьнә баwәркьрне, wәки qәт нәтърсә, кōре тәйе паквә. Әw жь wана баwәр дькә, wәки Әвдълмәшиде we qәнщвә.

Х

Бь пьрс-пьрсйара хōдане бриндар у нәхаша һатнә бәр Нәхашхана «Мьһашьра». Бәре һәр кәси кале нәхаш у бриндаре хвә жь хәлqе хвәйә бриндарара һати пьрсин, ле паше жь хушке дохтр. Гоге wәхте чәв мэта Фатме у деме weйи мәлул кәт, бәрбь we чу. Тәе бьгота Гоге сәва дийа хвә нәһатйә, бона һьнәкә майин һатийә. Гоге зурбу ль деме Фатмеи дәрдада хьнебуйи ньһери у һесър сәр сурәте хвәда һеди-һеди баранд. Хәлqе майин һәр тьшт фәмкьрн. Мэта Фатма әлбера сәрwәхт бу, wәки паше Гоге дькарә бькәвә нава зар-зьмана. Әwe дәсте хвә да сәр мьле Гоге у гот:

— Qиза мьн! Йәдин тō жи сәва дийа хвә һатнәре бәрхе?

Кәл тьжи qьрька Гоге бу, змане we имкән нәда, wәки әw һәwалдә, we бь чәве тьжи һесър ль авайе пешбәри хвә у Фатме мезәкър, тō сәда нәһат...

— Бәрха мьн,—Фатме гот,—хушка Сәйранә шō-

көр пакә, дохтр дьгот «иро һнә нан у истәкәнә чай жи вәхарийә.» Бәр хвә нәкәвә, қиза мьн! Дә, лаво, дõһ йәк, иро дõдõ, әм дьвежьн бриндар у нәхаше мә гәрәке пакьбьн. Ахьр ва навә, қәт навә! Гәрәке вәдә-ки бьминьн, бенә дәрманкьрьне у паше паквьн. Тõ дәрһәқә дийа хвәдә нәфькьрә, сәре Әвдълмәшид, дох-тьр дьбежьн, лапә пакә. Кәле Әвдълмәшиде көр у чәнд мере майин хьрабьн, ле тьшт навә, әв жи we қәнщбьн.

Щмаәта мьһашьрә сәва бриндар у нәшахе хвә һати, вәхте чәв дәм-дәзге нәхашхане, хайикьрьна бриндар у нәхаша кәтьн, хвәхвә бь гьли-готьне хвә-йә бәре готи «Итбара хвә бь дохтра нәйкьн» пош-ман бун.

Дохтре сәре Әлиев, ль отаха гьшка гәрһа, агри чу ода кө Әвдълмәшид тедабу, чәнд щара газикьре, тõ щав нәстәнд, пошман у посидә дәркәтә сьвдәре. Әв ль сьвдәре нава мьталада бу, чь бькә, вәки кәле Әвдъл-мәшид бьдә паккьрьне, һәма we дәме хушкәкә дохтр-йе гот:

— Һәвалә Әлиев! Бьбахшинә, хенщи кәрде брин-дарара һати, иро вәкә шест-кәвте мер у жьн һатьнә, дьхазьн вә бьвиньн, вәра хәбәрдьн..

Пьрсдайина хушка дохтрие тәе бьгота дохтре сә-рә жь бәра мьталайә сәва қәнщкьрьна Әвдълмәшид у у нәхаше майин ньшйаркьр у фькре ви тәвиһәв кьр. Әлиев ль хушка дохтрие мезәкьр, гот:

— Һәрә бежә щмаәте, эзе һьнәки шунда бем, чь кӧ лазьмә ванра бежьм...

Хушка дохтрие дәркәтә дәрва, чь кӧ дохтре сә-рә жера готьбу, щмаәтера җьсәкьр у зу вәгәрйа щәм нәхаше хвә. Ду ве йәкера, хәлҗе бәр дери һьнәки жь дери дуркәтән, жь кале бриндар у нәхаша һәв-ра җьсә дькьрән. Гәләк бажарван жи щәм мьһа-щьра бәрәв бубун, ванра дьгьрийан у гӧне хвә бь ван дьһашин.

Бистәке шунда дохтре сәрә дәркәтә дәрва, сә-лам да щмаәте, кәф-кале ван пьрси, һазьра жи бь змане адрбещани щава дохтр дан. Кӧрда зьмане адр-бещани заньбу, чьмки ль Иране кӧрд у адрбещан ши-наре һәв бун. Дохтре сәрә Әлиев, щмаәта пешбәри хвә бәр чәве хвәра дәрбазкьр, гот:

— Гәли һәвал у җәшма! Вәва әйанә, вәки кале бриндаре вә зәф хьраб бу, чьмки чәнд мәһ пешда бьа дәсте зӧлмкәра һатьбунә бриндаркьрне, хенци нәкима кәсәки ль ван нәһһерийә у дәрмане лазьмва нәданә дәрманкьрне. Дә, һәлбәт, дохтьр... чава щмаәта мә дьвежә «гӧмана хӧдева манә» иди гәрәке чава буйа?.. Бриндаре ӧса һәйә, вәки гсчте брине ван һӧндӧрв рьзйанә, җәнщкьрня брине ӧса чәтәнә, ле дохтре мә-йә баш һәнә, нәта җәшата ван бе, әве бьхәбьтән ва-на җәнщкьн у сьламәт сәр кӧлфәте ванда [бьшиньн. Бәле, мьва әйанә у эз вә гӧнәкар накьм, чьмки вә дохтр нәдितәнә у бь щуре җәнщкьрня ванра нәнасьн, ләма жи һун дьләзиньн, вәки бриндар у нәхаше вә

нава чэнд рожада қәнщвын у бенә мале хвә. На, һәвално! Дохтри жь ләзкәтьне нәзнакә. Бәле, щина ләзкәтын ләзмә, ле қәнщкьрын жь ләзкәтьне қәт нәзнакә. Һива мьн жь wә әwә-иро гьшк һәрнә гонде хвә, бь шөхөл-әмәле хwәва мьжулбьн. Бона дитьна нәхаша әм тәне рожа ләде изне дьдьн, йәке жи майина wәйә вьра шөхөле мә пәришап дькә, дьле бриндар у нәхаша жи дьдьнә кәwрәккьрне, әв йәка жи бона нәхаш тыштәки хәравә. Гәли доста, жь мьн нәхәйидьн, мьн ирода әмри сәр тәмамия хәбатчийе мә кьрийә, wәки кәсәки бәрнәдьнә щәм нәхаша. Шөхөле мә гәләкә, мә иәдье шәпьрзәкьрне, баwарийа wә һәвә, wәки әме кәтә дәдә пашьн бьхәвьтн нәму тышти бькьн, wәки вана қәнщкьн. Чь пьрсе wә һәнә һиви дькьм бьдьн. Әзе иро сәр хәтьре wә изна чәнд мәрийа бьдьм, ле е майин бьра мьн бьбахшиньн.

Дә, щмаәт бу, һәр йәки дәрһәдә нәхаш у бриндаре хwәда пьрс данә дохтр, wи жи щава wан да. Дохтр гәләки бесәбьр һивйа кәчка бәдәw бу, wәки әw жи пьрсе бьдә wи, ле кәчьке пьрс нәда. Ду пьрсдайн у щабдайнера, дохтре сәрә гот:

— Бьбахшинә, кәчька дәлал, ле тә сәва кә һати? Нәхаше тә кийә?

Кәчьке жь пьрса дохтр хwә онда нәкьр, бәре хwә нә гөһәри. We дәме, тәе бьгота әве тыштәк жь дохтр һиви дькьр, Фатме мәщал нәда, гот:

— Мадул дохтр, дйа we нәхашә, щәм wәйә. ләма һатийә. Бьрао, қизә, шәрм дькә. Бьрина wейә гьранә,

дәүләтә Иране чар бьра у баве җе көштиҗә. Маледа әш у дийа хвә тәне манә, ньһа әвә бәр маләкейә, рожа ләде нькарә бе, әгәр мьнкунә, иро изна җе бьдә, бьра дийа хвә бьвинә. Мадул дохтр, бьһерә, на- ле көре мьни Әвдълмәшид зәф гьранә, ле әз бона дитьна җи һивп накьм, чьмки әз дькарьм рожа ләде жи бем, ле әв қизька мә нькарә бе...

— Хушке, бьбахшинә,—дохтр гот,—наве тә бь хер?

— Наве мьн Фатмайә,—җе бь бәшәрәкә хвәш щава җи да.

— Хушка Фатма,—дохтр гот,—бьра готьна тәвә, гәли щмаәте, дә хатьре җә, кәта растһатьна дьне. Кәчька дәлал, кәрәмкә, әм тәвайи һәрнә щәм дийа тә.

Дохтр да пешийе, Гоге да пәй, һәрдө дәрвазәра кәтьнә һөндөре кәвше. Җәхте әш ль позе дишер фь- тьлнн, хәлде дәрва нәдһатә кьвше, Гоге мьле дохтре сәрә гьрт у гот:

— Бьре нәкчим, зани мьн бьвә щәм кәе?

— Һәлбәт,—дохтр гот,—әзе тә бьвьмә щәм дайи- ка тә...

— На хер.—Гоге гот,—бәре мьн бьвә щәм Әв- дьлмәшид у паше...

Дохтр туж ль Гоге ньһери, ахәкә к'ур кьшанд, кә- тә нава бәра мьтала, ду җе йәкера, тәе бьгота хбәре рәнге дохтр сьпичолки бу, паше жь һерса деме җи со- роморо бу, тәе қәй бьгота кәча к'орда биранине җийә

кэвн тэзэ кър. ӘW пашда зъври, ль Гоге мезэкър у
бь бэшэрэкэ хwэш гот:

— Бәле, дьнйалькеда гө тышт мина бәнгитийе
шьрин нинә. Нәр тышт рьндә wәхте хwәда. Ми бәрбь
бәрха хwә дьк'алә у дьчә, хэзал жи бәрбь кара хwә.
Де, бав, бьра, хушк, қәwm у пьсмам дайинәкә тәби-
йәтейә пьр шьринә, ле бәнгити тәще гьшканә. Ах,
бәнгити у дьле әвин! Дә, кәрәмкә, әм нәрнә щәм Әв-
дълмәшиде тә.

Дөхтр диса да пешийа Гоге нәта орта сьвдәра нә-
хашхане чун: Әлиев нәдъхаст хенщи бриндаре ода Әв-
дълмәшид кәсәк һажь ве йәке һәвә. Сьвдәрәда wi
хушкәкә дохтрийе дит, газн we кър:

— Зивәр, зу wәрә вьр, әве бәдәwа кәрда бьвә
ода Әвдълмәшид, әщәлә вәгәрә!

Зивәре сәре хwә Гогера һәжанд, we да пәй,
хушка дохтрийе дәре отаха пәшбәр вәкър, кәрәвата
Әвдълмәшид нишани we кър у пашда вәгәрйа. Ахин у
офина Әвдълмәшид бу, навә Гоге сәр зьмане wi дьк'әтә
чәрхе. Гоге мерани к'әтә һөндөр, дәри зәф фәсал гьрт.
Бриндаре майин бәр чәве we нәдъһатьнә к'әвше у гьва
әw кәсәки жь wана нас накә, әw бәрбь кәрәвата Әв-
дълмәшид чу, дьхаст дәсте хwә бьдә сәр әнйа шийә
қәмәр, бәлки жь һебәте әw чәве хwә вәкә, мина бәре
һәрдә деме бәнги бәр һәв бьсәкьнн, роже хwәйә шер
бир биньн. Нә ахьр Гоге у Әвдълмәшид һәла бәри
шер жь һәв кьздькьрьн у сәр һәв бубунә бәнги. Ахьр

дода к'орда we чэша шёлэт бькра щара пешьн дэсте хwэ бьда сэр эния Эвдълмэшид, wi кале гьранда, эw машбур бькра чэве хwэ вэкра у зедайи жи эw рамуса? Кэча к'орд пеш хэрсэ бриндара эдэте кал-бава пепэзкьр, иди тьште майин нэхатэ бира we, тьлийе хwэйэ мумани данн сэр эния вьзкьрийе хwэ, ле бь дэсте дьне поре шийи к'оришки мьзда у өмре хwэда щара пешьн бь леве хwэйэ к'агэти орта хэрдө б'орийе шийэ қайтани у паше леве шийэ жь дэст эше зьнгьри рамуса, хэсре Гоге мина баранэкэ г'ор сэр деме Эвдълмэшида дьхатьнэ харе. Эw кале шийи гьран тэе бьгота хеди-хеди дьхатэ г'охэрандьне, қьдум к'этэ бэдэн у дэсте wi, эш арамарам жь бэдэна wi дэрдьк'эт. Гоге щара д'ода хэрдө чэве wi рамуса, Эвдълмэшид ахэкэ куp кьшанд, бь шурэки чэве хwэ вэкр, эщев-майи ль Гоге мезэкр, тэе бьгота we дэме wi Мэме у Зине ани бира хwэ, ле wi диса нна нэкр, wэки эw Гогейэ пешбэри wi сэкьнийэ, ле паше инакр, хаст банздэ сэр хwэ, Гоге кэмезкэ, ле брине wi имк'ан нэда wэки эw равэ сэр хwэ. Эвдълмэшид бь шурэки мьле хwэйи саг стуйе Гогера бьр эw рамуса у паше мөктэлмайи гот:

— Гоге, Гоге! Р'эwша дьле мьн! Дьвэ кэвотка т'ө ани щэм мьн? Т'ө сэр сэре мьн у чэве мьнра хати! Те бежи хьнэки эша мьн кембу...

Нава ве хэвэрданэда эша брина диса Эвдълмэшид бэраш'ьри хэвдө кьр, жь дэст эше чэве шийэ бэлэк

хөбәре һатынә сәр һәв, ви бе нәмди хwә дәсте хwә
ль сурәте Гоге льгәранд, тәе қәй быгота әв дьхазә гә-
ләки бь нәзкьрийа хwәра һәwалдә, ле... Дәма кә Әв-
дълмәшид жь эша брина дәнге хwә бьрибу, һесре Го-
ге мина щәwa канйа «Мьраза» дькьшйа у әглә нәдьбу.
We дәме гәләк қәwмандьн бәр чәве Гогера дәрбаз
дьбун у тәе быгота wан бир тинә. We зәвта хwә нә
ани, ль Әвдълмәшид кьрә қирин, ви анцах чәве хwә
вәкьрын, һьнәки сефил-сефил вәбьшьри, һәрда һәвдә
рамуса у паше дьхастьн гьлийе хwәйә шьрин сәр һәв-
да бьбарандана, ньшкева дохтре сәрә дәри вәкьр у бь
бәшәрәкә хаш ль һәрда мезәкьр, гот:

— Әвдълмәшиде мьн! Иди шөкөр тә пакбуи,
һа? Йане хушка Гоге тә қәнщкьри әре? Дә, хушке!
Тә Әвдълмәшид дит, wә тер һәвра хәвәрда, нә ахьр
гәрәке тә дийа хwә жи бьвини у паше һәвалә тәйә
дәрва һива тәнә, иншалаһ wәхте бе, һуне гәләки бь
һәвра хәбәрдьн...

Дохтре сәрә ду һәwалдана хwәра жь отахе дәр-
дькәвә, Гоге у Әвдълмәшид хатьре жь һәв дьхазьн.
Хушке дохтрийе Гоге дьбьнә щәм дийа we.
Дә, де у қизбун, дәмәке жи щәм де дьминә у
паше бь бәшәрәкә хаш хатьре хwә жь де у һә-
валә we дьхазә у дәрдкәтә сьвдәре, wьра әв расти
Әлиев те, ви жера гот:

— Кәча кәрда, дә бь хатьре тә! Қәт мәтьрсә,
Әвдълмәшиде қәнщвә. Һуне йәқин бьғнижнә мьразе
хwә. Әвдълмәшид бьра пакбә, әм һәрсеке щики рунен,
әзе дәрһәқа қәwмандьнәкеда wәра бежьм. Дә тәра
огьрбә, қиза мьн!

XI

Хэлдэ мьһащьри гонде Сусе бь комәкийа диwane у бь имдада гондийе щинарә әрмәни, адрбещан хwәра сьтар чекьрын, щиварбун, ле кемаси һәла гәләк бун, дьхәбьтин ван кемасийа һьлдьн. Малхуйе мала дөқатийә феза гонд у чәнд мәрвеве майин, wәхте комәқа диwane у щинара сәва мьһащьра лдьдитьн, һерса хwә дьһанин у дьле хwәда дьфькьрин: «... Мә жи тьре нале мьһащьра вьра жь е Иране хьрабтьрвә, у әме бькарьбни нава wанда чәнд һогьра бьбьжерьн, wәки әвана комәке бьднә мә, щмаәте биньнә сәр мәхсәда мә. Ле тө wәрә әw дьхазьн қәнщийе бь ван бькьн, әw дьбежьн: «—Дәwләт сәре диwana мә, щинаре мәйә әрмәни, адрбещан, көрд у Чоло! Шөкөр, һәр тьште мә һәйә, әгәр мәра тьштәк лазьмвә, шөкөр пәре мә һәнә, әме бькьрьн». Хөдане авайе дөқати у һәвалбәнде wi дитьн кө тьштәк дәрнакәвә, дәст бь газьна кьрын: «Бәле, хөде, шөкөр жь тәра, те бежи! тө жи зөлме у қәһре сәр мә бәга-агәләрәда дьбарини, имдаде лдьди кәсиб-кусьбе мә. Нә ахьр әм бәг-агәләр қөльхи тә дькьн, әбадәте тә дькьн, гөмана хwә бь тә тиньн, фьтьр-зькәтә дьднә шех, пир у мәлле тә. Әһ, сала исалин тә жи руйе хwә ль мә гөһастийә. Ахьр wa навә, әз кәсук! Бо wәләһ хөде руйе хwә сәр мә гөһастийә, звьстана сала пар чьқаси чәтьн дәрбазбу, һәрро гонди дьһатьнә щәм мә, һәрәке тьштәк һиви

дькър, ле звьстана исалин бь тэмами жь йа пар що-
дадьбэ. На һэрэ нэйwane ване бь дэве хwэ дэркэвэ
бьһаре. На wэлэх, хөде мэра кэтийэ нөщэте, жь мэ
хэйидийэ. Йа рэбьлалэмин, дэсте тэйи сэр дэста гьш-
каранэ, ль мэ магула wэрэ рэнме! Бой наве тэ эм
тьме рйа тэда һазьрын... Дэ, йа Чоло жи те бежи бол-
шевика эw зькмакида һинкьрынэ, йа дэwлэте бь йа
тө кэси надэ, қануне we зийарэти дьқэдинэ. Готьне
wя бона мьһащьра қанунэ. Ах Чоло, тө текэтайи бэр
пэнще мэ, бь гьли-готьне мэ рабууйи-руньштайи, кефе
бьбуйа к'ефа мэ, щмаэте гьшки we бэр мэ сөждэ
бьда».

Сэркарийа Нэхчыване чава гөнде қэзаейэ майин-
да у оса жи гөнде Суседа анэгори рэқэма сэре бьнэлийе
щи авайе мэк'тэбе чекьрьбу. Нэ ахьр гөнде Сусе нэ
е бэре бу, нһа рэқэма we мьһащьра зедэкьрьбу, бона
зара мэк'тэба тэзэ лазьм бу. Р'астэ, дэwлэте пэрэ
бэрдабу, ле we звьстане авайичекьрын һьнэки чэтын
бу. Гөндийе Сусе у е щинар we звьстане wэкэ дэһ
к'элэфа бона мэк'тэве чекьр, ле бэле, диса тэнг бу,
гөндийа бь демэки гэши һэвра һөwал дьдан у дьготьн:
«—Ч'йа жи салэке стэwр дьминьн, чэтнайе сале we
салера дэрбазьбьн, қэт тьшт навэ, бьра исал заре мэ
һьнэки чэтьнайе бьк'ьшиньн, салэкэ дьне эме мэк'тэве
мэзьнкьн...»

Паиза дэрэнги жь алийе дэрэща хандьна щмаэте-
да wэк'ил һатьнэ гөнде Сусе, нэсаве заре кө өмре wan

дъгшиштә мэктәве, ӧса жи кәсаве бьнәлийе гӧнд һьлдан, вәки бьхуньн, нәханди нәминьн.

Дә, жь сьве шәвәде кәта вәхтәки шәве, мэктәва гӧнд дьхәбьти: сьве зара дьханд, ле эваре мәзьна. Сәва бь тәшкилдари дәрбазбуна дәрса вәк'иле қәзае борщдари данибу сәр Чоло. «Сьпартьбу ши, вәки тӧ кәс бе сәбәб рожәке жь мэктәве нәминә».

Чоло у дирексиа мэктәве хәбат ӧса данә тәшкилкьрьне, вәки вәхта йәки бе изьн заре хвә чәнд рожа нәдъшандә мэктәве, гази ван дькьр, дьда сәрВахткьрьне, иди зара ши жь мэктәве нәдма. Дәрбазкьрьна дәрсе шәве жи рьнд һатьбунә тәшкилкьрьне. Тәне бьнәлие гӧндә тага жорин зар у мәрьве мәзьн нәдъшандьнә мэктәве. Р'оже бәрин Чоло һәвзаньбу, вәки шӧхӧл-әмәле ван һәйә, дит кӧ кәвтәк-дӧдӧ сәрра дәрбазбубу, кәсәк пәһатә мэктәве, ши қасьд шандә бал вана, щаб дабун, вәки «әме ван рожа бьшиньн». Мӧгдарәк дәрбазбу диса тӧ кәс жь бьнәлие тага жорин кьвшнәбун. Чоло сәркарыйа мэктәвера қраркьр диса қасьда бьшинә тага гӧндә жорин. Тари кәтьбу әрде, Чоло гази дӧ шаһьла кьр у гот:

— Лаво, һәрнә щәм Тәйар бәге, навә мьн жера бежьн, әгәр вәхте ши һәйә бьра әсәйи сәр мәда бе, әм һьнәки хәбәрдын...

Чуйина мала Тәйар бәге зәф чәтьн бу, чьмки панздәһ-бист кәлбе шийә гӧрхәнеқ һәбун, сийар пәйа дькьрьн. Қасьда сәр сәд-сәд пенши метри дурва гази ван кьрьн, ле тӧ дәнг-кәс нәдъһат. Тәе бьгота

хайе к'элба әв һинк'ьрнә, бәре гышк бь һәвра дьә-
тийан, паше ньшумдьк'ьрн... К'элбе Тәйар бәге гышкә
бәләк у мина һьрча мәзын бун. Ван то вәхта һәв
нәдыгәвзындьн, ле әгәр к'элбәки щинара ван бьдә-
сьдийа, әв бь дьране хвәйә шурки зитол-зитоли дь-
к'ьрн, нәта нәхәнъқандана же дур нәдык'әтын. К'элбе
Тәйар бәге дурва ньшуми сәр қасьда к'ьрн, лавька
шьвдаре зәхм дабунә дәсте хвә, щев у пашьле хвә
тьжи кәвьр к'ьрбун. Қасьда бь кәвьра дәмәкә хөрт
мьқабьли к'элба тәйах дан. Лавька щарна кәвьр дәсте
хвәда рьнд дьтәқәландьн, өса льданә пархане са, жь
әше дьбу кастинья ван, бәрбь мала хвәйе хвә дьрәв-
йан, ле туле хьшим алһә ала ван бу лавьк пәришан
бьк'ьрана. Һәма нава ви дәнгида бьрә лавьке мәктәв-
ван һатьнә имдада қасьда, ви чахи лавька бәрә к'элба
дан. Нава we һешьрзеда көре мале дәрк'әтә дәрва,
тьбьсти к'элба к'ьр, бәрбь мәрьва һат, ньһери, гот:

— Гәли лавька, вә ве шәве херә? Чь вә қәвь-
мийә?

— Хер нинвә,—йәки гот,—we чьбә? Мала вә нә-
шәвьтә, һун мьришкара һьлдык'ьшьнә сәр таре. Са әм
дыпәрьтандьн, вә жи малда йәқин ль мә тәмашә дь-
к'ьр, әре? Әме иро ане Чолора бежьн, әгәр һун сәе
хвә гьренәдьн, әме нава чәнд рожада гьшки бькөжьн,
а ви чахи ньше вәйе бе сәре вә. Бәги малә, йане на?

— Бәле, малә,—көрьк гот,—дә, әз чь дькарьм
бькьм, вира бежьн. К'әрәмкьн, әм һәрнә мал, бьра һь-
нәки һерса вә дайнә...

Һэлбәт, әүтина сайе пешинра Тәйар бәге заньбу кәлб дьчһнә мәрийа, ле жь мал дәрнәдыкәт, кәшәса хвә кәлбара данн, вәки әвә сәва хөдане хвә чьқаси кәлалһн, имкане надһнә мәрвә хәриб бенә мал.

Лауык вәхте пепәлукара һьлдыкьшһанә жоре, бәг щийе хвә дһа рәнәт дькьр, сәр халича тәе быгота хөда дьвәрәмә, вәки мәрвв диса тенә кьзура ви. Ви қөлапнә хөрт ль мыштька хвә дьхьст, дуйе мыштьке мина дөва нуфи бәдәна хвә дькьр у паше мина тән-дурәкә тәзәвехьсти бәрдыда дәрва. Лауыка дәре оде вәкьр, сәлам данә бәг, ви гьран-гьран сәлама ван вә-гьрт. Бәг хөда дьвәрәми, вәхте щабдайине ль қась-да надһнһери. Паше сәре хвә һьлбьри, ль лауыка мезәкьр, щийе руһьштандыне нишани ван кьр. Лауыка разибун әлами ви кьрһн. Бәг гот:

— Гәли зьлама, ве щәве вә херә? Гун сәва чь хьзмәте һатһнә? Әз һазьрм бона хатьре Чоло бьрә-диньм!

Қасьда сәва ван хәбәре вийә «шьрин» разибун әлами ви кьрһн. Чоло чь кә ванра готьбу, йәко-йәко вира готһн. Бәг дәмәке сәре хвә бәржеркьр, бу ньчә-һьча леве вийә пьрпыши. Ви щарәкә дьн жи сәре хвә кәжанд, гот:

— Һәй-һәй, дьһйа, дьһйа... Бежнә Чоло, әгәр мьн сьве вәхт дит, әзе бем, ле на, әзе дөсьва бем. Шәва вә бьминә хер...

Чь кә Тәйар бәге готьбу, лауыка Чолора қьсә кьр, Чоло разибун әлами ван кьр у гот:

— Тышт навэ, эме дõ рожа жи бьсэкньн, эгэр эв мара рази нэбу, қануне диwana мэйә баш һәнә...

Ду чуйина қасьдара Тэйар бэг харқи мьтала бу у тә бьгота бәстава хәбәр дьдә: «Эгэр заре мә шәм мәлла көщреда бьхандана, эв шõхõләки башқә бу, қәт нэбуя паши мьрьна мә... Ле ньһа һәрьн зьмане шәйтана бьхуньн? Шаньм, хвәндьна чь? Wәки чәнд сала һа һәрә қәза мәда мәрьвәки нәханди наминә. Жь сери нәта бьни, гьшк бьбьнә хвәнди, ижа кале мә бәга we чававә, һә? Чәве шмаәте гьшки we вәбә, иди әм нькарьн бәр ван һәвалдьн, гьшке жь қанун-законе хәвәрдьн, жь әхтйарийа хвә һәвалдьн. Мәрьве һһа һатьнә гõһастьне, әз хõлам-шьване хвәйә бәрера иди нькарьм тыштәки бежьм. Эв һөрмәта бәрәйә кө мара дькьрьн, мала хвә баркьрийә, дьчә. Эва чәнд салә гõнде мәда мәктәв һәйә, мә кьнге зõлма һа дитийә? Ке дьх-васт зара хвә дьшанд, ке нәдьхваст нәдьшанд. Шаньм, хандьн бона зара көрин фәмдарийә, ле бона мера, қиза, бука? Қәрәз, әщевмайинәкә мәзьнә. Хвәде херкә...»

Сьве зәнгьле дәрса пешьн лекәт, зар жь дәрсхана дәркәтьнә дәрва, хвәра лақьрди дькьрьн, пәй һәв дькәтьн. Нәвәса мәрйя зарара дьһат, дьхаст дәмәке бьсәкьнә, ль зара тәмашә бькә. Навьбрья дәрсе хәлазбу, һәр зарәке дьщәданд зу һәрә щийе хвәда руне, вәхте дәрсдар бе, бәр равә у паше шава дәрсе бьдә. Чоло һатьбу һьнда авайе мәктәве сәкьнибу, ль авайи дьнһери у тә дьгот эв дьле хвәда дьфькьрә:

«Тэбийэте исал имк'ана чекьрына авайе мэк'тэве нэда мэ, зар һынаки чэтынайе дыкьшиньн. Дэ, бьра сагибэ, эме салэкэ дьне чекьн...» Нава мьталада Чоло дэнгэки нэнас, сэшта сэламе бьһист, эш алийе дэнг фьтлы, дит кэ мэрвьэки нэнасэ, щава ви да:

— Элек'ом салам! Сэр чэва бьра, һунэ сыламэтын? Қэт чь һэйэ, чь тэһэнэ?..

Тэйар бэге вэхте эш гьлийе шьрин жь Чоло бьһист, ша бу у дьле хвэда гот: «Иншалаһ, те бежи эз иди гьһиштьмэ нет у мэрэма хвэ, эз дэсте хвэ жь ви мерьки накьшиньм, эзе шира зьман бьвиньм». Тэйар бэге қэвата хвэ бэрэвкьр у гот:

— Бьре Чоло, һун сэр сэре мьн у кэвте баве мьн һатьнэ ви гонде мэйи к'эсив. Эв гонде мэ пешкеши вэйэ, щийе тэшла һэспе мақуле мина шэйэ. Хөде хэрав бькэ, вэхте мьн тэһэбу бьһатама ньзура вэ, йэке жи к'а мэрвь дыкарэ бь һэвра һэвалдэ, е элбера бежьн: «Эш дэрһэда тыштэки майинда хэбэр дьдьи.» Навэ, навэ, тэ дэрһэда нэһатьна мьнда бьбахшинэ, ньзуре жь тэ дыхазьм...

— Тышт навэ,—Чоло гот,—бьбахшинэ, тэ Тэйар бэги?

— Бэле,—Тэйар бэге гот,—мақул Чоло, чьра мьн, һэлбэт, тэ сэва чь хьзмэте гази мьн кьрийэ? Эз тэ дьбьһем, бьра! Мерхасе мина вэ гази мьнкэ, эз һаем, қэт навэ.

— Тэйар бэг,—Чоло һеди дэстпекьр,—Йэдин тэ зани, вэки дишане пьрс данийэ пешийа мэ, гэрэке

вэлате мѣда нѣханди тѣнѣбн у шѣхѣле мѣ жи ве баш пешда нѣрѣ. Нѣр мѣрвѣк ве бѣзанвѣ дннѣа бѣре- да чѣ нѣбу у ннѣ гѣрѣке чѣ бѣкѣ, вѣки нѣле мѣ баш- вѣ. Тѣйар бѣг, ве рѣже дѣрсдар қиза апе тѣ гѣлѣки дѣпѣсьни, вѣки рѣнд дѣхунѣ у кѣмѣке дѣдѣ нѣвалѣ хвѣ. Тѣ чѣма кѣлфѣте мѣла хвѣ у қизапа хвѣ наши- ни мѣктѣве, ѣва йѣка тѣра нѣрмѣте найнѣ. Бѣ ѣмѣре тѣ жѣ бѣра вѣ кѣсѣк нѣе мѣктѣве. Бѣ тѣгмѣна мѣн ѣв йѣка нѣрѣндѣ. Хѣнщи ве, бѣг бѣбахшинѣ, пѣрсе ѣтѣ тѣнѣвѣ, ннѣ тѣрс-дѣзи, талап-тужан тѣнѣнн, тѣ чѣма нѣақа кѣлба хвѣйи дѣки? Рѣож тѣнѣнѣ, вѣки кѣл- бе тѣ зарѣ щинара нѣдѣнѣ тѣрсандѣне, йѣне нѣйване Ван нѣгрѣн.

— Мѣла тѣ ававѣ Чоло,—Тѣйар бѣге гѣт,—ѣз ча- ва қиз—бук у қизапа хвѣйѣ тѣрѣ-щан бѣшинѣмѣ нава щѣнѣле гѣндѣ бѣрзѣқ, нѣ? Тѣште ѣса нѣбуйѣ у навѣ жи, хвѣ Тѣйар бѣге сѣре хвѣ данѣнийѣ? ѣзе лѣшѣка сѣведа бѣшинѣм, қизапа мѣн жи хвѣ занѣ, букѣ қиза, нашинѣм, ле дѣрнѣақа кѣлбада жи ѣзе тѣштѣки бѣкѣм...

— Бѣг,—Чоло гѣт,—гѣндѣ мѣда бѣрзѣқ гѣнѣ, тѣ ве йѣкеда зѣф хѣлѣф хѣбѣр дѣди. Мѣлѣте мѣ вѣхтѣда гѣтийѣ: «Жѣне дѣлкѣр, дивар қѣлкѣр». Нивийѣа мѣн жѣ тѣ ѣвѣ, вѣки сѣве мѣри у жѣни гѣшк бенѣ мѣктѣве.

— Чоло, мѣла тѣ нѣшѣшѣтѣ,—Тѣйар бѣге гѣт,— навѣ тѣ тѣмам дѣнеда бѣлабуйѣ, гѣло ѣв гѣли лѣиқи тѣйѣ, тѣ ѣварѣ ѣрз-ѣйѣлѣ хѣлѣге бини, гѣшки теки ѣдѣ- ке, сѣр навѣ хвѣндѣне? Нун чѣлсалѣйѣда мѣрѣва нини

лехьстына сазе дькын. Бо вэләһ, нура Мәкмәд пехәм-
бәр, әв йәка нә йа қабулкьрьнейә? Әв йәка нә лайқи
мерхасәки мина тәйи навдәнгә. Әз тө вәхта нькаръм
дәст бавежъмә нақьсикә өса...

— Бәг,—Чоло гот,—щанъм, бьра чәве щмаәта
мә жи вәвә, ноли бәре әван нәминьн, йа дөда жи әм-
ре диwana мәйә у әмрәки растә, ки кә к'өлфәте хвә
нашинә мәктәве, қьраре диwanейә майин жи һәнә...
Тәйар бәг, мала тә нәшәвьтә, тө дьбини зөлмк'ара чьқа
мәрьве мә нә сәба тьштәки қьркьрьнә? Вәләһ, әвдәра
хут щьнәтә. Вәрә кәвьра жь пеша хвә бавежә у вә-
рә сәр р'иә һәқийе...

— Чолое бьра,—Тәйар бәге гот,—әгәр әв чәнд
мәһьн, вә дәст бь «өмре тәзә» кьрийә, әва чәнд са-
льн әз нава ви өмридамә у тәма ви өмри жи за-
ным, әһ...

— Зәф кәйф,—Чоло гот,—вәки тө қануне ве
диwana мә қимәт наки, тө ве йәкеда нәрасти. Бәле,
тә бәре гөндийе ви гөнди бона к'ара хвә данә хәвате,
хөлийә гөнд гьшк бьн дәсте вәда буйә, тә гьшк зәв-
ти хвә кьрьбу, сәва кодә нан гөндийә стуйе хвә бәр
тә хар дькьр, к'ефа тә дьһат, тә дьдаје, нәдьхвәст
нәдьяде. Бьһерә, дьле мәрьве к'әсиб чьқаси фьрәйә,
вәкә бәра. Тә Кәсо бәге у к'әдхөде ван гөнда чь ани-
нә сәре щмаәте, пенщ паре гөндийә жь дәсте
зөлма вә сьтара хвә һиштьнә, ки занә к'өда чунә, һе
парәкә гөнд вьр майә. Бьһерә, к'әсиб чь то мерьн,
вәки нәта рожа иройин вәра тьштәк нәготьнә. Нһа

хөли жь вә стэндьнә данә гөндийа, һэлбәт, тәйе нә-
разиви. Сәрәке гәлэк эла чәнд щара мьира готыи:
«заре тәйә кӧрин һындькын, жьна дӧда бьстинә». Ле
мын әш готыне ван бәр тыштәки нәсав нәдыкьр, мын
щава ван дьда у әз агри нәзәшымим. Ви өмре тәда се
жьне тәйә шаһьл һәнә. Қәт хӧде тыште ӧса қәбул дь-
кә? Нһа жи тӧ итбара хвә бь ван пайни, вәки быши-
ни мәктәве...

Чоло вәхте әш гьли готә бәг, дәмәке ши хвә
шашкьр, һәв заньбу Тәйар бәге бәрәйә, хаст ньшуми
сәр Чоло бькә, йане бь дәсте хӧламе кӧрдфьрош ши
бьдә кӧтане, ле сәрвәхт бу, әш нә е бәрәйә у хвә
зәвткьр, миша кӧзьке хвәда дьшәшьти, гәври ле зьһа
бубу, зман ле гьран бубу, ши анцах бь щурәки гот:

— Чоло, әз бумә гӧр, мын мале хәлқе хар, ле
мын чь тә кьрйә? Тӧ даге ӧса дькьшиши сәр дьле мын!
Нә мын гьлийе хвә тәра гот, хәлаз бу, чу!

— Тәйар бәг,—Чоло гот,—мын жи гьлийе хвә
тәра гот, һәрә малда рьнд бьфькьрә у заньвә, вәки
тӧ кәси изьн нәдайә тә хенци кӧлфәте мала тә тӧ
әхтйара кӧлфәте мале дьн һьлди дәсте хвә у нәһели
бенә мәктәве, роже бе тәйе бәр қануна дәшләте ща-
ве бьди...

XII

Нава се-чар мәһада гәлэк бриндар у нәхаше мь-
һашьра вәгәрийанә мале хвә, ле қьсмәкә һындьк һәла
112

дъһатә қәншкърне. Сәйрана дийа Гоге бәри Әвдъл-мәшид қәнш бубу у һатъбу мал, шөхөл-әмәле хвәва мьжул бу. Әвдълмәшид жи иди сәр пийа кәтъбу, нава нәхвәшхане дьгәрийа у шарна дәрдыкәтә нәвша нәхвәшхане, һәва хвә дьгөһәст, бь хәбатчие дохтьриера хәбәрдыда.

Р'ожәке Әвдълмәшид сьвдәреда руньштьбу у хәр-қи мьтала бубу. We дәме парава дәстәки нәнас поре шийи кәришки мьзда, әв вәщньқи, пара ньһери һәв заньбу әв Гогеяә, ле әв Зивәра хушка дохтьрийе бу. Әв дәмәке бь һәв кәһиан у паше Зивәре жь ши һивикър вәки әв дәрһәда бриндарбуна хвәда һьнәки жера қьсәкә: we дәме чәнд хәбатчие нәхвәшхане жи вьр һазьр бун. Әвдълмәшид нәхвәст хатре ван кәвә у қәвьмандьнәкә жь шәре дәрбазбуйи қьсәкър.

— Ноли рожа иройин рьнд те бира мьн. һәлбәт, жь we роже чәнд мәһ дәрбаз бунә. Р'ожәкә мәһа гөланейә хвәш бу. Гөла аһаз-аһазин бь һәвра шәрбун, алийе бәдәвәтиедә, йәке жь йа дьне данәдьхар, ле сәр пьшта ван қалшәнга шаһтийа Иране бу. Шәр ор-та мә у дьжмьнада дьчу, ле шивро шәр һьнәки сьст бубу, шар-шара дәнге гөлла дьһат, тәе бьгота әскәре һәрдо аһа хвәстьн һьнәки һесабын у паше диса дәст бь шәнга хвә бькьн. Нәма we дәме Чоло гази мьн кьр у гот:

— Әвдълмәшид, әз заньм малхалане тә бажаре Хоода дьминьн у жь тә гәләки кьздыкьн. Тө ван ре-дърба бәләди, һәла сальха мьн бьһистийә, вәки тө

көре хале бwэра чуйи Теһране, һун чэнд рожа wьр манэ. Дьбйни эскэре Иране һэрро имдада щэбьрхана у эскэр дьстинэ, дьвэ мэ алткэ, эме нава эширэтета нэта-нэтайе элизэнгибьн. Мьн қьрар кьрийэ, wэки тэ бышиньмэ Хое, щэм хале тэ, эw досте мьн Галусте фьлэ у Фэхрадине адрбещан рьнд нас дькэ. Бьра хале тэ wanара тэ бькэ нас у паше ван готьне мьн wanра бежэ: «Гэли бьра, эм бэрева досте һэвьн! Иро эла мьн кэтийэ налэки чэтын, к'омэке бьдьнэ мьн. һэвра һэрнэ кафа гэлийе Мэхсо, бьзанвьн бь тэхмин эскэре дьжмьн чьқасэ, чаwа шиwар буйэ, қəwата wanэ мэзьн кижан алийи шиwар буйэ, wэки эз нэсаве хwэ һьлдьм, wэхте шер посидэ нэвьм. Wэлəһ, те|бежи чэке мэ we һьнэки к'орльхийе бьдьнэ мэ, ле тышт навэ». А һақас мьнра лазьмэ, wэки дьне эз тыштэки жь wan нахwазьм...

— Һэлбэт,—Әвдълмэщит гот,—мын заньбу, қəдан-дына әмре Чоло тыштэки чэтын бу, ле мьн гэрэ әсэ эw әмьр бьқəданда, эw бэхте щмаэта мьнра гьреда-йи бу у мьн қьраркьр чь щурəйи жи һэвэ бь руспити ве; спартьне бьқəдиньм. Чоло тьвьнга [мын стэнд, жь стуйе хwэ маwизэра хwэйэ қьбуркьри дэр-хьст чар һалэтава да мьн, әнйа мьн рамуса, мьн хатьре хwэ жь фəдайа у Чоло хаст, эз һьнэки жь щийе хwэ лəқйам, паше эз пашда фьтълим, мьн бь сəре хwэ хатьре хwэ жь Гоге жи хаст у эз бь нэмде хwэ бэр-бь щəданьдына огьра хwэ чум.

Әвдълмэщид wэхте эв гьли гот, Зивэре у хəбат-чие майин зэвта хwэ нэанин, нөрм кэнийан, ле Зивэ-ре гот:

— Бьре Էвдьямәшид, демәк һәлә ши чахи тә у Гоге жь һәв кыздыкыр, әре? Хөде мала тә авакә, нә тә заньбу тә дьчи рйа һатә-нәһатә, Гоге жи әскәрәки миша тә бу, мерара тәвайи шәр дькыр. Тә раст бьчуа-йи щәм we, тә хатьре хwә жь we бьхаста. Һәлә тә әw рамуса у паше бьчуаи.

— Хушка Зивәр.— Էвдьямәшид гот,—растә, һәлә бәри ши чахи мә жь һәвдә кыздыкыр. Һәта нәхwәш-хане, щарәке жи бежи мьн дәсте we нәгьртийә, мә гәл сосьн сәр һәвда нәбарандьбу. Дә, хөде әдәте мә кәрда жи хәрав бькә, ка мьн дькарьбу тьште өса бьк-ра, қәрәз... Wәра чь бежым, әз чәтнаишкә мәзын, рожа сьсийа бәрәваре, гьһиштьмә мала халә хwә. Ван шә-кәрбуна хwә ани, wәки әзи саги-сьламәтьм. Халә мьн дәрһәқа шерда, Фатма хушка хwәда пьрсин, мьн йәко-йәко ванра қьсәкыр. Щамере халә мьн готьне Чоло әрде нәхьст, сьве кьһище мьн гәһәрин, әм тәвайи чу-нә бажаре Хое, мә wьр мәрьве хwә дитьн, Ван гьли да мә, wәки эваре wәхте тәри бькәвә әрде, әме һьн-да пьра бьнәгара бажер расти һәв бен. Әз у халә мьн гәләки шабун у әм пашда вәгәрйанә мал. Wәхте мәйи кьвшкьри чаwа сал-зәман сәр мәра дәрбаз бу; иди бажар стәдьри бу, тәне щар-щара дәнге кәлба дь-һат. Әз у халә хwәйи Էвдьярәзақ wәхте кьвшкьрида чунә һьнда пьре, әм wьр расти Галуст у Фәхрәдин һатьн, мә сәлам да һәв, әм хеләкә хөрт жь пьре дур-кәтьн у әм бәрбь щәдандьна огьра хwә чун. Рожа дөда, бәрәваре мә хwә чйәе феза әскәре Иранера ги-

һанд, мә Ұыр шивкър, паше мә хҰә да бълндшики, ле мәнзилә дур бу, әскәре Иране әҰқаси рьнд нәдһа-тә кьвше. Әшевмайи әҰ бу, Ұәки жь әскәре дьжмьн әпешәйи дур һнәк әскәр у бьрә қантър дьчериан, чәнд тьште мина чадьра дьһатә кьвше, ле мә нькарбу рьнд вәбьжарта әҰ чийә? Әм һәрчар Ұыр гәләки фь-кьрин, ле Галуст гот: «йәқин әҰ чәк у зәхира әскә-рә». Мә жь Галуст баҰәр нәкър, һәрәке мә Ұәкә ақь-ле хҰә тьштәк дьгот. Агри әм һатьнә сәр Ұе фькре, Ұәки әм гәрәке шәв тәсәлийа Ұыр бькьн. Жь инее шәве хеләкә хөрт дәрбазбубу, әм пебәржер бәрбь Ұи щи һатьн, әм Ұыр сәкьнин, мә қраркър дөдө жь мә һәрнә Ұыр у бьзанбьн әҰ чийә? Мьн һәрсек жи нә-һиштьн, ду гәләк қалшәнгера, әз тәне чум. Зәф фәсал незики Ұыр бум, әз фькьрим, мьн гө ре нәдитьн. Пеш мьн қантърәкә бь палан кәмде хҰә дьчериа, әз тәлә-тәл незики Ұе бум, мьн һәвсаре Ұе жь сту вәкър, қантър дәсткеши хҰә кьр, һнәки пешда бәрбь лаҰь-ка һатьм, бәр пәләки мәзьн ль Ұе сийар бум, әҰ кәй-Ұанәкә зәф аҰаш бу, әмәке Ұе кәйҰане әз кәта рө-жа иройин нькарьм бирбькьм. Мьн дәвәруйа хҰә ави-тә сәр палане пышта Ұе, дьзгина Ұе бәрбь хҰә кь-шанд, сәре хҰә кьрә нава делбьжнйе Ұе, әҰ һеди-һеди бәрбь әскәр чу. Ұәхте әз лап незики Ұан бум, мьн дит кө әскәр гьшк разайә. Мьн һнда чадьра қан-тър да сәкьнандьне, сәр пышта Ұе кәйҰане мьн һәр тьшти ньһери, дит кө нә чадьрын, ле чадьр авитьнә сәр. Мьн қантър дһа незики Ұыр кьр, пәрәки чадьре

бъльндкър, дит кѳ гъвънгън, һьнэки Веда нава қѳтийе тэхтада патронън, ле шийе сьсайада хѳрэк бу. Мън диса дьзгина қантъре бэрэвкър, һьнэки жь шьр дуркэтьм, чэлькэкеда эз пэяа бум. Мън дэмэке дьзгина Ве гьрт у һьнэки стуйе ве мьзда, мън дьле хвэда гот:—Кэй-вана хѳде, йэқни тѳ жи дьхвази имдаде бьди кѳрда, эре? Мън жь эшқа һэрдѳ чэве шейэ бьрқанэк рамуса, гэма ве диса ль стуйе ве аланд у бэрда. Эз зэф лэз у ша бэрбь лашька һатъм, чь кѳ мън кьрьбу, дитьбу, ванра қьсэкър, эш гэлэки бь мънра шабун.

— Ве шэве,—Э'вдълмэщид гот,—эм диса чунэ сэр гьре кѳ эм ро ле руньштъбун. Мэ ведэре қьрар кър, вэки хале мън, Галуст у Фэхрадин һэрнэ бажер, эз жи һэрмэ щэм шэрвана, ле ван хвэ ль ху-не гьртъбун: «На, эм жие бен у эме паше вэгэрнэ бажер...». Ле мън бь чэтнайкэ мэзьн эш бэрбь бажер вэрекьрьн, разибун эламан ван кър у мън жи бэрбь огьра хвэ, шэрване кѳрд лэзанд. Дэ, эз вандэра бэлэд бум, кэвьрэк нэмабу льнге мън ленэкэтьбу, растэк нэмабу, мън дэваре Р'за эфэнди ле нэчерандьбу. Ве шэве эз кэтьмэ ре, бэрбанга сьвера мън хвэ Чоло у лашькара гиһанд, чь кѳ мън дитьбу у кьрьбу гьшк шира һургьли гот. Чоло вэхте чэв деме мъни вэстийайн у чэве мънэ сорбуйи кэт, гот: «Һэрэ разе, һесава, эме паше хэбэрдън». Мън Гоге диса дурва дит, сэре хвэ вэра һэжанд, эш иди сэршэшт бу. Паше эз чум һьнэки разам, һеса бум, һатъмэ щэм Чоло, ви эһяа мън рамуса, эфэрьмэк да мън у гот:

— Эзе ишэв эваре си лаўьке силакьри бьдьмэ тэ, тэ сэркарне ль ван бькэ, һэрэ ван чэк у зэхира би-на, гэлэки лазьми мэнэ...

— Һэман we роже эваре,—Ә'вдьлмэшид гот.— Чоло си лаўьке чэк-силакьри данэ мьн у әм рекэ-тын. Вэхтэки шэве әм гьһиштьнэ щийе кө силак у зэхирэйэ лебун. Мьн лаўьк кьрьнэ чэнд тиша, һәр кәс қалэча хвэда рунышт, мьн диса дәст бь сәфәра хвэ кьр, әз лап незики дьжмьн бум, мьн дит дорбәр стәқьрийэ, алайе дьжмьнэ кө мьқабьли к'орда шәр дькьрьн, әпещәйи дури ван бун, мә щийе ван иди бәләдкьрьбу. Әз шарәкә дьне пашда вәгәрйамә щәм лаўька, мьн лаўьк парәвәкьрә сәр чар тиша у әм гьшк бь һәвра тәлә-тәл, ле паше мә ньшуми сәр ван кьр, мә қәрәўьле ван гьрт, лаўька әлбера пинә кь-рьнэ дәве ши, мә әскәре ванә майин жи бе шәр гьр-тын, дәве ван жи тьжи пинәкьр, дәсте ван пара-ва гьредан, һьнда силака данэ руныштандьне. Мә иди мәшал нәда, дәст бь баркьрьна қантьра кьр. Вә-ра раст бежьм, мьн паза we һәйсә-бәйседа, қантьр наскьр, һьнәки стуйе we мьзда, лаўька барәки сьвьк лекьр, паше қантьре майин жи баркьрьн, әм рекэтын, һәлбәт, мә дил жи бь хвәра бьрьн. Әм кө һатын гь-һиштьнэ бьне гели, мә һьнәки дил данэ тьрсандьне, вәки әме вә гьшка қьркьн, йане жи гәрәке һун нәта сьве вьр бьминьн, ле сьве к'ода дьхазьн һәрн. Әв мә-ра рази бун, мьн бистәке дө-се фәдаийи вьр данэ сә-

кьнандьне, Фэдайа паше эш ништън, хатън гъништънэ
мэ. Бь шурэки мэ хвэ гиһандэ фэдаие к'орда, кьдуде
шабуна ван тонэбу, эм радъмусан, хэ бэре дь-
лиштън.

Ро һьнэки хваш бубу, мэ бь дурэбина ль эскэре
дьжмьн дьһери, қомандаре ван у эскэрва мина сәе
һарбуйи ль эскэр у сильне хвэ дьгэрийан. Рожа дэда
ван мина зипьке гөллэ сэр к'ордада барандьн, ле тыш-
тэк бь к'орда һькарьбун бькрана. Дьжмьн рожа сьһа
бь кэму қәвәтә хвәва дәрбази һьщумкьрьне бу, тәе
бьгота эш жь мьрьна хвэ нәдтьрьсийан, ле мәскэне
к'орда имкан нәдыда ван, вәки эш дәрбази вали гели-
бьн. Рожа чара пешийа эскэре дьжмьн дьхаст дәрбази
вали гели бьбуана, кэ дәрбази һьщумкьрьнебуна. Се рож,
се шәва дьжмьн һи калыда шәркьр, ле диса бь к'орда
һькарбу, к'орда пешийа ван дахьстә бьне гели. Гәрәке
бежъм, Чоло шөхөле шәрваниеда гәләки занэбу, һи
дһт кал башқәйә, һи вәкә дөсәд мере силанкьри шәв
дәрбази вали гели кьр, сьвәтьре зу, мэ вали гели рә-
шандэ дьжмьн, һи дөсәд мери һи али рәшанде, бь
гьлики кьн, к'орда бәрә чәнд алайе дьжмьн да, нәта
қышла мэ бьр, шәв лавьке мэ диса жь гели дәрбазбун
у хатън гъништънэ мэ.

Панздәһ роже дьне шунда алайе дьжмьн қәват
жь шаһтийе стәнд у диса һьщуми сэр мэ кьр. Эз иди
вәра чь бежъм, вә һьщумкьрьнеда эз хатъмә брин-
даркьрьне.

ХШ

Шэв бу. Гөндө Суседа чуйин-һатъна мәрва зуда һатъбу бърине. Һәр тышт стәқрибу, тәне чәнд щийа дәнге кәлба дьһат, дәмәке шунда әв жи һатә бърине. Тәне we шәве тәбийәт нава һәрәкәтда бу у шөхөле хвәва бәрк' мьжул бу. We шәве бәрфәкә зор дьбари. We шәве хенщи кьрасе сьпи у көлийе бәрфе тыштәк нәдьяһатә кьвше, әв хәвата тәбийәте кәта ниве шәве кьшанд, паше кьрә кьшкәсайн. We шәва бәдәвә стәқри эша дьрин хәв ль Гоге һәрмандьбу. Ахин-офина we бу, тәвата we нава щинвинада нәдьяһат, нава мале дьгәрийа, ле тә ра жь эша дьране we нәдьябу. Фәқира Сәйрана де, бәр we бубу дил. We ча Кәщинһосо кәланд у гот:

— Лаво, мә эша дьрана гәләки дитийә, бьра дьжмьне мә нәбинә. Лаво, ишәв һьнәки таба хвә бинә, сьве әзе тә бьбьмә сәр дохтре Нәхчыване, әзе ви мьрати бьдьямә кьшандьне. Qиза мьн! Нһа һьнәки дәве хвә бьдә сәр һөлма ча Кәщинһосо, бәлки эша тә дайнә:

Гоге бәре рази нәбу, паше жь готъне дийа хвә дәрнәкәт, сәр щийе хвә руньшт, дәве хвә дани сәр һөлм-гөлма мьсин. Бистәкә хөрт we һөлм кьшанд у кәтә нава щиньвине хвә, әлбера хәвра чу, хәвнеда тә тьре, we газьне хвә бь Әвдьялмәщид дькьр: «Әз рожа тәйә чәтъянда темә дитьна тә, ле тә? Бәхте wә мера гөнәнә...» Әвдьялмәщид жи тәе қәй бьгота газь-

120

не we раст кэсав дькър, энийа we, чэве бэлэк радь-
муса, дэсте хwэ ль сэр сурате we дьгэранд, щийе кó
дъэщйа зэф нэрм мьздыда, wэки эша we несавэ, паше
дыгот: «Эша дьрана жь эша брина гóлле хьрабтьрэ. Wэ-
лэл, эзе бьхатама, ле эзи...» Жь хэбэрдана Э'вдълмэ-
шид у жь небэта эша дьрин, Гоге дужйа у рабу сэр
хwэ. Гоге нэта сьве жь эша дьрин лубанд. Дйа Гоге
шэвэца сьве альф да кэйвин, бьн ви пафьш кър, мала
хwэ кърэ ньзаме, иди ро шьрин бу. We сэре қиза
хwэ рьнд печа у жь мал дэркэтьн, бэрбь Нэхчыване
чун. Бьнэгара гóнд расти Фатма дйа Э'вдълмэшид на-
тьн. Фатме кале Гоге пьрси, сэрwэхт бу, wэки дьране
Гоге дэшэ. Гоге жь бóхче дэсте Фатме сэрwэхт бу,
wэки де к'ьнще Э'вдълмэшид дьвэ, кó ви бинэ мал,
ле Сэйране зэвта хwэ нэани:

— Ви бóхче мэзын к'ода дьви? Дьвэ к'ьнще Э'в-
дълмэшидьн? Чэве тэ ронкайи! Шóкөр ве рожера!

— Бэле, Фатме гот,—к'ьнше Э'вдълмэшидьн. Эз
зэф разимэ. Хóде Гоге тэра хайикэ, тó тэли-тэнгасийе
нэдэ we. Леле Сэйран, эз дьчмэ Нэхчыване, иди тóйе
бейи чь? Малда тóйэ тэнейи, шóхóле тэ нэйэ, эзе Го-
ге бьвьм, дьране we бьдмэ к'ьшандьне, эме һнэки
шунда тэвайи бен. Иди вьра тыштэки шэрме тóнэнэ,
дьне-алэм занэ, wэки һэрдó шаһьл жь һэв ньздыкьн у
we һэв бьстиньн.

Сэйран бэре һнэки фькьри у паше Фатмера ра-
зибу, wanpa огъра хере хаст, пашда вэгэрийа, ле ре-
вийа дэст бь щэдандьна огъра хwэ кьрьн.

Гоге вәхте быһист Фатма дьчә Ә'вдълмәшид би-
нә мал, аләма хвәда гәләки шабу, ле эша драна пә-
һишт; әш дәт нәвә шарәке вәбьшьрә. Тәе быгота Гоге
вә дәме дохтре сәрә бирани: «Әвә про қьса хвә мәрә
бежә, бе ви чь то дәрде дьне дитьнә...»

Бәри нивро бу. Чәвә мәрйа чьқаси дьбьри әрде
сисдькьр, пусйе бәрфе дьчурьсин. Пәнще роеи зерни
һьндьквә жи диса рәвәшандьбу сәр тәбийәте. Бәрф
жи мина зиве зеркьлдаи дьчурьси у һьнәки һөкми
сәр дитьна ронайа чәва дькьр. Дәмәке шунда рәви
гьһиштьнә нава бажарә Нәхчыване у чунә бәр нәх-
вәшхана «Мьһашьра». Фатме вәхте дәрвәзе нәхваш-
хане дьк'өта, дохтьре сәрә Әлиев дьхаст бьчуйа нава
бажер, вәхте вәкьрына дери ви фатма у Гоге дит,
сәлам да ван, дәсте хвә данә һәвдө у гот:

— Хушка Фатма у Гоге! Йәқин, вә к'ьнще Ә'в-
дълмәшид аниңә, әре?

— Бәле,—Фатме гот,—һивикьрынәкә мьн жь тә
һәйә! Шәвә дьне Гоге жь дәст эша дьрана рәнәзайә.
Әз бәхте тәдамә, кәле вә зәф чәтьнә...

— Хушка Фатма,—дохтр гот,—вәләһ шөхөле мь-
ни зәф фәрз нава бажер һәбу, ле сәва хатьре Ә'вдъл-
мәшид у Гоге, әз тә щийада начьм, кәта вә нәвьмә
шәм дохтра дьрана.

— Дә, лаво,— Фатме гот,—хөде көре тә бьһелә!
Ә'мре тә дьрежвә! Сийа тә сәр мә кем нәвә! Әз қөр-
бана рөке тәмә! Әз у көре хвә кәта ль һәшата дьне

сагвын, өсә жи мыщаньре мә, мьнәтдаре тәнә! Сәре мә
огъра тәдайә! Эз бь гори!

— Мәге,—дохтр гот,—һақаси готын нә лазьмә,
әү хәвата борще мә һәр дохтрәки Шешвейә, һна ла-
зьмә әщәлә комәке бьдмә хушка Гоге.

Ә'вдъләмәшид вәхте сьвдәре дйа хвә у Гоге дит,
ви мәнәтәлмайи ль Гоге ньһери, we жи ль ви. Р'әнге
һәрда жи сороморо бу, хвә шашкьрын. Ә'вдъләмәшид
өсә хвә шашкьр, сәлам жи нәда ван, қьдуме чоке
Ә'вдъләмәшид бәрә-бәрә сьст бун, дьле ви кәтә чәрхе.
Дьхаст нале кьзкьрийа хвә бьпьрсийа, ле... Әлиев we
ләзе дохтрханера зәнгьл хьст у жь дохтра дьрана
һивикьр: «Тө щийада нәчә, кәтә эз бем, шөхөле мьни
фәрз һәйә». Дохтре сәрә ләз жь бәр телефоне һат
у гот:

— Лаво, зу бькә, әм һәрнә дохтрхане, щәм дох-
тра дьрана, бе әү тәра чь дьбежә?

Бистәке шунда әү чунә дохтрхане, щәм дохтра
дьрана. Әлиев дәрһәқа Гогеда вера гот, ле наве Ә'в-
дъләмәшид жи чәнд щара һатә вәкьландьне. Дохтре
Гоге сәр руныштәка дохтрие да руныштандьне, ль
дьране we ньһери, дьране вейи дәшйа дит у гот:

— Хушке, әзе дьране тә бькьшиньм, йаха тә
хәлазвә?

Гоге сороморо бу, бь сәре хвә разибун да.

Вәхте Ә'вдъләмәшид кьнщ стәндьн, чу ода кьнщ-
хөкьрне, ләзо-бәзо әү ль хөкьрын, жь оде дәркәт.
Ә'вдъләмәшид, Ә'вдъләмәшиде һәқ бу. Вәхте тә бәжн-

бала ви дьһери; мина дара сьпндаре бу, к'олозе к'ор-
дайи дор шәл-шьмади рәвш дьда деме шийи хал-хәт.
К'әмбәра әтәкли, сапока хьромә рәш, к'ынще вира
кәтәбунә қал-щәнге. Ә'вдълмәшид дьхаст ләз жь сьв-
дәре дәркәта, хушкәкә дохтр гот:

— Бьре Ә'вдълмәшид! Һәма мәрифәта тә әвә?
Һәла разибуна тә щийе хвәда бьсәкьнә, тә хатьре
хвә жь мә нахази, әре?

— Хушка мьн,—Ә'вдълмәшид гот,—әм к'орд тә
вәхта қәнщийа бирнакьн, әмә ширкәлальн. Әз дь-
ләзиньм, вәки бьғһижмә Гоге.

Ә'вдълмәшид растә нәдърәвийа, ле зәф ләз бәрбь
дохтрхане дьчу, льнге шийи бриндар һьнәки гөра ви
нәдькьр, дәмәке шунда әв чу дохтрхане, бәр дәре
ода дохтра дьрана сәкьни. Дохтре дьране Гоге кь-
шанд, дәрманкьр, шешьр даие.

— Зәф разимә,—Гоге гот,—һун дәрдә дьранәше
нәвиньн...

Фатме у Гоге хатьре хвә жь дохтра драна хас-
тьн, ль сьвдәре расти Ә'вдълмәшид һатьн, Фатмае гот:

— Лаво, дохтре мә к'ани? Ви гот «Бе мьн нә-
чьн». Ле к'ани?

Хеләкә хөрт шунда, дохтр Әлиев жь ода пешбәр
дәркәт бәрбь Ә'вдълмәшид һат, гот:

— Көро Ә'вдълмәшид, ван к'ынщада тә қәт нае-
йи наскьрьне. Лаво дьране тә кьшандьн, йаха тә же
хәлазбу, әре?

— Бәле,—Гоге гот,—зәф разимә.

— Мә шөхөле хwә хәлазкыр, әре,—дохтр гот,—
дә, әм һәрн, дәрэнгийә! Бистәке шунда әw гьһиштнә
нәхwашхана «Мьһашьра». Фатме, Гоге у Ә'вдълмәшид
хатре хwә хwастн, разибун әламя хәватчийа гьшка
кырн у Әлиев жи сьпартн данә хушке дохтрие, гә-
вайи дәркәтнә дәрва, Әлиев гот:

— Мын гьлийе кә дабу wә, бирнәкьрийә. Кәрәм-
кын, әм ләзәки һәрнә мала мын, бь кәлфәте мынра
бьвьнә пас, әме һнәки һесавн, бьра эша дьране Го-
ге жи дайнә, паше...

— Чь бежым,— Фатме гот,—wәки тә гот, гәло
әм дькарн жь готнә тә дәркәвн? Ле бәле, гәрәке
тә зу мә мәрәхәски, рйа мәйә һнәки дурә.

— Сәр сәре мын,—дохтр гот,—у сәр чәве
мын!

Хеләке шунда әw гьһиштнә бәр дәрики мәзн.
Әлиев дәри wәкыр, һәрдә кәре ви у жьна ви пеш ме-
ванава һатн, ванра бунә нас. Дәмәке шунда, дә одада
дәст бь харн у вәхарьна чайе бу, һнәки шунда сьв-
рә һатнә һьлдәне, жьн һатнә шәм мера руньштн,
Ә'вдълмәшид сәр пьрса кимли wәкыр у гот:

Дохтр, те бира тә, тә гьли дабу мын, wәки сәр-
һатике ду қәнщкьрьнера мынра бежи, эз һиви дькым,
қьсәкә.

Ә'вдълмәшид wәхте дохтрра дәрһәқа шәрте дайи
гот, бәре Әлиев бәр хwәда вәбьшьри, у паше тәе бь-
гота, щарәкева рәнге ви һатә гәһастнә, дәрәнг—дә-

рэнг ль мәрьве руньшти мезэкър, у ва дэст бь хэбәр-
дана хwэ кър:

— Гэли хушк, бьра! Р'астэ, мьн гьли дайэ wэ,
эз хөдане гьлийе хwэмэ. Мьн эв qəwмандьна wəх-
теда нэлала хwэра qьсэ кьрийэ. Ви чахи эзи бист
сали бум. Эм малева ль гөнде Иранейи Каратойе (Дə-
wэта рэш) дьман. Эз эзизе малебум, хенщи мьн заре
де-баве мьн төнэбун. Дə, кэсаве хwэ һьлдьн. Кале
мэ жи нэ хьрав бу. Мьн у qиза щинаре мэ Шейране
гэлэки жь һэв кьздькър. Мале баве мэ һарда жи һажь
бэнгитийа мэ һэбу у һардө али жи we йәкера рази-
бун. Гэлэк шаһьле гөнд хөзьла хwэ бь мэ дьһантин,
ле гэлэка жи чəвнэбарийа мэ дькьрын. Мэ һарда qəт
gөһе хwэ нэдьда we чəвнэбарийе. Бь сальха, көре
мөхтаре гөнде мэ, Эзим, гэлэк щара пешйа we бьрибу,
гьли бэра авитьбун, ле тө шава хере жь Шейране
нэстэндьбу. Дэсте Эзим жь эрд-эсмин дьqəтə, гэлэк
пэра жь баве хwэ дьстинэ у дьчə Теһране, мәрьва дьви-
нэ, орта хwэ щэндрмэбашийе Теһране саздькэ, бэрти-
лэкэ гьран дьде, wəки Шейране текэ qьсмэте ви. Сəва
эз у баве Шейране кьрыне ви нәкəвьнэ шыке, эw чэнд
щара щэндьрмэбаши у щэндьрмава тенэ мал, баве ви
чаwа лазьмэ ванра һөрмэте дькэ, ле wəхте вэгэран-
дьне бь кьфа тэ щэндрмэбаши хэлат дькэ. Мəһәке
wa, дөда wa, сьсьа wa, агри рожәке бав жь көре хwэ
дьпьрсэ: «Лаво, тэ ван меванийа мала мьн шəwьтанд,
хазма хэлат... Агри we чаwавə? Бәлки тыштәки хэрав
тэ qəwьмийэ, баве хwэра бежэ, баве тәйи сагə». Көр

нъзанэ щава баве хwэ чь бьдэ, ньшкева дькэвэ аqьле-
ви у дьбежэ: «Баво, растэ нна зере тэ гэлэки дьчн,
ле wэхте бе, эзе бь хөршька зера бинмэ мал. Эз нна
тъштэки тэра навежъм, сэва тэ qөрэ нэви у хэлqера
нэвежи. Чэнд мэна шунда, хөде ньсрэте бьдэ, көре
тэйе форма щэндърма ль хwэкэ, сэркарыйе кэйждэ
гөнде адрбещан у к'орда бькэ!..»

Баве wэхте кэвт-кэйшт гьлийе пашьнэ жь к'ор дьбь-
нист, лынге ви эрд нэдьгьрт. Дьле хwэда гот: «Көре
мын бьвэ сэркаре щэндърме кэйждэһ гөнда? О, эв тьш-
тэки зэф мэзьянэ. Эзе чэнд салада бьвмэ к'ыр-к'ьрэ. Ша-
не Иране we мынра кэсав руне. Банге мынэ пэра we ль
Иране, Р'оме у кэйло Мьсре пэвьн». Ду ван мьтале ба-
вера бав кэниа, гот: «Эзим, чьра мын! хwэ баве тэ
нэмьрийэ, зер щэм мын, анина щэндърмэбаши жи стуйе
тэ. Дэ, ронайа мын, хwэ зере тэ хэлаз нэбунэ? Дэ бе-
жэ, эз qөрбана рөке тэмэ?» Чьда зер к'өрра лазьмбу,
жь баве хwэ стэнд, бэрбь Теһране чу.

Эзим wэхте дьгнужэ Теһране раст дажо идара
щэндърмэбаши, һэспе хwэ дэрва гьредьдэ, дьчэ идара
щэндърмэбаши, сэламе дьде, чэнд зера хwэра һьлтинэ
к'изьке зера бэр ви датинэ. Бь ви щурэйи, Эзим чэнд
мэна сэре хwэ хайи дькэ, щара пашьн эw гэлэк зера
баве хwэ дьстинэ, дьчэ щэм щэндрмэбаши дьдэ ви,
дьвежэ:

«Гивикьрына мын жь тэ эwэ, wэки тэ Щейране
иро бьки qьсмэте мын».

Щэндрмэбаши һьнэки бь готьне Әзим вэдьбьшьрэ у дьвежэ:

«Әв мәсәлә тә данийә пешийә мьн, зәф пьрсәкә һесайә, ви шәрти тә һьнә тыште вәхарьне бькьри.»

Бь сальха, һәлә рьмәк роера мабу, щэндрмэбаши, щэндьрмә у Әзимва бәрбь гөнд редькәвьн. Ә'сре лапи тәнг әш хвә гөндра дьгһиньн. Мала һашьәскәр we шәве нава шайеда бу, шайә қольха көре хвәйә тәзәдабун. һашьәскәр тәне әмьр дьда хөлама, ван жи пәз келәка пәзада сәрже дькьрьн. Дәрва щурә-щурә хөрәк, чедькьрьн. Дәмәке шунда, сәр сьвра мевана чь тәмләме бежи һәбу. Бәре дәст бь харьн у вәхарьна шәрбәте бу. Хеләке шунда, көр баве дьдә сәрwәхткьрьне, бав дьчә ода хвәйә разане, иди одеда дәст бь вәхарьна араде дьвә, к'ефа гьщка һьнэки шунда хвәш дьвә, һашьәскәр вәхарьне дьвинә, ле сәва хатьре қольха көре хвәйә тәзә сәр һәр тыштира дәрбаз дьвә.

Жь ниве шәве хеләк дәрбаз дьвә, әш қрар дькьн, бәре бь змане шьрин хөдане қизера бежьн, әгәр әш рази бун, хвә рьндә, ле на, дәсте зоре.

Ә'вдълмәщиде бьра! Мьн зуда һажь феле ви һәпаки һәбу, ләма жи we шәве мьн һәр тышт заньбу, раңәзам, чумә мала щинара. Әз тәра раст бежьм, чәнд мәһ пешда, әз сәр һьс-һьса к'әтьбум, лома жи мьн хвәра қьрмәк у тьвьнгәкә «Кучукчап» кьрибу. Wәх-тәки шәве әз жь мала щинаре мә бәрбь мала баве Шейране чум, һьнда мала ван һьнэки қалмә-қалм бәр

гөһе мьн к'эт, иди дэнге Шейране фэзын дьһатә бьһис-
тандьне, һәма бәр дери мьн чар щәндьрмә көшт'ын,
һөндөрда мьн щәндрмәбаши у дө щәндьрмә жи көш-
т'ын, ле Шейран һәла нава ләпә Әзимдабу, мьн Әзим жи
көшт, мьн нәфәре мала баве Шейране шандә мал. Әз
бәрбь Шейране Ұи чахи чум, чьчах Ұе гьлийе хвәйи
пашьн Ұа гот: «Кәйфа м... м... у...». Ду Ұе йәкәра ча-
Ұа дьвежьн, агьр-алав бәдәна мьн к'эт, мьн һьщуми
сәр мала Ҙащьәскәр кьр, әҰ у к'өлфәта Ұи жи көшт'ын,
паше бь имдада щинара әз рәвйамә чйәе һьнда гөнде
мә у рожа пенща ниве шәве, әз жь Әрәз дәрбаз бум
у һатьмә бажаре Нәхчыване. Аһа нәпака чьто қәзйа
рәш ани сәре мә һәрда. Паше бь сальха диҰана Ира-
не сәва Ұан мөргөза к'өлфәте һәрдө, мале мә тәмам
көшт'бун. Ҙун һәҰдзыаньн диҰана Иране тәне қатьле
мьләте к'өрдә, әҰ өса жи қатьле мьләте мә буйә.

Фатма у Гоге сәва Ұе зөлма кө зәвтчие Иране
анинә сәре Әлиев гәләки гьрйан, ле гьрйе Ұан тө
имдад нәда дьле Әлиеви бриндар.

Бистәке шунда мевана хатьре хвә Әлиев у к'өл-
фәте мала Ұи хаст'ын у бәрбь гөнде хвә рек'әт'ын.

ГАРА СЪСЪА

ШӘР' МҚАБЪЛИ ДЪЖМЪНЕ СЪНЬФЕ

I

Гонде Дөдәнге нава қәза Шәруреда гондәки һәри бъләт бу. Һәла зәф зу мъләте к'өрд у адрбещан ви гондида тәвайи дьжйан. Әв һәрдө мъләт рожа һәвә қәнщ у чәтһнда мина бьра пьшта һәв дьгьртһн. Гондә мъләте адрбещан дһа гәләк бу, нә кө к'өрд. Дә гондә, теда һәр тьшт дьқәшми—щарна орта шаһьле к'өрд у адрбещанада нәразибун пешда дьһат, йане жи гәвәза шаһьл бәри һәв дьдан у орта Ванда шәр пешда дьһат. Р'успийа вәхте дәрһәқа we йәкеда дьбьһист, әлбера шаһьл гази щәм хвә дькьрһн, пьрса ванә көщәт дьданә сафикьрһне, гонә е к'ебуйа, ви һьзур жь е бе гонә дьхаст у бь ве йәкева әв һәв дьһанин. Мөкбәта орта һәрдө мъләта ақаси пьр бу, вәки мъләтаки нәдьһишт мук жь сәре мъләте майин кембә...

Вәхтәке руспийе гонде Дөдәнгеи к'өрд Р'әшре Шамил дьһатә нәсабе, растә әв өмре хвәда гәләки мәзьнинбу, ле нава щмаәта к'өрд у адрбещанда гьлики ви нәдьбу дөда. Р'әшо мәрвьәки мьлаһими-хәйсәтқәнщ бу, ви гәләки жь щмаәте һьздькьр у щмаәте жи жь ви. Р'әшо

Һәр тәли у тәнгасийа шмаәтеда гори дьбу, wәкә qә-
wата хwә к'омәки дьда ван. Әw алийе меранийа хwә-
да жи мерәки зор бу, шәре дәрбазбуйида наве wi на-
ва хәлqе qәза Шәруреда бәла бубу чава мерә-
ки qочах у нандар. Р'әшо бәжнева нә аqаси
бльд бу, мерәки нивчәйи намьлпән бу. Әw алийе
бәдәwәтийа хwәда жь шаһле бәдәw данәдъхар, али-
йе мале дьнеда жи дәстәнг бу, ки дьһатә мала wi,
бе qәдър-qимәт жь wър нәдъчу. Qәwм-псьмаме Р'әшо
төнәбун, ле бь сайа мәрвкәзийа хwә шмаәта гөндә
пае пьрә к'өрд-адрбещан хwә мәрве Р'әшо нәсавдъ-
кьрн. Р'әшо жь wәдә зутър зәwьщандьбун, wәхте
сабуна qәйде советие ль Адрбещане у qәза Шәруреда
чар көр у qизәкә wi гһишьтбунә һәв. Нөхөрийе wi,
Qасьм, иди мәзын бу, ру—сьмеле wi ху дабун, бубу
дарпьште баве хwә у псьмаме незик.

Гөндийе гөнде Дөдәнгейә к'өрд у адрбещанә пае
пьр готье Р'әшода радьбун-рудьньштън у тәвайи
мqабьли дьжмьне сьньфе шәр дькьрн, wәки qәйде со-
ветие гөндда дһа мәнкәм бьвә. Гөнде Дөдәнгәда өзә-
ка фьрqе у комсомола һатә сазкьрне, кижана бь мер-
хаси мqабьли дьжмьне сьньфе шәр дькьрн. Qасьм у
пенц шаһле гөнд бь сайа хәвата ванә мерхасә
мqабьли дьжмьна жь щерга комсомола дәрбази щерга
фьрqе кьрн у һәма we сале жи сәрк'арийа qәзае Qа-
сьме Р'әшо у пенц шаһле һәвале. wi шандьнә Бә-
куе хwәндьне.

Бьһара сала 1930 гөнде Дөдәнгәда ниве гөндийи

пае пьр' қәйде колхозие да сазкьрьне у колхозвана бь шабунәкә мазьн Р'әшое Шамил сәдье колхозе бжарт.

Чйае феза гонде Дөдәнгеда мөсафатист, дашнак у качахе жь шийе майин рәвйайи хвәра мәскән чекь-рьбун у мқабьли сазкьрьна қәйде колхозие шәр дькьрьн. Вәхте фьрсәнд, дьк'әтә ван, гәләк сазкьрийе қәйде колхозие—фьрқәчи, комсомол дькөштьн, һәбуна колхоза талан дькьрьн у гәләк колхозван жь сәр рйа һәқийе дәрдьхьстьн. Дьжмьна гәләк мәри бь пәра кь-рибун, вәки Р'әшо бьднә көштьне, бәлки гонде Дө-дәнгеда колхоз бәлавә, ле нета ван мiasәр нәдьбу, дәст давитьнә һәр мәщаләке, ле бәле, пор-пошман дьман. Фьрқәчи у комсомоле гонде Дөдәнге дәрһәқа we йәкеда сәр ньсә-ньса к'әт'ьбун у мерхаси мқабьли дьжмьн шәр дькьрьн, нәдһиштьн әв зьрара чопәки бьднә колхозе у мук жь сәре щмаәта гонд кембә, чәтнайи гәләк бун...

Дьжмьне сьньфе чйае феза Дөдәнгеда қәвата хвә щәмкьрьбу у мәхсәд дабу пешийа хвә, вәки Р'ә-шое Шамиле Көрдогли бькөжә, чьмки колхоз ро бь ро пешда дьчу, пеш хәбата колхозванава гәләк мәнсул дьда, гондийе щинар жи чәв дьданә хәлқе Дөдәнге, дьк'әт'ьнә щерге колхозе у рьнд жи дьхәбьтин, вәки мәнсуле бол бьстиньн, нәфәре мала ван рьнд бьжи.

Щмаәта мә к'өрда чьқа рьнд, чьқа ләтиф готийә: «Көрме даре нәй жь даревә, даре нәзар сали бь-жи, рәһ бьдә, бәһре бьдә у we бәһра we бьхөн». Щи-наре Р'әшо һәла зуда бь пәра һатьбу кьрине, тәвгь-

редана хвэ джмьнара гьредабу у кутэки мэзн жь ван стэндьбу, джмьна эв мина титька сэр дэсте хвэ дыда листьне. Хэлил һақаси һатьбу фротане, тэе бьгота нане гэрми дэсте Р'эшодайэ у Хэлил жи мина сәе чьл тьме эв из дыкьр вэки шаб быда джмьна.

Шэвэкэ тарн бу. Ч'эва-ч'эв нэдьдит. Гэр тышт щийе хвэда стэдьри бу, тэне шаь-шара дэнге дике ниве шэве у эвтина кэлба дыһат. Хэлил у дөде майин хвэ нава гэгэзка келэка дишаре мала Р'эшода тэландьбун у һивийа һатьна Р'эшо бун. Фьрқэчи, комсомол у Р'эшо ве эваре хелэкэ хөрт идара колхозеда руньштын, ль гэлэк пьрсе фэрзэ кө пешйа сэркартийа колхозе сэкьнибун дьньһерин, ду гэлэк һөвалданера, эв жь идаре дэркэтын у чунэ нава гөнд, паше эв бэрбь тэшлэ, гом, агле колхозе чун, һнэки бь шьван, гаван у лэвэндэра һөвалдан, паше хенци ренщбэр у лэвэнда һэр кэс бэрбь мале хвэ чун. Р'эшое Шамил жи бэрбь мала хвэ рекэт. Дэмэке шунда гөнд стэдьри бу. Ве шэве Хэлил у һөвале ви мина рувийе бьрчи тэлэ-тэл хвэ зага пеша чйае феза гөндра гиһандьн у дэрһөқа һатьна Р'эшода щав данэ һөвале хвэйэ майин.

— Р'эшо һна разайэ, чь кө дэсте мьн һат, мьн кьр,—Хэлил гот,—һна эзе меранийа вэ гэмашэкьм... Хэлил зур бубу ль дэсте сэрк'аре қачаха дьнһери, вэки куте ви быде. Гэма ви чахи сэрк'аре қачаха дэст авитэ шева хвэ, пенщ зере қичьк да ви у гот:

— Эва һэма рэва тэйэ пешьнэ, ве дэме дэсте

мада гөнэнэ, паше чьда лазьмбэ эзе бьдьмэ тэ, қат мэтърсэ. Дэ, бьре мьн, дѳа' бькэ, вэки эм жь ве сэфэре руспи дэрен.

Хэлил пешбэри ван сэкьни, чок да, кѳльке хвэ жь сэре хвэ дэрхьст, ль эсмана нһери, жь хѳде у пехэмбэра һивикьр, хатьре хвэ жь ван хаст, вэгэрийа ль сэрэке қачаха нһери, гот:

—Зани чь һэйэ? Дѳ кэлбе Р'эшойэ гѳрхэнеқ һэнэ, йэк дэр малейэ, зьнщира ви мэфтулэкэ дьрежва гьредаийэ, эв мэщале надэ, вэки лауьк кэйатера текэвнэ һѳндѳр, сэе дьне һьнда тэуле у гоме гьредаийэ, диса бь ви шурэйи. Дэ, диваре мале у тэуле йэкэ, орта тэуле у ханийе маледа дэри һэйэ, һун дькарын кѳлэка тэуле һьнэки фьрэкьн у вьрра текэвнэ тэуле, паше...

Хэлил хатьре хвэ жь ван хаст у мина гѳлла жь дэве тьвьнге дэркэти пѳбэржер бэрбь гѳнд дьһат. Хелэке шунда эв гһиштэ мала хвэ, элбера кэтэ нава ши-нвьина, ле жь тьрса хэва ви нэдһат, к'елэк-к'елэк вэлдьгэрийа.

Хелэке хѳрт шунда қачахе силанкьри зэф фэсал бэрбь гѳнд пѳбэржер һатьн у дэмэке шунда эв пьш тэула Р'эшо щэмбун. Чэнд мэрвь һьлкьшьянэ сэрбане тэуле у дэст бь фьрэкьрна кѳлэке кьрн, ле е майин дора мале гьртьн. Ве шэве тэе бьгота һэрдѳ кэлбе Р'эшо эвқаси пэй делэгѳре рэвийанэ, бери нэданэ ве, вэки эв зьраре бьдэ, вэстйанэ, сэре хвэ кьрнэ нав дела хвэ у кэтьнэ хэве, һажь тыштэки

төнәнһн. Качах фәсал пәйайи тәһле бун, дәре орта тәһле у мале вәкьрһн, щийе Р'әшо к'ввшкьрһн у мина пәранийе звьстане, һьщуми сәр щийе Р'әшо у к'өлфәте ви кьрһн. Р'әшо, жьна ви у һәрчар заре ви хәһьқандьн, сәре Р'әшо жекьрһн, кьрһнә нава пинәки печан у диса рйа хвәра дәркәтьнә дәрва, гһиштьнә һәвалә хвә, бәрбь заге чун, ван вьр қраркьр, вәки сәр гөндә щинарда бьгрһн, ферма җе таланкьн у паше һәрһн бьгһижнә һәвалә хвәйә чйае Шәруре.

Қәрәбәрбанга сьвера качаха сәр ферма пәз-дәһаре гөндә щинарда гьрт у дьхвастьн талйн бәрбь чйа бьбьн, қәрәвьл у гөндийе силаккьри әмана ван бьрандьн, талан же стәндьн. Кәйшт мере ван көштьн, дө бриндаре ван жи дил гьртьн. Гәма ви чахи пенцишест комсомол у фьрқәчийе гөндә Дөдәнге хвә гөндийе щинарра гиһандьн, бь қәһата томәри зьрарәкә мәзьн дәрба дөда данә дьжмьна у пашда бәрбь гөндә Дөдәнге вәгәрийан.

Тәбийәта қәза Шәруре иди тәслими тиренше рое дьбун. Бьриндар аниә бәр идара колхозе, щмаәта гөнд бәрәви һьнда идаре бу, ле әшевмайин әв бу, Р'әшо һәлә нәдһнатә к'ввше. Сәдре шевра гөнд Тәйфур, бе сәбьр һивйа Р'әшо сәкьни, ле Р'әшо төнәбу, кө төнәбу. Сәдре шевра гөнд гази дө комсомола кьр у гот:

— Көро, Әкмәд, Сәрдар! Ша бьрәвнә малә Р'әшо бежне, малә тә авабә, мәрвь кәта һна хәһеда дьминә? Бьра зу бе, бе әм ве мәсәлә чаһа бькьн? Дә, зу һәрһн, баве мьн!

Лавьк вәхте гһиштһнә дәр мала Р'әшо, бһиштһн һөндөре гом у тәүледа к'алинийа пез у борина дешер те, тәе быгота зәлул-зәлул гази хөдане хвә дькьрһн, кә «зу вәрә мә бәрдә, әмә бьрчинә», ле хөдане ван дәнге ван нәдьбһист. Лавька дәри чьда к'өта, тә дәнг у сәда нәбһиштһн, агри Сәрдар һьлкьшһа сәр хени. Вәхте к'өләка малера ль һөндөре хени ньһери, әщевәкә гьран бәр чәве хвә дит. Жь хофе дәнг жь Сәрдар дәрнәкәт, вәгәрһа жорда ль Әкмәд ньһери, диса нькарбу хәбәрда, ле дәста әв шурәки да сәрвәхт-кьрһне. Әкмәд иди нәсәкьни, бәрбь сәдьре шевра гөнд у щмаәте бәзи.

— Апе Тәйфур, апе Р'әшо нәфәре малева кәштһнә...

— Көро,—Тәйфур гот,—тә чь дьвежи, тә хвә дин нәбуйи? Дьвә тә һар буйи, әре?..

— На, сәре баве мьн,—Әкмәд гот,—Сәрдар бь чәве хвә дитийә. А вайә, Сәрдар һат, же бьпьрсә. Ина һакьн, әм һәрнә мала апе Р'әшо.

Тәйфур хвә өнда нәкьр, спартһн данә фьрқәчи у комсомола вәки «нәһельн тә кәс һәрә щәм бриндара у изна тә кәси нәдһн жь гөнд дәркәвһн, мәрьве һати жи биньнә идаре, вәта әм жь мала Р'әшо вәгәрһн...»

Һәма вә дәме, мина лейа бьһаре, ләқ ль щмаәта пеш идаре кәт, мина әскәре ньзаме пешда бәрбь мала Р'әшо чун. Вә ләзе дәрһе мала Р'әшо шкенандһн, кәтһнә һөндөр, әщевә нәбинайи бәр чәве хвә дитһн.

Уе зӱлме зьмин бь щмаӱте хьст, несър сӱр сурӱте
ванда дьнӱрькин, һнӱка жи баво, баво дьготьн, лъ
сӱре хвӱ дьхьстьн. Тӱйфур у мӱрьве хенида сӱре Р'ӱ-
шо сӱр бӱдӱна ши нӱдитьн, ӱщева һӱрӱ мӱзын ӱв бу.
Тӱйфур мӱрьве һӱндӱр жь мале гьшк дӱрхьстьнӱ дӱр-
ва, мӱрьве сӱр хени данӱ пӱйакьрне, дӱ мӱрьв бӱр
дери да сӱкнандьне у бь лӱз бӱрбь идара колхозе чу,
ӱлбера се сийар бӱрбь ӱзае вӱрекьр, вӱки ӱламӱтийе
бьднӱ сӱркӱре ӱзае.

Тӱйфур мина долаве бӱрбь мала Р'ӱшо дьчу у
паше дьнатӱ щӱм бриндара, нале ван дьпърси. Жь
бриндара нале йӱки гьран бу, ле нале е дьне сьвьк
бу. Бриндаре кӱ нале ши чӱтьн бу, шарана бӱстӱва
хӱбӱрдьда, чь дьнатӱ сӱр заре ши дьгот. Тӱйфур жи
мина нечирванӱки бӱр нечире хвӱ бьтӱлӱ, тӱйӱбу.
Бриндаре гьран ахнӱ кур кьшанд у гот: «Хӱде мала
вайис хьравкӱ, кӱре ши бькӱжӱ, вӱки ӱм кьрнӱ ве
роже! Мала мьн мираткьр у кӱлфӱте мьн бежайи кьр.
Мӱрьво, йа кӱ тӱ ани сӱре мӱ, бьра хӱде бинӱ сӱ-
ре тӱ!» Тӱйфур вӱхте гьлийе пашьнӱ бриндар бьһист,
тӱе бьгота вира дьбежьн «бриндар һнӱки бьдӱ хӱбӱр-
дане, дьжмьни гӱнддайӱ...» Тӱйфур вӱхте ӱв зерийе
бриндар бьһист, чу щӱм ши руньшт, нале ши пьрси,
паше гот:

— Наве тӱ бь хер? Нунӱ жь кӱнӱ? Чӱнд заре
вӱ һӱнӱ? Ке, йане чь тӱ мӱщбур кьри, вӱки тӱ кӱти
нава ван хунхӱра?

Тӱйфур вӱхте пьрсед хвӱ хӱлазкьр, ав да

бриндар. Бриндаре бәткәл дө шәрбәк ав вәхар, ахәкә кур кьшанд:

— Әмә гөнәқарьн! Әхтиарийа вә һәйә, мә гөл-ләкьн.

— На хер,—Тәйфур гот,— әм комунистьн. хенщи к'ара щмаәта хәбатқар у мәнкәмбуна һөкөмәта мә, чәвә мәйи нә гө тыштийә. Р'астә, һун дьжмьне һөкө-мәта мә у щмаәта мәнә, әмә вә бьвьнә нәхашхана қәзәе, қәнщкьн у пашә мәнкәма щмаәте вә ль гөнә вә бьнһерә, вәкә гөнә вә вә щәзә бьдә вә. Әм фьрқәчи мина вә жь р'яа һәқийә дәрнәкәтьнә, әм тәрәфдарә һәқиә у растиенә. Әш чьто мербу кә тә ньфьр лә дь-кьр, навә ви у бавә ви, жь кижан гөндийә?

Һәлә сәдър хәбәр дана хвә тәви бриндар тәмам нәкьрбу, комсомоләки гөнә сәдър да гот:

—Һәвалә сәдър, Хәлилә Ә'мо дьхаст жь гөнд дәр-кәта, сәбәб кьрбу чөләк, вәки онда кьрийә. Мә изьн нәда жь гөнд дәркәвә, әш һерс бу, дәст авитә щәва хвә, қьрмә дәрхьст ль Сәрһәнге бьрә мьнхә, Исма-йил әлбәра ль дәсте ви хьст, қьрмә жь дест кәтә әрдә, мьн дадайә жь әрдә һьлда у кьрә щәва хвә, әз һьнәки пашда вәқьшйам, мьн тьвьнга хвә да сәр әйех, һәма һьндьк мабу мьн хуна ви текра стуйә хвә. Бь тәгмина мьн әш мәрвьәки нәй тәмьзә. Мә дәсте ви гьредайә, анийә, әм чава бькьн?

— Вә зәф баш кьрийә,—Тәйфур гот,—йәқин гө-нә ви һәйә, вәки хвәстийә бьрәвә. К'ьвшә, әв һәвира вә гәләк авә һьлдә. Хәлил технә идара колхозе, бьра

кэсэк пера хэбэрнэдэ, е майин һэрън қөлэче хвэда бьсэкнын.

Бь әмре сәдре шешра гөнд бриндаре дьжмьн гө-настьнэ авайики хэвлэ, нәһиштын кэсэк һэрэ шэм ван, дэмәке шунда хөрәк бона ван анин. We лэзе Тәйфур диса һатэ шэм бриндара, е бәднал ав хвэст, Тәйфур ав дае, ши ав вэхар, кьрэ уфин у анцах гот:

— Хөде мала Хәлил мират бькэ, Wәки әм кьрь-нэ ве роже.

— Ки, ки,—Тәйфур гот,—Хәлил нақәWьмэ тыште өса бькэ. Дә чь бежым... Нәйаре мәйи жь малейә. Бә-ле, бәле...

— һөвале сәдър! Тә һнәки пешда пьрс данә мьн, ле мьн нькарьбу шава тә быда, нһа һнәки пакьм,— бриндаре бәднал гот:

— Наве мьн Әк'бәрә, пенц заре мьн һәнә, мала мьн гөнде Седәрәкеда дьминә. Сәрк'аре мәйә тәлақрәш, әз жь рйа һәқийе дәрхьстьм, хөде жи ньш жь мьн стәнд, әз өса дамә баWәркьрьне Wәки Совете зу бь-кәвә, ынглисе ван рожа We бе комәка мә, әме диwane Wәлгәриньн у әме Седәрәкеда қөльхәкә бльнд бьднә тә... Ах ль мьн баво, әз 'чава һатьмә хапандьне... Хәлило, хөде мала тә werанкә, тә чава мала мьн we-ранкьр. Ах...Ах .. Әзе бьмьрьм!..

Жьна Хәлил әлбера пенәсйа wәки мере we һатйә гьртьне, бь к'өлфәти, қәwm у пьсмамава ньшумкьрьн wәки Хәлил азакьн. Qәwме Р'әшо жи иди пенәсйабун, кө сәбәбе көштьна Р'әшо у нәфәре мала ши Хәлилә,

Ван жи ньшуми сэр к'олфәте Хәлил у Хәлил к'ьрн. Нәма we бисте к'атьбе ф'ьрдейи қәза Шәруре чәнд милисә у қ'ольхчие майин бәр идара колхозе пәйа бун. щмаәте һнәки хвә вәгьрт, к'атьбе ф'ьрдейи қәзае әмьркьр Wәки зу щмаәте жь һәв бьднә қә- тандьне, нәта we мәсәлә бьднә сафикьрьне. Қ'ольхчийа қәwме Р'әшо weда бьрн, к'олфәте Хәлил к'ьрнә һөндөре идаре, чәнд мәри бәр данә сәкнандьне у е майин тәви к'атьб бәрбь мала Р'әшо чун. Сьлстчи жи чунә щәм бриндара, нәта һатьна к'атьбе ф'ьрдейи қәзае чь к'ө лазьм бу жь бриндар пьрсин, вәгәрийанә щәм к'атьб у жера готьн. Бь әмре к'атьбе ф'ьрде Хәлил у к'олфәте мала Wi чәнд милиса бәрбь мәркәза қәзае бьрн.

Нәр тышт бона к'атьбе ф'ьрқа қәзае әйан бу. Wi бона щмаәта weдәрейә бәрәвбуйи һнәки һәшалда у ду хәбәрданера Тәйфур да сәрвахткьрьне, wәки лазьмә дәст бь дәфьнкьрьна к'олфәте мала Р'әшо бькьн.

Бь әдәте к'өрда дө бәйрәде рәш дәр мала Р'әшо- да дардакьрьбун у һәспе wi рәшкәш хәмьландьбун.

Хеләкә хөрт шундатыр мәйте қ'өрбана жь мал һьлдан, зьмин к'әтә нава щмаәта бәрәвбуйи. Дәнге Бьрао!.. Бьрао!.. Бьрао!.. бәлайи нава гөнд бу. Щмаәт мина лейа бьһаре пәй мәйта дьчун. Нәспе Р'әшойи рәшкәшкьри ду мәйте wира дәстк'еши хвә кьрьбун, тәе бьгота һәспе қ'өлә жи тәви щмаәте шине дәрбаз дькә у хөбәре пьрә-пьра һесрайә, жь чәве wi даве-

жә. Щмаәте сәр мьле хвә қөрбан һеди-һеди бәрбь мәрзәл дьбьрһн. Тьрбе қөрбана лап феза мәрзәл келәка һәв һатьбунә к'оландьне. Вәхте щмаәте мәйте һәр йәки щәм тьрба ван данин у һьнәки пашда вәкьшһан, к'атьбе фьрқе ль щмаәта бәрхвәкәти һьһери, гот:

— Гәли хушк-бьра, қәвм у пьсмама! Иро бона мәнкәмкьрһна қәйде Советие, хвәшжийһна щмаәта мәйә пашвәхтийе, Р'әшо у к'өлфәте ви өмре хвә дан. Р'әшо чава өзве фьрқа болшевика, кәта шәве дьн жи бь мерхаси мқабьли дьжмьне сьһьфе шәр дькьр. Ви у щмаәта гөндә прае пьр гәләк чәтнайи алткьрһнә. Наве Р'әшойи мерхас т'ө вәхта жь дьле мә дәрнайе у нава тәриқа щмаәта мәда we бь кәлфе зерин бе һьвисаре! Сәрк'аре дәста партизана, һәвалә Темур, мьһра гот, вәки жь ван си мере к'ө д'өһ сәр мала Р'әшода гьртьбун у әв әшева һәдити кьрьбун, тәне д'өд'ө рәвин, е дьне һатьнә к'өштьне у бриндаркьрһне. Бәле, мә һәйфа Р'әшо әлбәра һьлдайә, ле бәле, вәре Р'әшо рәш һәмайә, к'өрәки мина Қасьм сәр ошаха ви майә. Қасьме исал ль Бәк'уйе мәктәва фьрқе хәлазкә у we бе. Р'әшо, рәнмәт ль тәбә!.. Р'әк-мәтлебуйа дәфьһн бькьһн...

Дәмәке шунда мьри һатьнә дәфьһнкьрһне, дора мәрзәле ван дайрәкьрһн у щмаәт бәрбь гөнд ләқйа.

Чәнд мәһа шунда партизан, фьрқәчи, комсомоле қәзае у щмаәта гөнда дьжмьне сьһьфе жь қәза Шә-руре да гәмьзкьрһне у дәст бь хәбата хвәйә әдь-ли кьр.

Бәле, һәр әүләдәк Ұәхта де у баве Ұан Ұәфат дьҰн, әтим дьҰминә, кале Ұан чәтьнә. ӘҰ йәка гәләки һөкми сәр өмьржийина Ұан дькә. Бәле, әве қәзия рәш гәләки һөкөми сәр Қасьм кьр, ахьр әҰ дьҰнйа ронькда тәк тәне мабу. Жь шьринайа де у баве, һьзкьрна хушк у бьра һатьбу бьрине. Р'астә һәвал-һогьре Ұи гәләки бәр дьле Ұида дьһатьн, тәҰайи дьчунә гөнде Ұан, сәр мәрзәле к'өлфәте мала Ұи, Ұәки һьнәки бәшәра Қасьм вәбә, бина Ұи бе бәр. Ле бәле, дәрба лехьсти қәнщ нәдьбу. Қасьм мәктәҰа фьрқеда рьнд дьханд у к'омәки дьда һәвале хҰә, Ұи жь һәвала һьздькьр у Ұан жи жь Ұи. Қасьм қрар кьрьбу, ду тамкьрна мәктәҰеҰа фьрқә Ұи к'өда бьшинә, Ұеда жи һәрә.

Хәлазбуна мәһа гөланейә сала 1932 бу, хҰәнд-кәре мәктәҰа фьрқе иди сәр қәза дьһатьнә парәвәкь-рьне, Ұәки һәрьн бьхәвьтн. Қасьм бь разәдьлийа Ұи шандьнә бьн әхтйарийа қәза фьрқейә НәхчьҰане. Мәһәке шунда Қасьм к'агьзе хҰә стәнд, Зәнгезурера чу НәхчьҰане, щәм к'атьбе қәзае, рәшбәләка кө жь Ба-кьҰе анибу да к'атьб.

— Әм һәҰра бьбьнә нас,—к'атьб гот,—наве кальке мьн КулшеҰә, Әждар Садик огьль.

Ұәхте Ұан дәст данә һәв, Қасьм гот:

— Әз жи Қасьме Р'әшөе К'өрд оглимә, әгәр жь бира Ұә нәчуйә, әҰ сала 1930 гөнде Дөдөнге ль қәза Шәруреда бона сазкьрна қәйде колхозие, жь алие дьжьмьнада бь к'өлфәти һатә көштьне.

— Бәле,—к'атьб гот,—рәнмәт ль Ұивә, әҰ мерә-

ки зорбу у нэта дэца хвэйя пашьн мцабьли джмьне сьньфе шэркьрбу. Мьнра ви чахи готьн, вэки «Жь к'блфэте ви тэне к'оре шийи мэзын жь ве қэзия рэш хэлаз буйя, әв жи ль хандьне буйя».

Катьб ду хэбэрдана хвэра хэрқи мьтала бу, щар-щара сэре хвэ дьнэжанд, ль Қасьм дьнһери у паше гот:

— Лаво, Қасьм, азабун бе хунретьн навэ. Р'эк-мэт ль мерхасе өсавэ, е к'о бона азабуна щмаэте өмре хвэ данэ. Навэ мерхасе өса ве тариқеда бе нвисаре у навэ ване тьме бе вэк'ьландьне, әв мэринэ нэмь-ринэ. Әгэр разибуна тэ һэвэ, әме тэ бьшиннэ г'онде к'ордайи Сусе. Әв жь Нэхцьване нэ ақасы дурэ. Ви г'ондида мьһащьре к'ордэ жь Иране һати гэлэкьн. Қасьм, лаво, әв эла жь дәсте з'олма зэвтчие Иране рэв-йанэ һатьнэ вэлэте мэ. Элэкэ гэлэки башэ, әв чэнд салэ әв һатьнэ бь мерхаси мьцабьли джмьне сьньфе шэр дькьн. Сэрэке ван Чолойя, дэрһэца мерхасийа вида гэлэки қьсэ дькьн. Чэнд мэх пешда ви г'онди-да колхоз һатэ сазкьрьне, сэдре ве Чоло һатэ бжар-тьне. Хэвата шийя чэнд сала дайя к'вьше, вэки әв фьрқэчики садьқэ, хэвата хвэ занэ, щмаэт гэлэки һөр-мэта ви дьгрэ. Р'асти жи, әв чава мэрьв бэндэки қэнцэ. Һэлбэт г'онде Суседа һэла чэтнайи гэлэкьн. Г'ондда чэнд мал һэнэ һэла нэк'этьнэ щерге колхозе. Бэге ви г'ондийи бэре һэсо бэг бу, әва чэнд салэ рэ-вйайя Иране, вьр жи рэнэт насэкьнэ, чэнд мэх ща-рэке щэрда хвэ дьшинэ, зраре дьдэ колхозе у дьса

мина сәе дыз дьрәвә дьчә вали. Мә гөмаң һәйә вәки төе ви гондида рьнд бьхәвьти, чава рәкмәтлебуиә баве тә хәвьтийә. Мә қрар кьрийә, кө тө Суседа өзәка фьрқе бьхәвьти. Әме тәвайи һәрнә гөнд, швата фьрқе дәрбазкьн, вә бь ванра бькмә нас. Гөндда итбара хвә бь фьрқәчийа, Чоло, мьһащара у ниве пьри щмаә-та к'өрдә ши бинә, ле итбара хвә тө вәхта дәста Кәсо бәге һәйнә. Фькра тә дәрһәқа нета мәда чийә?

— Һәвалә Кулиев,—Қасьм гот,—әз зәф жь вә разимә, бона ширәте вәйә қәнщ. Фьрқе өса тера диттийә, иди әз чь бежьм, әз жи қайильм.

— Һәвалә К'өрдөгль,—к'атьб гот,—тө щара әвльн тейи Нәхчыване?

— Бәле,—Қасьм щава ви да.

— Әзе һна хәбатчики мә бьдьмә тә,—Кулиев гот,—тәвайи һәрьн, бажерра бьбьнә нас, ката әз жи һьнәки хәвата хвә сьвккьм, дө-се сәкәта шунда әме тәвайи һәрнә гөнде Сусе, хвә нә мқабьли?

— На хер,—Қасьм гот,—ве зәф башвә, әзе һнәки шәһәрра бьвьмә нас.

Хеләк жь рое шкәстьбу. К'атьбе фьрқейи қәзае, Қасьм у чәнд қольхчийе щавдар бәрбь гөнде Сусе рөкәтън. Дәмәке шунда әв гһишьтнә идара колхозе, сәлам данә щмаәта бәр идаре, к'өф-нале һәв пьрсин. Паше к'атьбе фьрқа қәзае сәбәба һатьна хвә Чолора гот у һиви кьр, вәки гази тәмамийа фьрқәчи у комсомола бькә вәки щьвате дәрбазкьн. Һьнәки шунда щмаәт бәрәви идара гөнд бу у дәст бь щвате бу, гьли данә Кулиев.

— Мэ гышкава айанэ, wэки ноккэмэта мэйэ һэла
щаньлэ, эw һэр тышти дькэ нале щмаэте хwэшкэ у
өмре эдьли дэрбазкэ, ле дьжмьне сьньфе ранэзайэ,
эw дьхwэзэ зраре бьдэ щмаэте у қайде хwэйи кэвни
бекер бьдэ сэкнандьне. Һэлбэт, чэтнайе кэ ве гаве
пешйа мэ сэкьнинэ wэдэлине, дьжмьне бе һурхwэш-
кьрьне у эме өмре эдьлийи хwэш дэрбазкьн. Һэла
гэлэк гонди жи һэнэ, wэки ве гаве дькэвьнэ бьн нок-
ме дьжмьне сьньфе, зраре дьдьнэ мэ, ле рожэке бе,
эве сэрwэхтбьн у we рйа хwэйэ растийе өмьрда бь-
виньн. Бэле, гэлэка эв йэк фэмкьрьнэ у һатьнэ сэр
рйа һэдийе, хwэра дьхэвьтын у бь хэвата хwэва ко-
мэке дьдьнэ колхоза, ле һьнэк жи һэла сэрwэхт нэ-
бунэ, эм гэрэке нав wанда хэвате бьбьн, wan бьдьнэ
сэрwэхткьрьне. Эз дькарьм гэлэк мэсэле өса биньм,
wэки гэлэк эwлэде дьжмьне мэ тедэрхьстьнэ, wэки
эмэ һэқьн, дэрбази щерга фьрде у комсомола бунэ
у бь активи мқабьли дьжмьне сьньфе шэр дькьн. Аһа
Хэзала мэ чава мқабьли дьжмьна шэр дькэ, эw жи
мқабьли баве хwэ. Мэ бона азабуна хwэ гэлэк қор-
бан данэ у дьвэ эме вьрһада жи бьдьн. Эм зэф дур
нэчьн, ве щвата мэда мэрик һэйэ, wэки де-бав у гэ-
маийа к'өлфэте мала wi, хенши wi, гьшк бунэ қор-
бана азабуне. Йэдин wэ гышка бьһситийэ, ль қэза
Шэруре мбсафатист у дашнака Р'эшо К'ордогль у гэ-
маийа к'өлфэте wi к'өштьнэ, гэне к'орэки wi ль хан-
дьне буйэ у жь бэр we шэвука рэш хэлазбуйэ. Аһа,

Һәма әв хорта һәвалә Қасьмә, иро цватеда руньш-
тийә.

Фьрқәчи у комсомоле руньшти ду хәбәрдана к'атьбе қәзаера, шашмайи ль Қасьм нһерин, һәр кәси вәкә ақьле хвә әв қәзйа рәш аләма хвәда дьфькьри. Мәрыва тьре, вәки дьжмьн we дәмә дәсте ван к'әта, we гоште ван кьртък-кьртьки жекьрьна, бәлки нәйфа тьфала һьлдана. Ёнәк комсомол у фьрқәчи жи дьле хвәда дьфькьрин, фәмдарийә, вәки «сәркәре қәзае һатьнә, ле әв зьлама чьра бь хвәра анинә, Шә-
рур к'ө, Нәхчьван к'ө?..» Ве цвата фьрқәчи у комсо-
молада Хәзала Нәсо бәге жи руньштьбу. Әв нава цватеда мина һивәке дьһатә к'ьвше, мәрыв нәвәс-нәж-
мәкарбу дәмәке ль we у бәдәвәтийа we мезә бькра. Қасьм ль Хәзале дьньһери у дьле хвәда дьфькьри:
«Бәле, баве қиза к'өрд дьжмьне сьньфәйә, ле әв ком-
сомолә у мқабьли баве хвә бь әдәти шәр дькә, машә-
лаһ, әфәрьм тәра, қиза к'өрд!»

— Гәли һәвалә комсомол,—Кулиев гот,—һна һун дькарьн һәрьн, лазьмә фьрқәчи хвәра к'атьбе өзәка фьрқе бьбжерьн,—һәлбәт, нәхәйидьн, чьмки нзамнама фьрқа мә вә жь мә дьхвәзә.

Ду чуйина комсомолара Кулиев диса дәст бь һәвалдана хвә кьр у гот:

— Әв готьне мьн дәрһәқа Қасьмда вәра гот, бефьтйа көкми сәр вә кьр, ле тьшт навә. Аһа, һәма сәва we йәке жи лазьмә, әм гьлийе хвә қәвза змане хвәда хвәйкьн у ньшйарьн. Гәрәке әм гьшк бь қә-

Wата томәри дьжмьн жь вәлате хвәйи аза рәқәтиньн. Нәвално, пьрса сәрә иро әвә, Wәки гөнде вәда иди рәқәма фьрқәчийа пьрә, лазьмә һун к'атьбе өзәка фьрқе бьбжерьн, вәки сәркарыйе ль фьрқәчийа у хәвата гөнд бькә. Нәвале Qасьме Р'әшо К'ордогль ль Бакуе мәктәва фьрқе тәмам кьрийә, фьрқа қәзае тера дитийә, вәки Qасьме К'ордогль фьрқәчики лаййқә у дькарә чава к'атьбе өзәка фьрқе гөнде вәда бьхәвьтә, ле әхтйар, һәмни, йа вәйә, әгәр Wә хаст һуне бьбжерьн, әгәр нахазьн жи, әв иди шөхөле вәйә... Нь гәли нәвала? Нәр фьрқәчик бе шәрмкьрьн дькарә нета хвә дәрһәқа ве йәкеда бежә.

Фьрқәчийа Wәхте готьне к'атьбе фьрқа қәзае бьһистьн, разбуна хвә дан у миһа мәрвьәки Qасьме Р'әшо бьжартьн к'атьбе өзәка фьрқейә гөнд. К'атьбе фьрқейи қәзае у фьрқәчийа Qасьме Р'әшо бьмбарәк кьрьн. Ду ве йәкәра Куляев пьрсе майинә фәрз пешйа өзве өзәка фьрқе дани, вәки әв йәқин бенә миасәркьрьне. Бь ве йәке фьрқәчийе Cусе швата хвә хәлаз кьр.

II

Шәвәкә паизейә тари бу. We роже баранәкә гөр барйа бу. Жь дәст аве у нәрийе щинар нькарбу бьчуйа мала щинер. Wәхте мәри дәрдькәтә нава гөнд, һәрийа бәништкы мьдасе мәрийа әлбера нуфи хвә дькьр у мәщала пешдачуйине нәдьда. Ә'wpa бәдәwәтийа.

тэбийэте нава хвэда вэшартьбу, тэе быгота сэлама хвэйэ кё һэр эвар дьда, биркьрийэ.

We шэва тари дё мэрв нава гонде Сусера эвраз һылдыкьшйан. Жь вана йэки ажэқори бэжнева бльнд бу, ле е дьне нэ һақаси бльнд у жь льнге расте дькёлйа, Wi тьме гьрания хвэ давитэ сэр шьвдаре у льнге чэпе, ле кэсав йэк бу, ван огра хвэ пешда дьщэ-данд. Р'еуийа бь һэвра һеди хэбэр дьдан, шьлпэ-шьлпа ав у кэрия, кё жь бэр льнге ван дьпэкиа, мэшал нэдыда вэки хэбэрдана ван фэрьк бе бьһисть-не, ле вэхте дьсэкьнин, һнэки һеса дьбун, һэвал-дана ван рьнд дьһатэ бьһистьне. Мерьке топал вэхте дьсэкьни, дэст бь хэбэрдане дькьр:

— Шаньм, сэркэрийа Нэхчыване гэдэ-гуде гонде мэйэ фэрқэчи у комсомол дьвежьн, вэки «Диwana шевре ва азайи дайэ щмаэте, бажар у гонде мэ ро бь ро шен дьбьн, нале щмаэте жи хвэш дьбэ.» А тэра шенбун, һа... Гэде гонде мэ тэне мэ у дэвлэ-мэнде минани мэра қочахьн; роже чэнд щара мэра дьвежьн «Текэвьнэ нава щерге колхозе», ле бона че-кьрна рйа орта гонд тё тьвдире накьн. Шаньм, эм нэта кэнге нава ве қэтледа бенэ хэньқандьне...

— Бэле, тё раст дьвежи,—һэвале Wi гот,—ло хёде кёр һишто, тэ аш ёндакьрийэ пэй чэқ-чэде кэ-ти. Һэла эме дэсте ван зальмада гэлэк роже рэш бь-биньн. Р'астэ, эм ва дьвежьн, ле вэрэ эм раст хэ-бэрдьн, вэлэһ мерька рьнд дэст бь хэвата хвэ кь-

рнэ у рнд жи пешда двын. Дэ, бьра, кьрна ванэ
бь мэ тэлэ.

Ван диса тэлэ-тэл дэст бь шэдандьна огьра хвэ
кьр. Ван бэре хвэ да авайе феза гонди доqати. Авайи
бь сура бльндва хатьбу доргьртые. Ёндөре суредэ
тэwлэ, лода гиhe, гом, у тэwла мәнэкийа жи һэбу.
Суре щики блэт гьртьбу, wэки сурера мэрв дэрбаз
нэвн, wэхтеда хёлам-хьзмэтк'ара дьрьке шилане сэр
суредэ нькандьбун. Эгэр рувийе фелбаз бьрчибу-
йа у бьхаста жь ёндөре суре хwэра qьсмэ харьн
дэстхэ, фелбазийе wi нава ван дьрькара дэрбаз нэ-
дьбу, wi бона кэлешкэке хwэ ван пиже шилане нэ-
дъхст. Сурэ эwqаси бльндбу, тэ wэхта ёндөре we
нэдьхатэ к'эвше, ле бэле, wэхте дэрwазе дэрва вэдь-
кьрн, һнэки ёндөре we дьхатэ к'эвше.

Эw эмарэта wэхтеда P'остэм аге чекьрьбу, ле
сура доре көре wi, Кэсо бэге чекьрьбу. Wэхтеда
P'остэм аге у ёса жи көре wi зёлм анибунэ сэре
щмаэта гонде Сусе у гонде шинар. Бав у көр гэлэк
мал мират кьрьбун, дайик бе көр һиштьбун, бук бэр
пэрдеда, зар' этим һиштьбун у дьле эвин жь һэв qэ-
тандьбун. P'остэм аге бона хwэйикьрна өмре хwэ жь
дьжмына, бьн мада хwэра се щийа лэqэм лехьстьбу у
бь сальха лэqэмчи к'орпучкьрьбун, wэки кэсэк һажь
ван лэqэма гонэвэ, wэки зийане нэдьнэ wi у дэwлэ-
та wi.

Кал у баве P'остэм аге жь wэлате Иранебун, ле
wэхте Кэсо бэг гһиштьбу, гонде Сусе жь qёбернатьре

Нэхчыване к'рыбу у шьрда жи мабу нэта сазк'рына
қайде Советие қэза Нэхчыванеда. Кэсо бэг вэхте Со-
ветие тэне чар сала ль гонде Сусе мабу у сала пен-
ща эш бь тэне рэвиабу Иране. Эш бь қачахи сале
шарэке дьһатэ шэм к'олфэте хвэ у паше диса дьрэв-
һа дьчу Иране. Ле сале пашьн, ви м'осафатист, даш-
нак у гэлэк қачахе майинэ Иране дьда сэр хвэ дэр-
бази Нэхчыване дьк'ыр, колхоз талан дьк'ыр, гэлэк
фьрқэчи, комсомол у сазк'рийе колхозие дьк'ошт'н у
талан дьбьрнэ Иране.

Паййза сала 1932 бу. Ышкэ-сайи бу. Кэсо бэг
шэрдэкэ гьран да сэр хвэ, жь Эрэз дэрбаз бу у бэр-
бь гонде қэза Нэхчыване чу. Нета ве шэрде эш бу,
вэки дэстэк бэрбь Евлахе һэрэ, қьсмэк бэрбь Зэнге-
зуре һэрэ, қьсмэк жи ль Нэхчыване бьминэ. Эв дэс-
тэна гэрэке тэвгьредана хвэ қачах-қучахе шира гь-
редана у эш тэви хвэк'рана, фьрқэчи, комсомол бь-
к'оштана, колхоз талан бьк'рана; қэза Нэхчыванеда
һэрсе дэстэ гэрэке тэвһэвбйана бь қэвата тэвайи кь-
шуми сэр гонде қэза Нэхчыване бьк'рана у паше дэр-
бази вали бйана.

Кэсо бэге ль феза мэдэна Хое һэрсе дэстэ бэрбь
қэдандьна сьпарт'на шанд у рожа пенща, ниве шэве,
эш се меване хвэва чунэ мал. Чэнд рожа шунда ль
щмаэта қэза Нэхчыване дэнг бэла бу, вэки шэрда
Кэсо бэге диса һатийэ, һаж жь хвэ һэвьн, вэки зь-
раре нэдьнэ щмаэте.

Р'ожа шэша, ве эвара шьли, һэрдэ пэяа Э'ло

гопал у Миро дьчунэ дитьна Кэсо бэге wэки ра у шeWpe жь wi бьстиньн. Дэмэке шунда, wэxте к'ввш-к'ври, бьре Кэсо бэге бэр дери нивйа һэрдö пэйа сэкни бу, эw дитьн у тэвайи бэрбь мала Кэсо бэге чун, дэрwазэ wэкьр'н, к'этьнэ һөндөре нэwше у раст бэрбь ода мевана чун, мьдасе хwэ ль сьвдэре дэрхьс-тън, шьр'тинэ һөндөре оде, сэлам дан, эw у Кэсо бэг һат'нэ дэст-руйе һэв, паше кеф-нале һэв пьрсин, чэв-ронкайи данэ к'өлфэте мале. Кэсо бэге ль һэрдö дос-те хwэйэ кэв'н ньһери у гот:

— Мала wэ нэшэwьтэ, чьма wэ нькарьбу һьнэки фэсал бьһатана? Wэ к'ынше хwэ гьшк кьр'нэ кэри. Wэлэһ, бьлэһ һьндьк майэ, wэки сэр у чэве wэ жи бьбуйана кэри...

Досте бэги топал һьнэки хwэ фьр'канд, сьмела хwэйэ к'осэ кьрэ ньзаме у гот:

— Эһ, Кэсо бэг, хөде көре тэ бьһелэ. Эва чэнд салэ тö чуйи wэлате мөсөлманийе, хwэра роже пенш щара ньмеж дьки, чьчах дьле тэ дьхwазэ гази qази, мэлла у фэqийа дьки, калбаве тэра «Qөрана пироз» дьхуньн, дьле тэ к'ода дьхwазэ weда дьчи. Тö зани х'блам, шьван, гаване мэйэ бэре, хазма эла Чоло у Чоло бь хwэ, чь тинэ сэре мэ? Щаньм, ам дэсте ком-сомоле гөндда к'этьнэ бэлае, хазма дэсте wi гэдэйе к'өрдда... Зуда дэнге мэллэ, азана рожийе, фьр'qэчи у комсомола ль мэ кьрийэ кэсрэт. Мала тэ авабэ, мэ бса хwэ биркьрийэ, ам qэт гази хөде у пехэмбэра накьн. Эз сэре тэкьм, щамер, мэ эбадэте роже, qэй-

дэ-қануне мөсөлманийе һындьк майэ биркын. Эва чэнд салэ мэ фьтър-зык'ат нэданэ тō кэси, иди мөсөлмани ль к'о ма? Хофа ондакьрна навмале у нэйване мэ жь дьле мэ қэт дэрнак'эвэ. Мала тэ авабэ, һэла тō дэрһэқа к'ынше мэйэ нэрида жь мэ дьпърси. Мала тэ нэшэшьтэ, һындьк майэ эм бьвьнэ гаўър, хачэки чар нькөл стуйе хwэда дардакын... Кэсо бэг, чьра мын! Кэма эм дур нэчын, пар звьстане, мэһа рэмэзане бу, дэ, бь эдэте мэ мөсөлмание һэр малэке тьвдира хwэйэ эйде дьдит, wэки эйда хwэ пак дэрбазкэ, комсомол, фьрқэчи у гэде гонде мэ өса данэ тэшкилкьрне, wэки щмаэте дэст жь we рoжа пироз к'шанд. Ван рoжада дэнге қоране, өса мэ данэ бьрине иди нэвежэ. Рoже рэмэзанеда мэ хwэ авитэ мэллэ Ибраһим, эw һэр эвар wэhte фьтаре һьлк'шэ сэр бане ханики азан бьдэ, эм жи фьтара хwэ вэкын. Р'аст бежым, рoже пешьн чава лазым бу мэллэйе фэқир азан дьда, ле рoже пашьн бь навтедайина к'атьве өзэка фьрқейэ, чь зэһрмарэ нэһишт эм ши дэнге пироз бьбьһен.

— Ахьр сэва чь?,—Кэсо бэге гот,—сэбэб чь бу, кō ши гэдэйи өса дькьр? Һэлбэт, сэбэб һэбу, йане жи қэстэмэ өса дькьрын, эре? Гонде майинда жи өса дьһаннинэ сэре шех у мэлла?

Э'лэ топал дэмэке к'этэ нава мытала, тэе бьгота дьхазэ фькра хwэ щэмкэ, гьлийе өса бежэ, wэки хаша бэге ши бе. Э'ло сэре хwэ бьльндкьр, ль мере ке-ләка хwэ ньһери у гот:

— Зани чь, Кэсо бэг! Меванэк дьчэ малэке, wэх-

те малхуйе мале гөрчийе хвэ дькэ, йане жи тэлэ-тэл меванра хэбэр дьдэ, иди меван сэрwэхт дьвэ; гэ-ло меван дькарэ we шэве ыра шэвбһөрийа хвэ бь-кэ? Һэлбэт на, гэрэке рекэвэ у жь we мале һэрэ. Малавайо, wэхте фэцире мэллэ Ибраһим азан дьда, шаһыл незики ви топ дьбун у дьбу бирэ-кира ван бь ви дькэһийан, шарна жи пеш мэва дьготын — «Дике гондийа гэлэкын, роже се-чар шара банг дьдын, иди мэра бангдана мэрыва нэ лазьмэ. һэрэ мала хвэ, чь-кас дьки қынгэ-қынг, банг дьди, бьдэ, ле ыра мэра нэ лазьмэ». Дэ, ыра тэва эһанэ, wэки мэллэ жи гэлэки жь хвэ тьжийэ, дьһишт, дьхэйиди дьчу мала хвэ. Мальк авайо, тө һэw зани гонде мэйэ щинарда оса нэдьһанинэ сэре шех-мэлла? Wэлэһ дһа зедэ дькьрын. Эһ, эв комсомол, фьрқэчи у жекэтийе мэ, нэсла шэй-тиньн, те бежи дө рожа бэри шэйтин жь дийа хвэ бу-нэ. Эһ, бэгем, бэгем... Тэ нэдитийэ тө ньзани, эw хөдане хвэ чь нэхшаньн?..

Элэ топале wэхте оса хэбэрдьда, Хэзала қиза Кэсо бэге ль ви дьһери, wэки we жь баве хвэ у апе хвэ тақэт бькьра, сэва ван бөгдане Элэ топале we китэк ль сэре ви хьста, wэки бе мэллэ у қази wэйсэте хвэ бькра.

Одеда хелэкэ хөрт тө кэси хэбэрнэдьда, һьнэка сэре хвэ бэржер кьрьбу, хэрқи мьтала бубун, ле һьнэка жи ль чэве һэв дьһерин. Шар-шара мьрчэ-мьрча дэве Кэсо бэге бу, сэре хвэ дьбьр-дьһани, қө-лапнэ к'ур ль мьштыка хвэ дьхьст, ду дадьқөртанд у

паше мина борике, ду жь дэве хвә у позе хвәра бәрдыда. Шарна жи бе нәмди хвә дьгот: «Бәле, бәле... Фьрқәчи у комсомола әм гиһандьнә чь роже, һындьк дьминә әм дәнге мәлла роже әйда бирбькьн». Мәрве руньшти гьшкә һивйа хәбәрдана һәсо бәге бун. Ве дәме һәсо бәге ав жь Хәзала қиза хвә хвәст у диса сәре хвә бәржеркьр. Хәзале һазунга жь ведройа бьн кәвьре сьвдәрейи кә ав кьрьбуне, вәки теда бьпалә, шәрбьк тьжи ав кьр, зу вәгәрийа шәм баве хвә, әв жь мьтала да дурхьстьне:

— Баво, кәрәмкә, аҗе вәхәә!

Баве шәрбьк жь дәсте қизе һьлда, чәнд гәлл ав вәхар, паше ль бәжн-бала қиза хвәйә титали ньһери, гот:

— Лаво, тә мәктәведа дьхуни?

— Бәле, баво!

— Дәрбази щерга ван гәда буйи?—баве пьрси,— хвә сәва мьн сәрәшане надьнә тә?...

Бона щабдайина ван пьрса Хәзал кәтә каләки хьрав у паше хвә шаш нәкьр. Әре, әв дәрбази щерга комсомола бубу у рьнд жи тәви қәдандьна һәр пьрсәке бубу, ве қрар кьр, вәки баве бьдә сәршәхткьрьне, әв комсомолә, ле пьшта баве хвәйә.

— Баво,—Хәзале гот,—әз мәк'т'әведа дьхуньм. Әз қиза тәмә, мьн әв йса кьрьнә т'әле, иди қәт мәвежә. Вәләһ тәр'а чь бежьм, бәре ван сәва тә әз һьнәки эшандьм, ле мьн әв данә сәршәхткьрьне, вәки әвләд пеш бавева нә щабдарә у йса жи бав пеш әвләд-

ва нэ шабдарэ, эв нна ит'бара хвэ бь мьн тиньн. Дэ, баво чь бькьм, бона хайикьрьна дэвлэта тэ у наве тэ, эз дэрбази щерга комсомола бум. Т'эхмина мьн эз ве йэкеда шаш нэбумэ у мьн иза һэр тышти онда кьрийэ.

Хэзале тэе бьгота баве хвэ һеди һеди бь готье хвэр'а дьда р'азикьрьне, вэки ит'бара хвэ бь ве би-нэ у сера һатьна хвэ бэр Хэзале вэка.

—Баво, эва иро чэнд рожэ тө һати, мьн тэне рожа пешин тө дити, чьмки һақа мэри тенэ мале у дь-чьн, һаһельн эз тэ паки бьвиньм.

Ду ве готьяна хвэра Хэзал лэз бэрбь баве хвэ чу, гөһе вида кьрэ пьстэ-пьст, эв да разикьрьне, бав жь щийе хвэ рабу у тэвайи чунэ зерзэмийа бьн хени. Һэрда ль вьра гэлэки ль һэв ньһери, Хэзале жь «шабуна» баве хвэ нэмеzkьр, рамуса у гот:

—Баво, зани нна гөнде мэ буйэ щийе нэмама, мэрвь гэрэке итбара хвэ тө кэси нэйнэ, һуки дькьнэ му-ки. Гьлийе готи элбера дьгһиннэ сэрк'аре гөнд. Дэ вэрэ паше шава ван готье хвэ пеш һөкөмэте бьдэ. Баво щан! Эва мьн жь тэ вэшарт, ле эзе чава жь һө-де вэшерьм, вэки эз нэ комсомольм. Вэлэһ чава өзэка комсомола гөндда һатэ сазкьрьне эз дэрбази щерге ве бум. Эз тэра раст бежьм, эз қиза тэмэ! Özэка комсомола чь спартье дьдэ мьн, эз дьқөдиньм вэки сэр мьн шыкбэр нэвьн. Апе мьни Халът ақьле хвэ ондакьрийэ, мина мэрэки рэш ль мьн дьньһерэ. Дэ, баво, бежэ, эва чэнд сальн тө чуйи, сэре карөкэ тө хун буйэ? Мала тэ талан кьрьнэ? К'өлфэте тэра гь-

лики хърав готънэ? Аһа иро бьре тэ эз пеш мевана беһөрмэт кьръм. Тө чь зани, вәки Ә'лә топал у Миро тэ нәфрошън. Тө ван гьлийе мьн гьшка жь апе мьни Халът бьпърсә, әгәр ви гот зоре дьдънә мә, йане гьлийе хәрав мәра готънә, ви чахи мьн бькөжә!

Хәзале дәст стуйе баве хвәра бьр, әв рамуса, бав жи әв, хеләке шунда баве гот:

— Лаво, вәки әв готъне тә гьшк раствьн? Һәл-бәт, әз иди һьнәки бафәр дькьм, әфәръм тәра у шире тәйи метира. Әз нәта һна дәрһәда тә у дийа тәда фькрәкә башқәдабум.

Һәсо бәге қиза хвә рамуса, қизе жи һьнәки назтузе хвә ль баве кьр у паше газьне хәлқе дәвләмәнд бь баве кьр, вәки «ду чуйина тәра тө кәси дәри мә вәнәкьрийә». Хәзале рьнд заньбу, вәки бав жь дийа ве нәзнакә у һса жи жь we, ләма жи әв дьхәвьти, вәки бав сәр феле хвә вәкә у сора ви чь һәйә бежә әв зу we сора ви бьгһинә Қасьм у Чоло, әв жи сьра хвәда бьгһинә сәркәрийа қәзае, вәки к'ока мөсафатист, дашнак у қачаха бьднә бьрине, вәки қәза Нәхчыванеда рәнәти пешда бе, хәлқ нане хвәйи нәлал рәнәт бьхәә.

Дәмәкә хөрт орта баве у қизеда стәдьярандън пешда һат. Чава дьбежън, баве дьне сәро-бьно кьр, әв бәр чәве хвәра дәрбазкьр, агри аләма хвәда фькьри у тәе бьгота дьвежә: «Қиза мьн, ду чийна мьн-ра, расти жи, мал-дәвләта мьн рьнд хайикьрийә, әв дәрбази комсомола буйә, вәки тө кәс шыке нәвә

we. Wэлэһ, машэлаһ-барик'ела, эфэр'ым эвлэда мьн-ра...» Мьтала диса Кэсо бэг б'ыр, дэмэке шунда Wi сэре хwэ б'льндк'ыр, вэб'шьри, бэре һнэки соро-моро бу, паше эw һнэки һерс бу у гот:

— Лаwо, һэла баве тэйи сагэ, нэм'рийэ... Эз чэнд щара жь Иране һат'мэ, тэ т'ме мьнра дьгот: «—Wэрэ тэслимвэ, хэл'ч чаwа, йэк жи т'о; ле wэхта нахази тэслимви, мэ жи б' хwэра б'вэ...» Эз we п'рседа т'о wэхта тэра рази нэбумэ у нав'ым жи. Эв дэра иди буйэ гаw'рстан, в'р дэрбазк'ырн навэ лаwо, м'с'олмане в'р бунэ гаw'р. Х'оде кэзб'кэ эм һэрнэ Иране, те б'б'һизи, wэки комсомоле б' дэсти зоре м'с'олмане мэ б'б'һнэ к'ялиса у стуйе һэрэкида хачэки чар н'к'ол дардак'н. Г'ормэт-сианэта бэгайэ бэре иди мала хwэ барк'рийэ. Малшэw'тийе, х'оламе мэйэ д'оһ, к'о б' нане мэ д'ж'йан, мэ дьгот к'ол, ван дьгот щан, нака рабунэ руйе мэ у мэ бэр т'штэки кэсав нак'н.

— Эре баво,—Хэзале гот,—wэлат сери кэта б'һни бунэ шэйтан у х'обэре г'лийа жь бэр хwэ дэрдьх'н. Wэлэһ баво, т'о расти. Бавко, ки жь г'лийе мэзыне хwэ дэрк'эвэ, we т'ме пошман б'вэ. Эз гот'не тэра разимэ, ле те к'энге мэ б'ви, йаха м'н хэлазки?

— Дэ, лаwо,—Кэсо бэге гот,—д'ьр'эw'мэ эз ве щаре жи wэ нав'ым, ч'мки дэсте мэйэ к'о бэрб' Евлахе, Зэнгезуре у Нэхч'ване чунэ, we аqас мэр'ва б'к'ож'н у талана бин'н, qэт нэвежэ. Дэ, б'ра н'дудч'ийе ур'са, партизан, ф'ьр'qэчи у комсомоле ван бэр мэ б'сэк'н'н. Эм к'о ч'йае феза Нэхч'ване г'һишт'нэ һэв, эме талане хwэ тэв'һэвк'н, эме ван г'онде qэза Нэхч'ванейэ адрбещан, к'брд у ф'яла жи таланк'н,

Чоло, Қасым жи хәуракын у әме дәрбази Ираневын, паше эзе бем роке вә һылдым у әме һәрнә Иране.

— Баво,—Хәзале гот,—ле чьчах, чьчах? Тә зани гәдә-гуде гөнде мә жь гылие мьн дәрнак'эвын, бежә һуне чьчах бенә чйае феза Нәхчыване, вәки эз өса бькым, һәр пенщ кәрийе пәзе колхоза мә, щийе кө тө дьбежи шьрбын, һун бен таланкын у йаха мә жь ван гәда-гуда хәлазвә. Ах, бьвын, бьра дьле мьн рәкәтвә!..

— Лаво,—Кәсо бәге гот,—эз бауарым, вәки тө бьхази, те һәр тышти бьки. Эзе тәра роже бежым, тө жи өса бькә, вәки кәри ль раста келәка мәдәна Хоевә, әме ван мөргөза бькөжын, бенә шьр сәр рйа хвә кәрийа жи бьднә пешийа хвә, һәрн.

Тигин к'әтә Хәзале, к'әнйа у гот:

— Әв йәка дәсте мьдайә у зәф һесайә, тәне рожа дәрбазбуна тә мьнра лазьмә, вәки дьне һеч.

— Қиза мьн,—Кәсо бәге гот,—дә, өса бежә, хөде мәрве бедирәт қөрбана тәкын. К'ижан роже бежым, демәк кәрийе пәзе колхозе ве раста бьнәтара мәдәна Хоебын, әре? Зәф башә! Демәк, эзе бь сайа қиза хвә колхозәке бьдымә хәрәвкьрьне! Лаво, зани әв бона мьн чьқаси херә. Демәк, эзе бе гыли, раст һәрмә шьнәте! Әгәр шаһе Иране дәрһәқа ве йәкеда бьбьһизә, наве мьне чьқаси бльндвә, ви чаги сәрәке тәмамийа қәза ве бь мьнра нәсав рунен, жь шаһ гьрти нәта сәрәке қәза, гылики мьн щәм ван навә дөда. Дә, Кәсо бәг, хөра к'ефкә, бьхөә у вәхөә. Эзе тә жи бьдмә көрәки сәрәке қәзаке, нәта тө сагви, те дөа-к'ара баве хвәви. Лаво иди чь бежым?

— Баво,—Хэзале гот,—ле һуне к'энге чйае Ф_о за
Нэхчыване бэрэвбьн?

— Лаво,—Нэсо бэге гот,—Wэки эм ве шаре пез
бьбьн, тō нэсаве хwэ һьлдэ, иро сешэмэ нэ? Р'аст ро-
жа биста, сэр ниме шэрте мэ, эме ль чйае Сор һэв
бьбиньн, ниве шэве эме талане колхоза Wэ жи бьвьн
у һэрьн. Лаво, наве баве хwэ хэрав нэкэ, оса бькэ ро-
жа биста нийе пэзи wьрвэ.

— А баво,—Хэзале гот,—зэф пак.

— Бэрха мьн,—баве гот,—шэрмэ, мэ меван wьр
һиштьнэ, эм вьра к'этьнэ хэбэрдане. Эз к'эсэра қиза
хwэмэ, демэк рожа биста, эвара иние пэзе wьрвэ,
эре? Лаво, сора хwэ тō кэсира нэбежэ һа?

— Дэрһэқа we йэкеда,—Хэзале гот,—лап арха-
йинвэ у нэфькьрэ, эз қиза тэмэ!

Бав-қиз бь к'эн у лақьрди чунэ ода мевана, баве
сэлам да мэрьве руньшти, ле Хэзал дьле хwэда гә-
ләки ша дьбу, Wэки гьһиштэ мэрэма хwэ. Нэсо бэг
щийе хwэ руньшт, ль деме Хальте бьре хwэһи мэдә-
кьри ньһери, һэр нэбубэкэ Wи алики дьчу, тэе бьгота
эw алэма хwэда дьбежэ:—«цацьм, дэмэке пешда рән-
ге Хальт мэрийара дьк'энийа, ле һһа те бежи хэйи-
дийэ, дьвэ бона хэбэрдана мьн у Хэзалеһэ?»

Wэhte қиз у бав һатынэ һондор, Хальт гәләки
хwэда wэрьми бу, бь чэве нэйараки ль қизьке дьн-
һери, тэе бьгота дьхwаст йэқин дэрбэке ль wexэ,
бәлки дьле Wи һесавэ. Нэсо бэге дэмэке ль Әло, Миро
у меване руньшти мэзэкьр, паше гот:

— Халыт, лаҥо, ахыр мѧ шив зуда харийѧ, бѧ тѧгмин нѧа вѧхте пашивейѧ. Кѧро, тѧ ѧм бѧрчина фѧркѧрын, бѧнһерѧ чѧ һѧйѧ, зу бинѧ, чайе бирнѧкѧ?

— Ве лѧзе,—Халыт гот,—дѧҥлѧт сѧре тѧ, чѧ бежи һѧйѧ, ѧзе нѧа һѧр тѧшти бинѧм.

Кѧта анина нин Кѧсо бѧг бѧрбѧ ѧ'ло у Миро фѧтли, се-чар щара сѧре хвѧ нѧжанд, бѧ бѧшѧрѧкѧ хвѧш гот:

— ѧ'ло ѧфѧнди! Гѧнди дѧрһѧқа мѧда қѧт чѧ хѧбѧр дѧдѧн? Вѧки дѧне, тѧ ван рожа чѧ тѧште тѧзѧ бѧһистѧнѧ? Малавайо, қѧт тѧ нахазн һѧвалди?...

— ѧз чѧ бежѧм,—ѧ'ло гот,—ѧм бе тѧ нѧвѧн, бѧге мѧн! Иро ѧм аһыл, нава гѧндда рунѧштьбун, ѧса мѧ хѧра һѧвалдѧда, дѧле кѧеда чѧ һѧбу дѧда дѧр, һѧнѧка дѧгот: «Бо вѧлѧһ, ѧв диwana мѧйѧ Шѧвре диwanѧкѧ башѧ, хѧдане фѧқир-бѧлѧнгазайѧ, дѧвѧжѧн қѧза Нѧхчѧванѧда чѧнд ѧтимханѧ вѧкѧрийѧ, жѧ заре бѧра гѧрти, кѧта е гѧврѧ теда беһѧқ тенѧ тѧрбиѧйткѧрьне, у хандѧне». Гѧнѧка дѧгот: «Фѧрқѧчи у комсомолѧ бе хѧденѧ, ван хѧде хвѧ биркѧрьнѧ. Дѧре мѧчид, мѧзгѧвт у дѧра даданѧ. Шѧх у мѧллѧ жѧ гѧнда данѧ рѧқѧтанѧдѧне». Гѧнѧка жи дѧготѧн: «ѧв йѧка гѧшк вѧрѧкѧ кашѧ—бошѧ. Фѧрқѧчи у комсомоле мѧ хѧтыре тѧ кѧси накѧвѧн, ѧв рѧйа һѧқиѧда дѧчѧн, мѧчид у дѧр жи вѧкѧринѧ, кѧи дѧхвѧзѧ дѧчѧ, кѧи нахвѧзѧ начѧ, ле пешѧйа шѧх у мѧлла жи тѧ кѧси нѧбѧрийѧ, Кѧкѧмѧта мѧ бѧве фѧқир-бѧлѧнгазайѧ. Хѧде тѧра шѧкѧр, ѧм бунѧ хѧдане пари нанѧ нѧлал, жѧ зѧлме жи хѧлазбунѧ».

Паше жь хэбэрдане, тэе бьгота сэре щмаэте гэрм бу-бу, к'е чь дьхаст, эв жи дьгот. Паше дэрэнг-дэрэнг эщэмэки гонде щинар һатэ нава мэ, пэй хош-бешера, сэре ши жи бь хэбэрданера гэрм бу у ва мэра гот: «—Иро жь гонде щинар мэрьв һатьбунэ гонде мэ, дьготын жь Евлахе нэта Зэнгезуре дашнак у мөсафатиста гонде ведэре талан дькын, йэцин we бен дэркэвнэ қэза Нэхчыване, we вьра жи талан бькын у дэрбази Иранебьн. Дьбежын эскэр у партизане мэ жи эмана ван бьринэ. Бь сальха, ван бенсафа гэлэк мер көштэньэ у мал мираткрэньэ». Мьн жи щэм щмаэте гоне хвэ бь көштиа дьһани, ле дьле хода, һэмин һун заньн?

— Һэла Ә'ло эфэнди,—Кэсо бэге гот,—дэқэке бьсэкэньэ, ле ши эщэми нэгот, эв қачах гьһиштэньэ кө?

Бь готына ши,—Ә'ло гот,—мын те дэрхьст, шэки қэвме мэйэ һэла дурьн, ле we чэнд рожа шунда бьгһижнэ щэм мэ, лап қэза Нэхчыване, ле кижан роже, ньзаньм?

— Барикэла ванра,—Кэсо бэге гот,—бона мэ иди һэр тышт фэмдарийэ. Эз қорбана чэве ваньм!

— Ло, эв қэнщ дькын, эз нэйрана ваньм,—Ә'ло гот,—эм нэта кьнге хвэ бьн дере жьне хвэда вэшерьн. Ван гэда-гуда рөне мэ дэрхьст. Эз сэре тэкмь, эв зөлма кө эвана тиньнэ сэре мэ, бьра нэе сэре дьжмыне мэ. Е кө бу эз, нькарьм дэркэвьмэ нава гонд, чьмки эв гэдэна ақаси бэрзэқ у қөрэ дьгэрьн,

те бежи әw сәр зьке мьн дьгәрьн. Щаньм, әw формәке дьгәрьн, wәки мәрвв жь һәв дьтәqә, агьр дьле мәрйя дькәвә. Гәде дõн на перә кõ дьһатьнә бәр тәндуре мә, стуйе хwә аршунәке сәва пари нан дьреж дькьрьн, ле иро qõрә-qõрә дәсте хwә дькьнә шева хwә, щьгаре дькьнә орта тьлье хwә, бае дьнера бәле накьн. Кõре хõламе мьни Хәмо, Әвдо чь кõле дьмрә, wәхте те келәка мьнра дәрбаз дьвә, һәлә сәлам-сәвах щийе хwәда бьсәкьнә, qәт нахазә мьн бьһерә. Һәй нане мьни кәлал бәр чәвке wи бьгрә. Һәлә зарõтийя wiда мьн заньбу әw дәндьке жәрейә, әw тõ кәси бәгәм накә, тәне бь готьна хwә дькә. P'о-ке әw диса qõдә-qõдә келәка мьнра дәрбаз бу, мьн зәвта хwә нәани у гот:

— Сийаро, һәлә бьсәкьнә, тә чьqаси зедә кьрийә, wәки сәламе нади мьн? Нә тõ әw гәдәйи кõ тә сәва пари нан стуйе хwә дәр мала мьн хар дькьр. Йә-цин бира тә чуйә, әре? Тõ мьн нас наки, әре? Бьсәкьнә, нане мьни кәлал we бәр тәда бьминә, qәт ләз нәкәвә, әw рожә незикә! Дәмәке әw пешбәри мьн сәкьни, диса кьрә фитә-фит, ноли дина вьрда-wеда ньһери, гот:

— Әw рож рьнд тенә бира мьн, гәли бе инсафа. Wә бь нане мә qәнщи мә дькьрьн у әw жи ль мә дькьрә зәһьрмар. Әло әw нан тõ wәхта бәр чәве мьн нагрә, чьмки әw нане мә бу, дьвини, әw зәвийе мә, диса кәтьнә дәсте мә у һна әм кõрльхийя тьштәки накшиньн. Ижа ве щаре тõ wәрә дәр мале мә у бьзанвә чуйина дәр мала чәwanә...

— Бәге мьн,—Әло гот,—ви эз ништъм у дуса рйа хвәда чу. Дә, Әло хвәда бышәшьтә у бытәрьтә. Мьн йанә-йанә ду ви ньһери. Әзе чь бькьм. Бәле, бәле, қәрәз...

Дәмәке шунда Халът һатә оде, ви сьһиа пәла-ве, нане лош сәр сьвре расткьр, хәбәрдана Нәсо бәге у Әлә топале нивщи ма. Халът бәрбь сьвдәре чу вәки чайе дәмькә, ль сьвдәре Хәзал расти ви һат, ви сьһиа дәсте хвә у чәнд истәкәне валайә сәр рьнд тәқәланд мина топәке да сәре Хәзале, әв әрде дьреж бу, тәе бьгота әв мьрийә. Бь қалмә-қалма ван Нәсо бәг у щмаәта дора сьвре әлбәра бәрбь сьвдәре рәв-йан, әщевәкә нәдити бәр чәве хвә дитьн, әв гәләки сәр Халътда һерсбун у готьн:

— Көрә, әва чь йәкә тә кьр? Қәт мәрвь рожа бьре хвәйә һада, әмәле ва дькә? Қиза ви бе сәбәб дькөжә?

Нәсо бәг сәва кәтәна қиза хвә гәләки һерс бу-бу у готә Халът:

— Мала тә дури сәре мьн бышәшьтә, тә же һәри, һәйаро. Һәлбәт, тә сәва чь кәчька мьнә бегәнә кәтәйә? Бәлки гәне ве һәвьн, бежә әм жи бьзанвьн, вәки әм бежьн тә лап қәнщкьрийә у ши бу тә һа аһийә сәре ве, ле вәхте гәне ве гәнәнә?.. Мала тә бышәшьтә, вәхте тә мала мьн бь дәсти хвә шәшьтәнд. Қизә, дьвә ду чуйина мьһра бәлки жь рйа хөде дәркәтийә? Чава щмаәта мә дьвежә: «—мер бехайи дьвә, жар дьвә, ле жьн бехайи дьвә һар дьвә». Дьвә

ду мьнра эw жь р'яа һәq дәркәтийә, р'яа шашра чуйә, эз, тә у мәрве мә фьротьнә ван разила, йане жи шөхдләки д'на хәрав кьрийә, сәре мә бәржеркри-йә, әм нава дост у дьжмынада нькарьн сәре хwә бь-льндкьн? Эва иро чәнд рожьн кә эз һатьмә мирата хwә, тә рожәке бьгота бьра, қиза тә хөдане хwә фь-лан сущийә, эз жи тәра разибума, мәйе эw у дийа we бькөшта, бавита зерзәмийе у йаха хwә щарәкева хәлазкьра. Ле тә нәта н'на дәрһәqа weда гьлики хәрав нәgotийә у ньшкева ль кәчьке дьхи, эw жи дәрба мь-рьне. Нә ахьр qәт һа навә, эзи сәр огьремә, гөндда нәмамә пьрьн, wәки пе кәсийн, әме чава бькьн?

— Эһ, кәко, тә мьн бьбахшинә,—Хальт гот,—тә жь мьн рьндтьр зани, wәки эw қиза дела бәләкә. Эw жь ван гәдә гөнде мә гәләктьр зөлме тинә сәре мә-рийе мә. Е кә бу эз, жь дәст кьрьне we, сәре мьн нава щмаәта мәйә мақулда бьльнд навә, эз ван бьн-һерьм, чьмки гьшк шькйатчие wенә у гьшкә жь we нәразинә. Хуна we йа фьркьрьнейә у кәлалә мәри вә-хөә. Эз дьтьрсьм, wәхте һьнәки пешда, we тә бьри зерзәмийе, йәқин гьли жь тә дәрхьстьн у тә сөра хwә да we. Эз н'на тьштәки навөжьм ле те паше гәма-шәки...

Дийа Хәзале мина пьрискәкә эгьр сәр һәрдә бьра-да һерс бу у чь һатә бәр дәве we, wanра гот. Эw окварбу данә тьрсандьне у гот: «Һәла һун бьсәкьньн, бе әзе чь бькьм, гәрә дәwса хуна қиза мьн хуна мера бькьшә!»

Дийа Хэзале у демарийа we элбера Хэзал бьр-
нэ оде, дэсмал шьлкьрн данэ сэр энийа we. Демари-
йе тамаре стуйе we мьздыда у паше шэкьр һуркьр да
сэр брине we. Дийа шейэ бэлэнгаз келэка қиза хwэ
руньштьбу, хwэ калара дьгот у дьлубанд: «Ве ма-
леда эв чэнд салэ кэсав бькэ, эзэ бимэ, гөмана мьн
эв қизайэ, wэ ишэв эw жи көшт. Эгэр тыштэк бе сэ-
ре we һун саг наминьн, wi чахи ломана жь мьн нэ-
кьн? Кэсо бэг, мала тэ бьшэwьтэ, тэ же һэри, эв чэнд
сальн, хwэ эз нэ жьна тэбумэ, ле чава бэрдэстийа тэ
хэвьтимэ... Эва чь йэкэ тэ ани сэре мьн деране?..»
Сэнэтэке шунда Хэзале чэве хwэ вэкьрн, ль дор у
бэре хwэ ньһери, гот:

— Ах Халът! Мьн тэ көштьбуйи, йане эwдэле
тэ, йане мьн шэйтанийа тэ кьрийэ тэ wa ани сэре
мьн?

Хэзале чэве хwэ диса гьртьн, ле ахин-офина we
бу. Дэмэке шунда Кэсо бэге щмаэта кө дора Хэзале
бэрэвбубу, тэглифи ода мевана кьр, чай вэхарьн, сьв-
рэ һатэ һьланине. Элэ топле у Миро мина мэрьве
брьчи, ль нин бьнһерьн, чэве Кэсо бэге дьнһерин'
wэки щавэке бьдэ wan, ле Кэсо бэге хwэ зэф гьран
гьртьбу, тэе бьгота готьне қизе бавэркьрийэ эw ит-
бара хwэ бь wan найнэ у хэрқи нава бэра мьтала бу-
йэ, кэзар йэк фькьр сэре wира дэрбаз дьбу у тэе қэй
бьгота дьгот: «—Мьн йа хwэ бь дэсти бьре хwэ иди
стэнд, сьве қольхчийе гөнд we бь ве йэке бькэсьн у бэ-
ла мэ бьдьн...» Хелэке шунда Кэсо бэг чу щэм қиза

хвэ, вале We пьрси у пашда вэгэрийа, хатэ щэм мевана, диса кэтэ нав мьтала.

— Дэ шөкөр, Хэзалэ пакэ.—Әлэ топале гот,— аге мьн! Нэ ахьр эм ливья ра—шевра тэнэ, гэрэке тō реке пешья мэхь, вэки эм жь ве золме хэлазбьн?

Нэсо бэг посидэ руньшьту, ль мэрьве пешбэри хвэ мезэ дькьр у һьнэки шунда ва дэстбь хэбэрда-на хвэ кьр:

— Әло эфэнди! Ахьр гийа сэр кока хвэ һешин дьбэ. Р'энмэтлебуье баве мьн дьгот: «Хальти нэй жь дола мьнэ, рожа бист у йэкевэ, әве қэзийаке бинэ сәре кōре мьни мэзын...» Аһа тэ әв готьне баве мьн дитьн, чава миасэр бу. Гьлийе мэзына те бежи жь бэр бэлге [қōране хатьнэ гьртьне, чь дьбежьн раст дэртен. Бьре мьн ва нэкра рожа иройин эз бэр чэт-найа нэдьсэкьним? Нһа шөхөл, жь шөхөл фэшьтийэ, вэхте мә жи пера гһиштийэ, Әло эфэнди! Тэ чава мэра қьсэкьр, готьне ви әшәми растьн. Нһа к'и дьхвазэ мэра вэрэ вэлате мөсөлманийе, бьра һазьрийа хвэ бьбинэ, ле хенци вэ һәрда гэрэке кэсэк бь хатьна мә нэһэсэ, эз чэнд рожа вэхт дьдьм, дэ, дэрһақа чэакада навежьм, е вэ гьшка һэнэ. Әм к'өлфэт жи нькарьн бьвьн, әме бьһаре роке бен, к'өлфәте хвэ һьлдьн у һарьн. Мэрьве мэйэ кō нэк'этьнэ колхозе. бьра сьведа гьшк тек'эвьнэ колхозе, чэнд пэза у чэнд га бьднэ ван, сәва кэс мә шькбэр нэвэ. Гэли мевана, һун чь дьвежьн?

— Бәле,—мевана гот,—тө раст дьвежи, бьра бса жи бькьн.

Нәсо бәге жь готьне Хәзале тәе бьгота башәр кьрьбу, итбара хвә бь Әлә топале у Миро нәдһани, ле нәбу, ван дәст авитә силака мөсөлмание «Qöране». We шәве се мәрьва дәсте һәвда бь «Qöране» сонд харьн, вәки сора хвә нәдһнә дәр, паше Нәсо бәге дьле хвә бәр ван вәкьр, чь кө лазьмбу ванра гот у әв бәрбь мале ван вәрекьрьн, зьвьри һат иди меван разабун.

Ду вәрекьрьна Әлә топале у Мирора, рьщәф кәтьбу бәдәна Нәсо бәге у Хальте бьре ви. Тә тьре әв бәре тәе гәрм кәтһнә у наше е сар кәтһнә. Дә, гөнәкар тьме жь кьрьне хвә дьтьрсә, ль хвә дькәвә шьке, вәки we ви һа-һа ве ләзе, йане жи һнәки дьне шунда бьгьрьн. Лынге һәрдө бьра бьн ванда дьләрзы у бь щурәки чунә щәм Хәзале. Хәзал нава щидә мина нәхвашәкә бәдһал вәләзийһабу-рәнг ле сьпичолки бубу, бәдәна we бе қәват бубу, леве we глас гьртьбун, һөндөре чәве we сор бубун. Нәсо бәге вәхте ль қиза хвә һнәри бь фелбази чәнд көлм ль сәре Хальте бьре хвә хьстһн, бьра хәйиди жь оде дәркәт. Нәсо бәг бь демәки мәлул ль қиза хвә һнәри, незикки we бу у гот:

— Лаво, әва чәнд салә мьн тө нәдити, ль хәрибийе кьре тә бса дьһатһнә мьн, иди нәвежә, мьн дьгот, һһа қиза мьн мәзьнбуйә, әзе бьдмә мер у қәләндәки пьр бьстиньм. Әв хәбәрдана тәйә

ишэв, фькра мьн дэрһэца тэ у дийа тэда да
гöһастьне. Мьн ньзанбу, бьре мьни бэйтö we
бэр чэве мьн қиза мьнхэ у эйблү бькэ. Хальто
лаво, бэлки тö қэт ваймиш нэви! Зьке тэ тер нэвэ!
Тэ чь ани сэре эвлэдка мьн? Дэ бьрайэ, равн теки
хөре гөллэке, хэлде ломана жь мьн бькэ. Эв жи на-
вэ, ле агри эз чь бькьм? Хөлийа кедэре сэр хвэда
элэк бькьм, вэки йэкэ мина Хэзале бэдэйб нэвэ?

Тэе бьгота бина Хэзале we дэме һьнэки һатэ
бэр, we чэве хвэ вэкьр ль баве ньһери у гот:

— Оф баво, эз һьнэки пак бум, те бежи рон-
кайи к'этэ бэр чэве мьн. Ви беинсафи, бефэсал ль
мьн хьст, дэ тышт навэ, апе мьнэ, қэт тышт навэ, сэр-
вэхт набуйя!

— Лаво тышт навэ,—баве гот,—эва дэһ шарэ, эв
һьзуре жь тэ у дийа тэ дьхвэзэ, вэки ви бьбахши-
һьн. Дэ, вэки дьне эз чь бежьм? Тэне дьминэ эв
шэрм бькэ у тö жи ви бьбахшини.

Хэзале жь эша сэре хвэ иди хэбэр нэда, орхан
авитэ сэр у чэве хвэ, дэмэке хьрмьжи. Нэсо бэг жи
к'этьбу калэки зэф гьран, вэхте бьре қиза ви
к'өтабу, ду we йэкера, бьре ви Хальт дьзикава чь кö
Хэзале ду Нэсора гөндда кьрьбу, гьшк бьре хвэ Нэсо
бэгера готьбу у нэта дэрһэца нэзкьрьна Хэзале у Қа-
сьмда жи шира қьсэ кьрьбу. Нэсо бэге чэна хвэ кь-
рьбу к'эфа һэрдö дэсте хвэ, хэрқи мьтала бубу, вэки
сөра хвэ дайэ қизе у тэ дьгот эв дьле хвэда дьбе-
жэ:— «Жьна мьнэ мэзьн Шэре ве гаве һәмни киме

мала мьнэ, ле Хайлаза дийа Хэзале буйэ щьрм, к'эти-
йэ стуйе мьн. Мала баве мьн бышэшьтэ, вэхте шэ-
шьти же чу. Мьн эв һэла ши чахи нэдъхаст. Эз к'ок
у эсле we бэлэд бум. Кал у баве we шэйтане гонда
бун. Тэне дьле баве мьн к'этьбу бэдэвэтийа Хайлазе.
Эгэр баве мьн зэф кал пинбуйа, дьвэ бы хвэ Хайлаз
быстанда, ле жь ломане хэлде, ани стуйе мьн алнад,
Дэ, дьбежын: «—Намус авитьнэ к'элба, к'элба жи қэ-
бул нэкър». Эва сала бистанэ, вэки эв нэлала мьнэ,
һе зарэкэ мьн же һэйэ, эгэр дьле мьни сэр Хайлазе
гэрм буйа, һна кэвт=кэйшт заре мьне һэбуна. Хөзьл
кэвт мире мьразара Хэзал жи жь мьн нэк'эта. Р'астэ,
жь хэбэрдана we те к'ывше, эва жь дьле мьн хэбэр-
дьдэ, ле бауэрбун навэ, эзе we ве щаре быщербиньм,
эгэр жь р'йа һэчийе дэрк'эт, эзе сэре һэрда жи же-
кьм, ле... Мьнра Кэсо бэг дьвежын у наве мьн жь Ев-
лахе гьрти кэта Иране бэла буйэ. Эгэр Хэзал сора
мьн быдэ дэр, эв комсомол у фьрқэчийе хвэва бьвьнэ
агьр, нькарын муки жь сэре мьн бышэшьтиньн. Эһ,
баво тө гөр—гөрби, тэ чь ани сэре мьн?» Эв чэна
хвэ жь нава һэрдэ дэсте хвэ һьлтинэ, те бежи эв
бона сора хвэйэ фэрзэ кэ дайэ қизе, дьшэшьтэ у дь-
пэрьтэ, сэва we йэке жи дьхвэзэ чэнд пьрса быдэ
Хэзала қиза хвэ, йэқин бызанвэ, гэло бьре ши Халът
дэрһэқа қиза вида раст готийэ, йане на? Хелэкэ хөрт
шундатыр Хэзале чэве хвэ вэкьрын, Кэсо бэг чу
ода we у баве гот:

— Бэрха мьн! Шөкөр һна тэйэ иди паки, тө дэг-

мэ сэр деме тэ наенэ к'вше, тэне сэре тэ чэнд щийа шкэстийэ, эw нава гурданэ, қэнщбуне шундатыр we нэенэ к'вше, ле дьвэ бэр чэ'ве тэ чэнд рожа нешин-вэ, эw жи we чэнд рожа бьк'шинэ у we сыламэтвэ. Дэ, лаво тышт навэ, нна һьнэки дэрһэқа хэбата хwэ, комсомол у фьрқэчийе гондда мэра бежэ.

Хэзале wэхте пьрсдаине баве бьһистьн, алэма хwэда сэрwэхт бу, wэки апе weйи Халът дэрһэқа кьрьне weда бавера готийэ, лэма жи эw фькьри щава баве хwэ оса бьдэ, wэки эw нэқ'эвэ шыке. Хэзале кьрэ ахин у гот:

— Баво, һэма лап серида мьн тэра раст гот, wэки эз дэрбази нава щерга комсомола бумэ, щарана эз пышта wan дьгръм, радвьм пьрса wanэ готи дьдьмэ избаткьрьне, wэки эw бьзанвьн эзэ пышта wanьм. Щарана жи эз нэ тэви хера wan дьвьн, нэ жи шэра wan дьвьм. Эз тэра раст бежьм, фьрқэчи, комсомол зоре надьнэ т'о кэси, wэхте ль пьрсэке дьнһерьн, we бь р'йа һэқ'йеда дьдьнэ зэлалкьрьне, паше қраре хwэ дьдьн. Эз һэр тышти дькьм, wэки эw жь мьн баwэр бькьн, ле те бежи һьнэки баwэр дькьн, ле һэмин йа дьла дьладайэ. Wэй жь дэсте wi гэде нивк'орд, жь кэсэки баwэр накэ. Бавко, һэма эз дэқэ ке бежьм, wэки мьн с'ора тэ да дэр, гэло эwe жь мьн баwэр бькьн? Һэлбэт на?

— Wэки осанэ,—баве гот,—эм дькарьн пьри-һьндьки жь тэ баwэр бькьн, wэки т'о н'ощэта баве хwэ пешда дьви. Хэзала мьн, сьве ранэвэ, ишэ-олэщачэ,

қизе һәвалә тә бенә мал у эз гōманьм we йәқин бен, ви чахи бежә: «Шәв эз дәркәтәьмә дәрва, өсә тариму, чәва-чәв нәьдит, эз сәр пеләкане шьқьтим кәтәьм, һа һатә сәре мьн». Лауо, қәт мәтәрсә, әзе Халыт жи ве щаре бь хвәра бьвьм, эз мале дьспермә тә у дийа тә, һәтә эз вәгәрийам. Кә бьһерьм те мале чава хайки?..

— Баво,—Хәзалә гот,—сәва мьн һәр тьшт әйанә, тō меване мәйн чәнд рожайи, өсанә? Ве щаре Халыт нәвә, чь дьвә, мьн бьвә, баво щан! Дә вәки тō мьн нави, әш шөхөле тәйә, те бьбини, ду тәра қиза тәйе мал-дәвләтә тә чава хайи бькә, ле зу вәрә баво! Дәрһәқә шәрте мәда нәфькьрә, һа...

Һәсә бәг һатә руйе қиза хвә, шәвхери жера хаст у бәрбь ода хвәйә разане чу.

III

Рожа дōда бь һивикьрна Қасьм у Чоло комсомоле һәвалә Хәзалә, чунә мала ван, сәбәба нәһатьна we пьрсин, we жи ванра ва қьсәкьр:

— Дөһ на пер эваре, зәф тари бу, чәва-чәв нәьдитьн, апе мьни Халыт, эз шандмә тәўле ль челәка мәйә нәхвәш бьһерьм, бе калә we чәванә, рева эз шьқьтим, әрде кәтәьм, сәре мьн ль кәвьре пепәлука оде кәт у шкәст. Гәли қиза, эз вәра чь бежьм, калә мьни зәф гьран бу, чьмки мьн гәләк хун өнда-

кърьбу, лема жи сәре мьн гежәвәдъһат, мәде мьн тө-
нә бу, шәләһ, әзә иро һьнәки пакъм. Дә, гәли хушка,
қәзйайә дьрәшмә. Вә гот иро эваре шьват һәйә, әре?
У гәләк пьрсе фәрзе бенә ньһерандьне, әзе эваре әсә
бемә шьвате.

— Леле, — Гогә гот, — әвә чәнд рожьн Қасъм бса
посидәйә, те бежи к'олфәте мала Ван к'әтийә бире.
Әһ, Қасъм, Қасъм... Т'әшәтә ши щики нае. Ши у апе
Чоло әм шандьнә щәм тә. Шанъм, жь сьве нәта эва-
ре, әш у апе Чоло тәвайи дьгәрьн. Һьнәки пешда әш
һәрдо диса расти мә һатьн, дәрһәқа тәда пьрсин: «Әвә
чәнд рожьн Хәзал нае к'ъвше, гәло хвә қәзйак нәһа-
тийә сәре шә». Малавано, гонде мәда мәрьве бса һә-
нә, һуки дькьнә муки, же әмәнийә чедькьн. Ван әм
қизе комсомол нава щмаәта гондда данә рурәшкьр-
не. Дәрһәқа мьн у Әвдълмәшидда һьндьки хәбәр дь-
дьн, ле дәрһәқа е майин... Дьбежьн гьва йаре мә гьш-
ка һәнә. Дә, гәли хушка! Һун дьбиньн, шәки әм фьр-
қәчи у комсомол мина хушк-бьра һәвра дәрбаз дькьн,
к'ә ки хатьре к'е дьк'әвә, хенши шәхта зәлалкьрьна
пьрсе нәщәт, әм хатьре һәв дьк'әвьн, ду шьватера, әм
диса әш хушк-бьранә. Щмаәта мә рьнд готийә: «Нәта
нәвә қал, нәвә мал». Бәле, һәр пьрсәкә нәщәт гәрәке
бьвә қал у паше бе сафикьрьне. Дә, щәкмеда нәмаме
гонде мә чь дьхвазьн бьра бежьн. Жь мә гьшка гә-
ләктьр Хәзал щан, дәрһәқа шә һәрдада дьвежьн. Дьж-
мьне сьньфенә, бьра бежьн.

— Хушка Гогә, — Хәзале гот, — хәлқ чь дьхвазә

быра бежэ, готьне ван қэт мьсқаләки жи нөкми сэр мьн накә у әз ван готьне вала бәр тыштәки нәсав на-кьм. Әз тәне we заньм, wәки мәра гәләки хәват лазь-мә у әм гәрәке шөхөле хwәва дьжмьне сьньфе жь wәлате хwә рақәтиньн, wәки щмаәта мә пари нане рәнәт бөхә. Әз зәф разимә, wәки wә зәнмәт кьшан-дийә, һатьнә щәм мьн. Әзе иро эваре йәқин бемә щь-вате у әзе хәбәрдым жи. Qиза хатьре хwә жь Хәзале стәндын у бәрбь гөнд рекәтън.

Кәсо бәг у меване хwәва зерзәмийа бьн авайида мина мьшке бьн бәләкийа, жь сәрме вьрда-веда дь-чун-дьһатьн. Демарийа Хәзале, Шәре, бь әмре Кәсо бәге чьқаси гөһе хwә да бәр дәрйе қиза, тыштәк нә-бьһист, тәне цар-щара дәнге кәне ван дьһатә бьһис-тьне, wәки дьне, тә гьлийе майин нәдьһатә бьһистьне. Шәре зу-зу дьчу щәм нәлале хwә у мевана, ле дәр-һәқа хәбәрдана қизада тыштәк нькарбу ванра бьгота.

Кәсо бәге тәвзикә бәрк ракъшанд, изна хwә жь һәвала хwәст, бьн әрдера бәрбь мале чу, һьлкьшйа қате дөда ода кә Хәзал теда разайбу, чу wьр wәбьшери у гот:

— Qиза мьн! Иро қәт тәйә чашани? Шәре дь-гот, һәвале тә һатьнә щәм тә? Qәт вана чь дьгот, һә, лаво?

— Баво, иро әзә лап пакьм,—Хәзале гот,—бәле, қизе һәвале мьн һатьбун. Баво, иро щьвата мәйә ком-сомола һәйә, we пьрсәкә бь готьна тә бьһерьн, әзе

дәрһәдә кәрийада тәра шавәкә хере биньм, сәва тө рожә инйе шәпързә нәби...

— На лаҗо,—Кәсо бәге гот,—дайика мьн! Иро нәчә we щъвате, паше те һақаси һәри щъвата...

— На баво,—Хәзале гот,—гәрәке эз йәқин һәрм, вәхте нәчм, дьдәшмә огра тәйә инйе... Эзе тәра һақас гьлийе тәзә биньм, җәки тө шашмайи бьмини. Эз қиза тәмә, тө шаишйа нәкшинә.

Кәсо бәге хеләке дәнге хвә нәкър, тәе бьгота кәтә нава мьтала, аләма дьле хвәда дьго: «Сәфәра мьнә инйе... Әҗ гәдәна агьрбьн, нькарьн тыштәки мьн бькьн, ле қиза мьн, мьн тө вәхта нафрощә...» Җи сәре хвә бьнд кьр, қиза хвә нәмезкьр, һатә руйе we у гот:

— Эз рази навьм тө ви налида һәри щвате, ле вәхте тө дьвежи, эз тыштәки навежм. Ле бәле, дәрһәдә кәрийада, һа...

— Зәф баш,— Хәзале гот,—баво, тө дәрһәдә we пьрседа нәфькьрә, эз иди қизәкә мәзьнм.

— Җәләһ қиза мьнә ақьлә,—Кәсо бәге гот,—хут мале Иранейә, җәки бьвә ханьма сәркәре қәзаке, хәлде сәре we сонд бьдхә. Сәре хәлифе Бәгдае у тьрба баве мьн, эзе чәнд рожә шунда бем, тә бьвьм. Қәт бәр хвә нәкәвә.

— Баво зу һәрә щәм меваша,—Хәзале гот,—шәрмә, әвә тәнәнә, шәйтәнә гөнде мәда пьрьн, хазма мьһащьре жь Иране һати, вәй, җәй... қиза тәйе щаве хере тәра бинә. Гьлийе мьн щәм вана чава ава зьм-зьмке дьньқьтә гөһе ван. Те паше бьзанви, қиза тө ль тә чуйә, йане.

IV

Qасьм ода хвэйэ хэватеда руньштыбу, сэре хвэ бэржер кърьбу, мьтале хвэ шэми щики кърьбу, дэр-һада пьрсэкеда лэз дьньвиси у бьн гэлэк пьрсада бь қалэма сор шьгиз дькьшанд. Дуйе шьгара ви одэ кърьбу мэксэре, тэе бьгота эьврэки рэш гьртийэ сэр ви, ле дэрва дэнге възина бае паизейи сар дьһат, пэншэра оде дьк'ота, қэлиштэкара дэрбаз дьбу. Кърьне кулаке гонд у чэнд фьрқэчи у комсомоле кё к'этьнэ бьн қоле ван, мина ава чэм бэр чэве Qасьмра бь лэз дэрбаз дьбун, ле нәһатьна Хэзале һэр нәбубэкә дьле ви алики бьрьбу, эь гэлэки монташе дятьна Хэзале бу. Агри ви ахэкә к'ур кьшанд у дьле хвэда тэе бьгота хэбэр дьдэ: «—Щаньм, гондда чьқаси кулак у мэрьве кё к'этьнэ бьн қоле ван һәнә, эь тё вэхта наһельн шөхөле колхоза мә пешда һэрә! Йа лапә хьрав эьвә, вәки һьнэк фьрқэчи у комсомоле мә һәнә, жь нәсэрвахтийа хвэ, ван нәпакара бунә қэлача шер, чаьа лазьмә ван хайи дькьн. Эь һәла зедайа сэр, гэлэк колхозван у батрака һин дькьн, гьва кърьна мә нэрастә, гьва мә рйа һэдийе бэрдайә, эм рйа нәһэдие-ра дьчьн. Һайа навә, кәта эм дьжмьн бь тәмами нәдньнә әйанкърьне, нәдньнә рурэшкърьн у к'орпучкърьне, шөхөле мә пешда начә. А ви чахи, хэвата мәйе пешда һэрә у колхоза мәйе бь һәбуни мэккәмвә. Зэф-рьнд те бира мьн, гава эз жь Бақуйе һатьбумә Нәхчыване, хэбэрдана мьн у к'атьбе фьрқийи қэзае бу эь, вәки эз гондда бь шөләт бьхэвьтм, ле чәтнайе кё

жь қәвата өзәка фьрде у сәдъртийа колхозе дәрһн, әв к'омәке бьдә мә у жь орте бьдә һьлдане. Чава кал-бава готийә: «Щөләт рәвшә мерайә». Әз, Чоло, фьрқәчи, комсомоле бь мерани бьхәвьтһн у әфати мқабьли ван хунхора шәркһн, қәвата ван бьдһнә дәрмдагкьрһне. Әв к'агьзе к'ө мьн. һьвисийә, әзе сьве к'атьбе фьрқа қәзаера бышиньм, ле һна гәрәке әз һнәки дьжи сәр ви к'агьзи бьхәвьтһм...» Қасьм хеләкә х'орт бь г'һнастьна ш'өмле к'агьзе һвисива мьжул бу у паше диса әв бәр чәве хвәра дәрбазкьр, һәма һи чахи телефона сәр стола һи кьрә зьнгин, Қасьм әл-бера дәстька телефоне һьлда у гот:

— Бәле, г'онде Сусе дьбьһе!

— К'и дьбьһе?

Қасьм әлбера дәнге Кулиев наскьр у бь әшқ гот:

— Һәвале Кулиев, хәбәрдайи Қасьмә!

— Сәламәлейк'өм һәвале Қасьм! Һунә сьламәтһн? Қәт г'ондда чь һәйә, чь т'онәнә? Һәле хәвата колхозе чаванә? Вә тьвдарәке зьвтстане чава дитийә?

— Әм зәф разинә,—Қасьм гот,—хәвата колхозе жи хьрав һинә, кәйван рьнд те хайикьрһне у г'өмрәкә. Һәвале Кулиев! Г'ондда хәват гәләкә, чава дьбежһн-вәхте мәрийа г'онә сәре хвә б'өхринә, те бежи нәпаке г'онд, сәре хвә диса бьһнд кьрһнә.

— Әз шамә, вәки хәвата вә баш дьчә,—Кулиев гот,—Һәму г'ондада жи хәват пьрә у дьжмьне сьһфә сәре хвә бьһнд кьрийә, тьшт навә, әме ван незикайа,

ван бѣднѣ кынщѣранднѣ. Дѣ бѣ телефоне нѣр тышт готън навѣ...

— Нѣвалѣ Кулиев, — Оасъм гот, — мнѣ намѣк вѣра нвисийѣ, изне бѣдѣ эз сѣвѣ бинъм, лѣ эгѣр шѣхѣлѣ мѣ нѣвѣ, эзѣ бѣ дѣсти комсомолѣки бѣшинън. Нѣвалѣ Кулиев! Вѣки днѣ чѣ дѣвѣжи?

— Сагийѣ тѣ дѣхазъм, — Кулиев гот, — сѣвѣ вѣ намѣ бѣгнѣ мнѣ. Дѣ, бѣ хатѣрѣ тѣ!

— Сѣр сѣра у сѣр чѣвѣ, — Оасъм гот.

Оасъм бѣ бѣшѣрѣкѣ хвѣш дѣстѣка телефоне дани, хѣлѣкѣ хѣрт лѣ телефона бѣр хвѣ нѣнери, нѣнѣки ша бу у тѣѣ бѣгѣта Оасъм жѣ хѣвата хвѣйѣ вѣ шѣвѣ рѣзи ма у изън стѣнд, вѣки сѣвѣ намѣ бѣгнѣнѣ ви. Оасъм дѣса намѣ бѣр чѣвѣ хвѣрѣ дѣрбазкѣр, рѣву бѣрбѣ ма-ла хвѣ чу.

Нама кѣ шѣвѣ днѣ Оасъм нвисѣбу, сѣвѣ Чолора дѣхунѣ, Чоло бѣгѣмнѣйѣ хвѣ дѣдѣ намѣ, нѣрдѣ бѣ нѣвѣра рѣил дѣвнѣ, вѣки намѣ бѣ дѣсти комсомолѣки бѣшинѣ Нѣхчѣванѣ. Оасъм гѣзи Нѣкѣмѣ комсомол дѣкѣ, намѣ дѣдѣ ви, вѣки эв бѣ дѣстѣ хвѣ намѣ бѣдѣ Кулиев. Нѣкѣм, фѣсла нѣвро дѣгнѣжѣ рѣзѣе, намѣ дѣдѣ кѣтѣбѣ фѣрѣдѣ рѣзѣе, эв дѣхунѣ у элбѣра шѣвѣ днѣнвисѣ дѣдѣ Нѣкѣм, Нѣкѣм бѣрѣварѣ дѣгнѣжѣ гѣнд, намѣ дѣдѣ Оасъм. Оасъм намѣ вѣдѣкѣ дѣхунѣ: «Нѣгалѣ Оасъм! Нѣр тышт бѣна мнѣ фѣмдѣрийѣ, ннѣ хѣвата мѣ нѣнѣки пѣрѣ, тѣ мнѣ бѣбахшинѣ, вѣки нѣкаръм бѣмѣ гѣнд, лѣ чѣнд рѣжа шунда, эзѣ эсѣйи бѣм у эмѣ тѣвайи ван пѣрсѣ кѣ тѣ нѣвѣсинѣ бѣднѣ сафикѣрнѣ. Бѣ слав Кулиев».

V

Хеләкә хөрт жь шөвө дәрбаз бубу. Гөнд зуда стә-
 қрибу. Вьзина бае паизейи сар бу, тәе бьгота бе бә-
 ләди дькьр, вәки паше бәрфе бь хвәра бинә. Тәне
 щарна әвтина к'әлба дьһат. We шөвө мала кулаке
 гөнд Тәйар бәгеда Әлә топал, Мирә, мәллә Бьро, Ха-
 льт, Әдо бәг, Әфо у К'әмале фьрқәчи, Шьбли, Р'әзақ
 у Шангире комсомол бәрәв бубун у һәвра һеди хәбәр
 дьдан. Келәка бьгериейә расте фьрқәчи Әфо у келәка
 чәпе Тәйар бәг бь хвә руньштьбун, ле е майин бьнәгара
 ванда сәр кәлаве қәрқаш руньштьбун. Әфо у Тәйар бәге
 һәвдзәньбун нава ванда мәрьве Чоло у Қасьм гөнә-
 ньн, ләма жи архайин—архайин һәвра хәбәр дьдан.

Дәрва ньшки бу. Бьгериеда қьрчә-қьрча дара бу,
 дьшьхәли. Дукешие мина дева ду нуфи хвә дькьр у
 сәр бане хенира дьқөльбанд. Тәйар мина чьвика мәль-
 сок мәльсибу, ль чәве Әлә топале у Әфо дьһери, ру
 сьмеле хвә дькьрә ньзаме, пеше архальхе хвәйи мән-
 долә жь сәр чока хвә давит вәки пьриске эгьр ви
 нәшәвьтпньн, ви пера жи тьзбийа хвә дькьшанд у
 дьбу шәқә-шәқа нәве we. Әфо қөдә-қөдә щот-щот сәр
 балгийә қуштуки руньштьбу у щарна жи бьһнд хәбәр
 дьда, вәки қиза мале сәкьра. Әфо бәжнеда нә ақаси
 бьһнд бу, деме ви гөловәр бу, пози дьреж, сьмелә
 рәш, дәве ви мәзьн бу, шәл-бьлузәки зәр ле бу, са
 прока рәшә хөрөм һьлкьшандьбу льнге хвә, өмре ви
 дьгһиштә бистчар, бистпенш сала. Хенида хеләкә
 хөрт тө кәси хәбәр нәдья, паше Тәйар сәләват да:—
 «Бь сьмьлаһ, рәкмань рәним, әшәд ла илаһ иләлаһ,

хөде тә әм мөсөлман нвисинә». Ду әшәдера Тәйар гот:

— Әло әфәнди, қәт чь һәйә, чь төнәнә, тә чь пьрсе тәзә бһистьнә бежә, әм жи бьзанвьн? Мала тә авабә, вьр хәлде хәриб төнәнә, мәтьрсә. Р'астә, вьр комсомол у фьрқәчи һәнә, хөде мьн қөрбана рөне ванкә, нә кә наве ван. Әм бе ван нәвьн, әв нәвьн, әм һеч. Лап арайинвә, әв мәрьве мәйә диwane, мина ава к'әвсәре тәмьзьн у имдадчийе шөхөле мәнә.

— Әз wәра чь бежьм,—Әло гот,—мьн һәла we роже тәра готийә һазьрийа хwә бьвиньн, әмә тәви дәста Кәсо бәге ван рожа һәрнә wәлате исламийе. Тәне һазьрийа хwә бьвиньн, әв жи һунә һазьрын. Wәки дьне, е кә дьминьн, бьра әв бьфькьрын, бәлки нәта һатьна мәйә жь Иране, we мирате дәрмдагкьн. Әз тәне һақаси дькарьм бежьм у равьн мьн вәрекьн, wәки әз һазьрийа хwә бьвиньм. Мьн борще хwә қәданд, wәки дьне, һун заньн...

Чәнд шаһьла Әлә топал вәрекьрын у пашда вәгәрийанә хени, Тәйар диса зәвта хwә нәани, гот:

— Әфо лаwо, Әлә топале чь кә лазьмбу гот, һна тә жи йа хwә бежә у әм бәлавьн, һәркәс мә һәрә мале хwә. Дә, тә зани гьли әрде наминьн, we сьве... Әфое мьн! Әва хеләкә ду Әлора чь те бәр дәве мә, әм һәwалдьдьн, ле мә йа сәрә биркьрийә, чаwа дьбежьн:—К'ав жь мә чунә, әм дәwа чура дькьн». Ахьр әм дәсте wi гәдәйе к'орда к'әтьнә бәлайе. Ахьр Шәрур к'ө, Бак'у к'ө, Суса мә ль к'ө? Гәрәке хөде бьһанийа стуйе мә бьаланда? Wәхте әв һатә гөнд, тәе бьгота дәһ-дөда wi-

ра гот—хенци мала Чоло у Щангире бадрак нэчэ тō мала. Гор бь горе Р'эсуле бьре Щангир вэхтеда ль Бак'уе тэви болшевика бубу у паше жи һатэ гонде мэ, чь кō гондда дьрəшьми, элбера дьгиһандэ диwane. Эз қорбана дэсте ванвьм, Р'эсул оса хэвра кьрн, нэта-нэтайе эв бир нэкэ. А эв гэдэ Қасьм сәре мэ буйэ бэла. Wi мала гэлэка шəшьтандийэ. Эве Халыт бьдэ гьртне, қиза Кэсо хвэра бьстинэ у we бьвэ хōдане мал-нале тьндьрус. Э, хōде, бэндэ тьште оса қэбул дькьн? Ѓайа навэ, бо. Кэсо бэге у баве бона Wi гэдэи зер қазанш кьрнэ, вэки эв бе сэр we дэвлэте руне у бōхэ. Нэ Кэсо бэги вьрэ, we ноли чьвика стуйе Wi гэдэи нава пиле Wi һьлқəтинэ. Ѓэла бьсэкьнэ, эв рожэ нэ дурэ...

Тэйар бэге вэхте һəшалдьда, Эфо хōда дьшəрьми, сьмела хвэ бадьда, вали-вали дьнһери сапока хвэиэ хьром ль кōлев дьхьст, вэки бьбрьрə у пера к'аш дьбу: Ѓышкева Эфо гот:

— Шōхōле вэ Wi гэде бехайи нэкэвэ, эв борщемьн.

Эфо чэве хвэ нав оде гэрэнд, хенци мера кэсэк нэдит у бь дэнгэки бьлд:

— Сьвка мале! Сьвка мале! Ѓиви дькьм, тасэ ав мьнра бинэ!

Вэхте Wi дит, кō Зозане дэри вэкр, авэ дестда, Wi диса дэстбь хэбэрдане кьр, шарна бьн чэвава ль we дьнһери, вэдьбьшьри у гот:

— Мьяра Эфое Шэмо дьбежы! Дэ, апе Тэйар у щмаэта рунышти, меранийа баве мьн wэва эйанэ. Тыштэки зедэ эз wэра навежым. Нэ мьн гот гэдэ Qа-со борще мьн, шөхөле wэ Wi нэк'этыwэ. Эзе wi мина баве wi гэwэркым. Бьбахшинэ, эз гөнэкар, зуда таса аве сэр дэсте тэйэ. Тышт навэ, сьвька мале, тэйэ ща-хьли.

Эфо таса аве öса жь дэсте Зозане һьлда, wэки тьлийа wийэ эшэде, бьн тасева тьлие кэчьке кэтын. Ду wэхарьна авера Wi щарэке жи чэве хwэ Зо-занера қьрпанд, ле кэчьке ль эрде дьнһери, wi диса дэстбь хэбэрдана хwэ кьр:

— Гэли бьра! Ки Кэсора чу, хwэ Wира огьрwэ, ле е майин wэрын эм хэwате сэр һэв парэwэкьн. Хэ-вата аһьл у руспийа эйанэ, эw гэрэке нава щмаэта гөндда бежы:—гьва мэ бьһистийэ ль Гэнце, Р'эwане у дорбэре Бак'уе һэр гөндэкида, дошэк у орхане бь-лэт дьрунэ, шэв жьн, қиз, бук у мере Wan дэра, бьн we орханеда радьзен, кала дькьнэ сабун, хөрэке щмаэ-те гыцки фэрақэкеда һазьр дькьн, ки бэре гьһиште дьхөэ, ле майин бе хөрэк дьминэ. Хэлайи кэтийэ wэ-лет, де эwлэде хwэ давежэ жь дэст бьрчибуне у гэл-лэк-гэлэк тьште öсайэ майин. Дэ, эв лаwьке майин һэрэк тыштэки бькэ, йэк альфе кэйwin бьдьзэ, е ма-йин шуша бьшкеньн бьдьнэ га у гамеше қошэр, е ма-йин wэхте пэз у челэк дьзен, бэрха у голька бьфэ-тьсиньн, лода бьшэwьтиньн агьр тэwлэ у гомахиньн. Wэхте комсомол у фьрқэчие we дэсте нэ wьрбьн, пэз

у дeшep сэржe бькьн, тохьм эрде ранэьри бьрэши-
ньн, агьр бь парте нинхьн у гэлэк шбхөле майин бь-
кьн. Аһа, эв пьрсана пешийа мэ сэкьнинэ. Йа дбда жи
һэр йэк жь мэ готи спартьне хвэ бса бьдэ тэшкил-
кьрне, wэки кэсэк пе нэнэсэ, жь дэсте к'е те бьра
фьрқачи, комсомол у батрака бса хэwракьн, к'эс нь-
занвэ. Йа сьсьа эзе шьвате фьрқеда бэре готьне ван
бежьм у паше мьқаб ли ван дэрем, wi чахи һэр йэк
мэрьве келэка хвэ һин бькэ, бьра гьлийе мьн бежьн
у Qасьм бьднэ гөнэк'аркьрне. А пьрсе мэйэ сэрэка
эвн кб мьн wэра готьн. Иди қэдандьна спартьна дь-
минэ сэр ақьл, мэрифэт у фэрасэте wэ...

Тэйар бь демэки гэш жь шийе хвэ рабу, бэрбь
Эфо чу у гот:

— Эw шире тэ метийэ ль тэ нэлалвэ! P'астэ, һэ-
ла тьштэк ортеда тбнэнэ, ле эз шаш нэбумэ. Лаво
нэзар эфэрьм ақьл-кэмал у хэбэрдана тэра. Эз заньм,
а ве щаре тбйе готьне апе хвэ бини сери. Эгэр эз
нэмрьм, саг бьминьм, wэхте эз һэрмэ нава эла мэйэ
Иране, эзе нав-дэнге тэ у һавале тэ бса ль дьнехьм,
wэки нэта кбре-кбра бе готьне. Кбрмэт тэра, кбре
мьн!

Тэйар нэһишт лавьк һэрнэ мале хвэ, wi пьши-
ка малейэ фэқир кьрэ бьн чбге хвэ, һедика дэнг да
кэлбе хвэ, нан да ван, п'ше пьшик авитэ нава са
пьшика бэлэнгаз рэвйа, кэлба пара да пэй, нава гбнд-
да бу һешьрза кэлба, һэма we дэме Тэйар бэге щмаэ-
та мала хвэ вэрекьр. Тэйар у Эфо we шэве гэлэки

ша дьбун, вәки фьррәчи у комсомоле гонд кәсәк we шәве бь ван нәкәсияә у гьлийе вани готи пәчни ма-йә. Гәма хут нава we к'ома ванә we шәведа мәрьве Қасьм у Чоло жи һазьрбун у вәхтеда әламәтийе раст данә сәркәре хвә.

VI

Бәрэвар бу. Хәлқе Сусе һәр йәк бь хәвата хвәйә малева мьжул бу. Гьнәка шив дьда пәз-дәваре хвә, йәки пәза хвәйә тәви пәзе щинара чуйи вәдьрәтанд, бәрбь мала хвә дьһани, һнәка лоде хвәйә гиһе дь-кьрә ньзаме, вәки ба нәхә, йәки басма дәр мале шьм-шәт у раст дькьр, вәки бьһаре рьнд бе бьрине. Бәр дәре идара колхозе гәләк фәррәчи у комсомол бәрәв бубун, жь қьршин агьрәки гөр дадабун, хвә бәр гәрм дькьрьн, кәта һәвале ванә майин бәрәв бьвьн. Хәзала Кәсо бәге һазьрийа хвә дьдит, сәр у чәве хвә гәрм печа у бәрбь идара колхозе һеди-һеди дьчу, рева Го-ге у чәнд қизе комсомолә майин һатьн гһиштьнә we у әв тәвайи чунә бәр идара колхозе. Эвархери данә мәрьве топбуйи, паше мәрьве бәрәвбуйи кеф-нале Хәзале пьрсин, we жи шава ван дьда. Қасьм незики Хәзале бу, дәрһақа сәнәта we же пьрси, we жи шьрин-шьрин шаба ви дьда.

Фьррәчи у комсомоле гонд гьшк бәрәви дора эгьр бубун, ле алийе чәпе дабунә қиза, ван жи хвә бәр эгьр гәрм дькьр. Дәмәкә хөрт щмаәта бәрәвбуйи го-

тѣн у к'энийан, паше дэрһэда қәҰмандьне гонде щинар һэвра дьготѣн. Қасъм келэка эгър, руньштѣбу, бѣ да-рѣке зьрав кюзи бэрбѣ хвэ дькѣшанд, вэки һьнэки гэрмвэ, ви паше сэре хвэ бльнд кър у гот:

— Апе Чоло, гэли һэвала! Бѣ тэгмин һэвал гышк һатьнэ, эм һэрѣн дэст бѣ щвата хвэкѣн, бэлки эм иро һьнэки зу хэлазкѣн, бѣ хэвата майинва мѣжулбѣн.

Бистэке шунда гышк ода сэдре колхозеда руньштѣн. Р'астэ, щват йа комсомола бу, пьрсакэ ѳса дь-һатэ леньһерандьне, һазърбуна фьрқэчийа мэщбури бу. К'атьбе ѳзэка комсомола Надър рабу пийа у гот:

— Щвата мэйэ комсомолайэ иройин, эм һэса в дькѣн вэкьри, жѣ си у нэйшт ѳзве we, гэне дѳдѳ нэ-һатьнэ, эҰ жи шьване колхозенэ, ль чоленэ, йэқин мэщала wan гѳнэбуйэ бьһатана щьвате. Щвата мэра сэдрэк у к'атьбэк лазьмэ.

Йэки гот:—Һэвале Әвдълмэшид, сэдър». Йэки ма-йин гот: —Щьнди жи к'атьб.

Комсомола гышка һэвра қайлия хвэ дап, һэрдѳ жѣ щийе хвэ рабун һатьнэ щийе сэдъртийе, Әвдъл-мэшид рабу у гот:

— Қэйдэрожа щьвата мэйэ иройинда дѳ пьрс һэ-нэ—пьрса йэке «Шэрқарийа мэ комсомола мқабьли дьж-мьне сьньфе». Дэрһэда we пьрседа һэвале Искэндэре хэбэрдэ, ле пьрса дѳда: —Хайикьрьна нэйшинэ звьс-тане у зайина ви. Һэвале Арьфе хэбэрдэ.

Дакладчийа дэрһэда һэрдѳ пьрседа жи хэбэрдан,

щэбрэда дэһ комсомола у Чоло хэбэрда, паше к'атьбе
бэака фьрце Қасьм жи хэбэрда у гот:

— ... Гэли һэвала! Дьжмьне сьньфе р'анэзайэ, эв
дэсте хвэ давежэ һэр тышти, вэки зраре бьдэ кол-
хозе у хэвата мэйэ томэри. Вэва эйанэ. кө гонде
мэда жи дьжмьне сьньфе һэнэ, эм вана гэрэке бэлу
бькьн, нава шмаэтеда бьдьнэ рурэшкьрьне, вэки жь
р'яа хэраб дэркэвьн у бенэ сэр р'яа һэқ. Йэқин вэ
гышка бьһистийэ, вэки шэрдэ жь Евлахе гьрти нэта
дьг'нижэ Зэнгезуре дэст бь таланкьрьне у меркөшт'не
кьрийэ, йэқин вэ ван рожа бьг'нижэ қэза мэ, бь плана
ван, вэ ведэре жи таланкэ у дэрбази Ираневэ. Аһа
сэва ве йэке жи, эм фьрқэчи у комсомоле гонд, ван
рожа мале хвэда гэрэке һеса рунэнен, һэр тышти
бькьн имк'ане нэдьнэ дьжмьн, вэки зраре бьдэ мэ,
гэрэке эв ве щаре бенэ к'оргучкьрьне. Гонде мэда
дьжмьне сьньфе Элэ топал, Миро, Тэйар, мэллэ Бьро
у е дьне бь эдэти сэре хвэ бьнд кьрьнэ, эвара мала
Тэйарда щвате дькьн, спарт'не дьдьн. Ле һьнэк фьр-
қэчи у комсомол һэнэ, посте рувийа хвэ кьрьнэ, ру-
витийа дькьн, пэрда рэш һатийэ сэр чэве ван, к'этьнэ
бьн бандура ван нэп'ака, ле һэла нэ дэрэнгэ, бьра
равьн суще хвэ бьдьнэ стуйе хвэ, эм вана эфукьн.
Эз наве Ван надьм, ле бьра рьнд бьфькьрьн, паше вэ
дэрэнгвэ, һа...

Қасьм вэхте дэрһэқа фьрқэчи у комсомоле жь
р'яа һэқийе дэркэтида һэвал, дьда, щьватэда һьнэка
рэнге хвэ давитьн, хвэ дьчвьвьландьнэ сэр һэв, дьле

Ван зу-зу дьк'ота, щие рунышти нькарьбун рунышта-на. Эгэр we дэме мэрьва бь кэмде хwэ ль фьррэчи у комсомоле рунышти мезэ бькра, we элбера те дэрхьста, кижан фьррэчи у комсомолэ жь р'яа һэдийе дэркэтиэ. We щьватеда Хэзале жи хэбэрда, we жи готьне Qасьм тэстиq дькьрьн, ле гэлэк пьрсада эw Qасьм-ра .рази нэдьбу, эw рьщьм дькьр, wэки эw гэлэк фьррэчи у комсомола жь мэ дьдэ рэвандьне. Хэзал дьле хwэда ша дьбу, wэки Qасьм һэр тышт раст гот, ле рожа һатьна щэрде ньзанбу. Дэ, тышт навэ, йэқин ду щьватера Хэзале к'агьзе к'о нвисибу we бь щурэки бьда Qасьм у Qасьме һажь we роже жи һэвэ. Чоло у Qасьм we щьватеда сэр хэбэрдана Хэзале шашмайи ман, тэе бьгота Хэзал жи жь р'яа һэдийе дэркэтийэ...

Qасьм сэва һэвалдана Хэзалеё иройин кэтьбу нава мьтала, дьне бь фькра сэрo-быно дькьр, нькьрьна к'о дьле вида мэскэн гьртьбу, ль шэл-пэла дьхьст, эw мэфу дькьр. Деме wi соро-моро бубу, хуदानе сэр wира давит, алики бь дэстмале сэр чэве хwэ тэмьз дькьр, алийе дьне жи жь һерса q'олап ль щьгара хwэ дьхьст. Ве йэке жи тэе бьгота к'омэки нэдьда дьле wийи эвин, кьрасе wi тэнгаси ль бэдэна wi дькьр, дэсте хwэ зу-зу давитэ пэсира хwэ, бьшкок вэ-дькьрьн, кьрас к'аш дькьр, wэки кьрас тэнгасийе ль бэдэна wi нэкэ.

Һэла wэхте щьвата фьррэдейэ к'о Qасьм кэтьбе озака фьрре һатэ бжартьне, хут we роже к'оба һэрд'о шаһьла бэрбь һэв к'элийа, тэе бьгота мина Мэме у Зи-

не ван шэв гөстиле хвэ бь һэв гөһэринэ у бунэ нэз-
кьрийе һэв. Нэ ахьр Хэзал қиза Нэсо бэге бу? Қиза
йэки өса бу, вэки қэза Нэхчване бэла кьрбу, бь
дэсти ви гэлэк фьрқэчи, комсомол у сазкьрийе диуа-
на Шешре коштьбун, йане жи бь хвэ к'өштьбу. Қасъм
шарна дьфькьри у дьле хвэда дьгот: «Хэзал дьвэ
фелбазийе дькэ, вэки мэйдана баве хвэйэ нэпакнийе
дһа фьрэкэ. Гэло, нэзкьрна һэқиқи ль гьлийе де-ба-
ва, қэум-пьсмама дьһерэ? Гэло, бь готьна ван Хэза-
ле к'өб-нэзкьрна мьн у хвэ we бьдэ тэмьрандые?
Нэ ахьр Хэзале дэрһэқа де у баве хвэди мьнра го-
тийэ, вэки «баве мьн жь дийа мьн кьзнакэ, нахазэ
we бьбинэ, мэщал бьк'эвэ ви, we мэ һэрда жи бьк'ө-
жэ.» Хэзал жь щмаэте у шэре вани мқабьли дьжмь-
на нэздькэ, мерани тэви ви шэри дьвэ. Әһ, бэле өмьр
бь хвэ we паше бэнгитийа мэ бьдэ к'эвше. Хэзале жи
эу нэрэнэтийа Қасъм дурва дьдит, нэйфа хвэ бь ви
дьһани, пошман дьбу, чьма өса хэбэр дайэ, йэқин фьк-
ра ви дэрһэқа weда бь тэмами һатэ гөһастьне? Эу
эвинтийа к'ө орта ванда һэбу, шарэкева мьр.

Чоло жи жь хэбэрдана Хэзале зэндэгьрти мабу,
һэр аврэкэ ви, к'элэбэла бэдэна ви дьфэтьсанд, ила-
ща хэбэрдане нэдьдайе. Чоло өса һерс бубу, тэе бь-
гота роже хвэйэ щэнге бир дһани, дьхаст Хэзал жь
щвате дэрхьста, сэбэба хэбэрдана вейэ ишэвин
же бьпьрсийа у бьһата сэр фькра хвэйэ к'өтасийе.

Щвате ду хэбэрдана фьрқэчи у комсомолара

қрарәкә баш қәбулкьр у йәкдәнги жи һатә қәбулкьръне, паше сәдре щвате щват нәсабкьр дадайи.

Жь шәве хеләк дәрбаз бубу. Гәләк фьрқәчи у комосол бәрбь мале хвә чун, ле һьнәк жи бәрбь шө-хөле спарти чун, Хәзал һәвалә хвәра һәлә идаредә руньштьбун, we хаст Чолора, йане Қасьмра һәвалда, ле жь деме ванә мәдәкьри we щөләт нәкьр. Әw бәрбь ода Қасьмә хәвате чу, к'агьзе кә рожәке пешда нвисибу, ноли һәрщар дани сәр стола вийә нвисаре, кәр вәгәрйа щәм һәвала хвә. Қасьм вәхте дит кә Хәзал бәрбь ода вийә хәбате чу, әлбера хаст һәрә наме һьлдә. Әвинтийе әw мәщбур кьр, вәки әw һәрә. Қасьм бәре щьгарәк жь щева хвә дәрхьст, вехьст, қөлапәкә кур лехьст у бь демәки хәйиди бәрбь щийе хәвата хвә чу, к'агьз һьлда бь дьләки хәм ханд, ле вәхте щөмле пешьн ханд, бәшәра вь һьнәки вәбу, паше чьқаси ханд, ақаси ша дьбу. Тәе бьгота дьле вь, вьира дьгот: «Хәзал бона щмаәте, сәва тә у шөхөле тә, тә вәхта тәра хайин дәрнакәвә, сьдге we-йи тәмьзә, чава щьрке ава зьмзьмке.» Ду хандьнера Қасьм бь бәшәрәкә хвәш вәгәрйа щәм Чоло, лә деме Хәзәлейи посидә нһери, вәбьщьри у гот:

— Гәли қиза! Хәвата мьн у чоло гәләкә, сьве дьқәшмә әм һәрнә Нәхчьване, һәвалә Кулиев гази мә кьрийә, ләзьмә әм нһа һазьрийа хвә бьвиньн, бе әме чь хәбәрдьн, у әме чәнд пьрса жи бьднә сафикьръне. Ёун нһа мә бьбахшиньн!

Демәке шунда қиза хатыре хwә жь Чоло у Qасьм хастьн, бәрбь мале хwә чун.

Һәсо бәг сәва дәрәнг кәтьна қиза хwә малда гәләки нәрәкәт дьбу, жь һерса нава мале дьчу-дьһат, тәе быгота Һәсо бәг дьле хwәда дьбежә: «Щаньм қиз чьнә, хандьна ване бьвә чь? Һәла сәрда жи тәви шобхөле мера дьвьн. Һәла бьһерьн фәләка мә чаҫа рәшбуйә? Дәҫса ага-бәг одада рунен мәсәле лаиқ бьһерьн, мәрве жь рйа хөде дәркәти бь дәсти зота биннә сәр рйа һәқ, иро гәдә-гуде гөнд бәрәв бунә, бәхте гөндәки ҫа мезьн кәлдькьн. Һәр гәдәк ҫан шьвәте хwәда ага-бәга пепәз дькьн, бәлки бькьнцьриньн? Ҫәй дәҫран, дәҫран...» Һәсо бәге бь һерс пәрда пәнщәре ҫеда авит, дәрва ньһери, қиза хwә нәдит, диса одеда чу-һат, паше һат щәм мевана руньшт, бе нәмди хwә истәкәна чае сәр истәкәне вәхар. Зипьке худане мина пиже дара Чәкәме һеди-һеди сәр әнйа Ҫийә қәрмьчира һол дьбун, дькәтьнә сәр халиче.

Хеләке шунда Хәзал һатә мал, чу ода мевана, сәлам да меване руньшти, чу щәм баве хwә, әҫ рамуса у бь дәсте хwә әҫ да сәрҫахткьрьне, ҫәки һәр тьшт дузә, чаҫа дьле тә дьхазә, рожа йнйе пәзе Ҫьрвә. Баве бе дьли хwә у тәе быгота бь щурәки қиза хwә рамуса.

Чоло у Qасьм идара колхозеда тәне мабун. Һәрда тужә-туж һәв дьһери. Хеләкә хөрт ҫан бь һәҫра һәҫалнәдьдан. Qасьм зәҫта хwә нәани, хаст нама Хәзале бьхунә, ле Чоло имдада хандьне нәда ҫи, гот:

— Р’асти жи щмаэ’та мэ wэхтеда раст готийэ:— «Ги’на сэр к’ока хwэ һешин дьвэ». Qасьм, эз гэлэки жь тэ хэйндимэ, тэ гот’не we кэч’ке, мина рун нэ-сав дьки. Тэ дит we кэч’ке щватеда чь ани сэре мэ? Ве щватеда we хwэ да наск’рьне, wэки we нэта н’на посте руви ль хwэ к’рьбу, чэве тэ, мьн у һэвале майин дайэ пэрдэкр’не. Щвате мэйэ бэреда, эваре мэ чь дьгот, сьве щмаэ’та гондэ мэ нахазэ, заньбу, у дьбу шар—вар. Эwe фелбаз, һэла сэр тэ бубу бэнги у тэ жи бубуйи ашьде we. Ай ашьд’ ха?.. Qасьм, бьн’ерэ дьжм’не сьньфе чьqаси qэwатэ, лэма жи имк’ана хэ-вате надэ мэ. Ах Qасьм, Qасьм, тэ ча’wa һати хапан-дьне!.. Хэвата мэйэ нэта н’на, кэ’тэ аве рода чу. Чь тэра беж’м, д’не-алэм дэр’һэда мерхасийа баве тэда һэwалдьдэ, ле тэ?

Wэхте Чоло хэбэрд’да, Qасьм жь шэрма соро-моро дьбу, ле щар-щара жи вэд’б’шьри. Герса Чоло бь кэ’не Qасьм д’һат. Qасьм гот:

— Һэвале Чоло! Тэ расти, нэму гот’не тэ щиданэ, ле изне б’дэ эз ве наме б’хуи’м у паше тэ чь бежи, эз э’мре тэда һаз’рьм.

— Qасьм, мала тэ ававэ, мьн эw qэw’льке бэн-гитийе дит’нэ у ханд’нэ. Р’ьнд дьвэ тэ эwe наме бо-на хwэ хэwлэ б’хунэ, ле бо’на мьн нэлазьмэ. Бэле, һэр фелбазэк дьхэв’тэ, wэки дэлк’е хwэ б’дэ дэрбаз-к’рьне у мэр’ва б’дэ баwэрк’рьне. Эз нахаз’м нама Хэзале б’б’һем, ле тэ зани...

Qасьм д’са бэр хwэ’да вэб’шьри у дэст’бь хан-

дына наме кър: «Һәвалә Чоло у Қасъм! Әз чава ком-
сомол. гәрәке раст бьнвисъм-һәма бәре әһлин, әз
әрде нәк'әтәмә, ле Хальте апе мьн һа ани сәре
мьн. Йа дөда жи, бавә мьни һһа мала мәдайә. Әв
щәрде кә чунә Евлахе, Зәнгеzure у we зутьрке бенә
қәза мә, бавә мьн у йәки дьне сәрқарийе ле дькьн.
Дө рож пешда Әлә топал у Мирое шәйтан һатьбунә
мала мә, бь сальхе ван щәрде Евлахе у Зәнгеzure
ль чйәе феза Нәхчыване гһиштьнә һәв, ища дәст бь
таланкьрьна қәза мә кьрьнә. Бь сальхе бавә мьн әвә
рожа иһие, феза мәдәна Хое, һьнда чйәе Сор һәвбь-
биньн, һьщуми сәр кәрийе колхоза мә жи бькьн, we
пәзе мә гьшки таланкьн. Мьн жь бавә хвә нәбьһис-
тийә, ле мьһра готьн, we тә у Қасъм жи бькөжьн у
we дәрбазьн. Әз жь вә вәнашерьм, бавә мьн бәре
чәнд шара һатьбу мал, мьн әләмәти нәдайә вә, бона
we йәке изна вә һәйә вәкә гөне мьн щәза бьдьнә
мьн. Әз тәгмин дькьм бәлки вә нәбьһистйә, ле
щмаәта щи гьшк занә, вәки бавә мьн дьхазә хьнзир
бьвинә, ле дийа мьн нәвинә. Әгәр ви мәщал бьдита,
we әз у дийа мьн бькөшта. Хәбәрдана мьнә иройин
щватеда, һәлбәт, нә бь дьле вә бу у өса жи дьле
мьн, ле лазьм бу... Гьвикьрьна мьн әвә, мәшала
бьәфриньн бәлки дьжмьна рожа иһие бьгрьн, бәлки
рәкәти текәвә қәза мә у мала мә. Апе Чоло у Қасъм,
хәбәрдана мьнә ишәвин нә хаша вә һат, нә жи йа
мьн, ле ишә оләщәгә, дьвә һун мьн бавәр нәкьн,
һәлбәт, әв шөхөле вәйә. Ле бәле, әз чава комсо-

мол, борще хwэ дьqединьм у бь сьдqe тэмьз wэра дьвежьм. Дьвэ हुн нава нэсаве рожа инийеда шашвн, эз дьwэкълиньм, wэки хэбэрдана мэ се рож пешда буйэ, йани рожа кó Хальте апе мьн эз кóтамэ, эw рожа сешэмебу, we рожеда бист рожа нэсавкьн, раст дькэвэ рожа иние, йане шэмийе, чьмки мьн малда дэһ щара зедэтэр нэсавкьрийэ, хут дькэвэ wan һэрдó рожа. Эз баwэрьм हुне жи wan рожа нэсавкьн. Эw һэрсэ дэстэ we феза мэдэна Хое, бэста келэка чйае Сор расти һэв бен, we qэwата хwэ бькнэ йэк у бь qэwата томэри ньшуми сэр гóнде мэ у гóнде щинар бькьн. Нэсо бэг баве мьнэ, ве йэкеда шьк тóнэ, эгэр эз бежьм нэ баве мьнэ, хэлqe сэр мьн бькэнэ, ле мьн жоре ньвисийэ, бь тэгмина мьн фэмдарийэ. Ле Нэсо бэг дьжмьне сьньфа пала у гóндийэ, ве йэкеда жи шьк тóнэ, эw нэ дьжмьнэки садэйэ, хут qэдаре щмаэте у диwана Шешрейэ. Эгэр жь дэсте wi һна бе, эwe диса нава ван гóнде qэза мэдэ һэспе хwэ бьбэзинэ, гóлле qэтьл—хуне чекэ, ле... Эз чава комсомол, эз гэлэки хэвьтим, wэки баве хwэ бинмэ сэр рйа раст, ле нэбу, эw жь рйа хwэ вэнэгэрийа у дна жи we рйа хwэда мэккэм гьрт у пешда чу, дэ шóхóле шийэ, нэ бьра эw пошманвэ, нэ жи эм. Омре паше кьвшкэ, ки жь мэ растэ? Дэ бь хатьре wэ. Ви шóхóлида дэстанина wэра дьхазьм!..

«КОМСОМОЛ ХЭЗАЛА НЭСО БЭГЕ»

Оасъм вэхте хандьна наме хэлазкър, ль Чоло ньһери, жь шабуна бь һэв к'энийан, һэв нэмезкърьн, тэе бьгота һэрда жь эшқа нькарбун һэвбра хэбэрдана. Агри Чоло гот:

— Әфәрьм тэра, Оасьме к'өрбьра! Хөде мьразе вэ һэв бькэ! Нун бэр һэв кал у пирбьн! Мала щаньке нэшэвьтэ, қизэкэ мерхасэ, йэкэ мина Гога мэйә! К'өрбьра, гэрэке мэрвь зу бавэр нэкэ, бь чэве хвэ бьвинэ у паше ина бькэ. Бьһерэ, қиза к'өрд у зедайа сэр қиза дьжмьне щмаэта шеврейн хэдар, чава мқабьли дьжмьна шэр дькэ 'у йа сэрэ, мқабьли баве хвэ-йи кэлал. Бэле, мқабьли баве хвэ...

Ду ве хэбэрданера Чоло у Оасъм бь лэз бэрбь тэвле жерин чун, нава нив сэнэтета данздәһ сийаре силанкьри бэрбь Нэхчыване рек'этын. Оасъм у Чоло хут ве дэме нэму щийа лэвөнде силанкьри данэ сәкнандьне.

VII

Шэвэкэ паиза дэрэнгийә ньшкэ сайи бу. Бе бь нэмде хвэ дьвиланд. Стерк ль асимана к'этнэ рэқасе, тэе бьгота һьнэк жь говөнде дьхэйидьн у мина тофане бэржер, бэрбь әрде дьһатын у рева өмре хвэ дьдан. Әв'ра жи шар-щара мина хелийе сэр һьнэ кавране стеркада дьгрът, бьн хвэда вэдьшарт, ле шарна бьн хелиеда мина роа пьш чиева дэрк'эти дьчурьси.

Мэрв ньжмэк'ар бу дэмэке ль we шанэшине тэма-
шэк'ра.

Р'аста бьнэтара мэдэна Хоейэ Нэхчыване, растэке
зэфэ былэтэ. Эрде we кэпур у шорэ. We шэва ньшке
сайн кэрийе колхоза Сусе ль we расте басквэдабун, хьр-
мэ-хьрма ван бу, ль шор-шэмпале дьчериа. Зьке пез
мина дэфе шэрьмибу. Гьрийа ванэ гэрқашэ шатахи, ль
даре шоре дькэт'ын, дарька шар-шара хвэра қьсмэк һьл-
дыда, ле пэз диса; пешда дьчу. Шьвана хвэ дабунэ орга
кэрийа, хвэра хэбэр дьдан, ле дуажойа дэрһэқа бэи-
гитнеда хвэра дьгот'ын, дькэнийан. Нава хэбэрдана шь-
ван у дуажоада, делэгөр у шешьрыке хвэва, хвэ ль кэ-
рийе пези жоре хьст'ын, гэрқин ль пез кэт, кэри гьшк
тэви һэв бун, ль шьван у кэлба бу һайдадэ. Алэбэш
у кэлбе майин жи эмана делэгөре у шешьрыке we бь-
рин, агри Алэбэш тежькэк гьрт у хьстэ нава лэхме
хвэ, гэвзанд. Делэгөре дө-се щара хвэ ль Алэбэш
хьст, ле мьнкуна азабуна тежька хвэ нэдит. Щара
дөда мина сэе һарбуйи сэва тежька хвэ хвэ ль керн
хьст, диса пэз бриндар кьр у көшт. Дэнге гөлле шь-
вана раста бьнэтара мэдэна Хое һьлдабу. Дөнздэһ
сийаре жь гөнд дэркэти, эв дэнга дурва бьһист'ын,
кэта жь вана те ль һэспа хөрйан, һэвзаньбун, кө
щэрде сэр кэрийе колхоза ванда гьртийэ, ле вэхте
дурва дэнге шьванайи «ноща-ноща, Алэбэш, Алэбэш»,
дыбьһист'ын, сэрвэхт бун, шэки нэ щэрдэйэ. Сийар
вэхте лап незики кэрийа бун, Чоло кьрэ қирин:

— Көро, иди бэсэ, гөлла бавезьн, роже бе фи-
шэке лазьми шэв'н!

Шьвана кэрийе тэвиһэвбуйи бэрэви щики кьрэн, һэма we дэме сийар ванра гьһиштьн, сэлам данэ һэв, к'эф-кале һэв пьрсни. Сэршьван Wэкил гот:

— Һэвале Чоло у Qасьм! Wэ we ниве шэве херэ? Һуне к'ода һэрэн? Баре огра wэйэ херэ?

— Wэкил, бьре мын,—Чоло гот,—шөкөр херэ, чьма щара пешинэ эм шэв тенэ щэм wэ? P'астэ, эва чэндэкэ эм сэр wэда нэһатьнэ, ле мэ дэрһэда wэда тьме жи пьрсийэ у эм һажь wэ һэбунэ. Гэли лавь-ка, мьқати дэwлэта колхозевьн. Һун ро к'ода дьчын пэзе хwэ дьчеринын, шөхөле wэйэ, ле эваре пез биньн гөһэре быһэгара гөндда бьдье мэгэл.

Сийар у шьвана хатьре хwэ жь һэв хастьн, сийара диса һэспе хwэ лэз ажотьн. Эw хелэкэ хөрт жь кэрийа дуркэтьбун, Чоло гот:

— Qасьм у гэли һэвала! Мэ шьванара гот қирэт рэwша мерайэ! Бэле, расти жи өсанэ. Нһа мэра лэзьмэ эм зэф фэсал һэрэн, сэва эм рева жь алийе дьжмынада нэенэ пэришанкьрне, лэзьмэ эм бьвьнэ чар тиша у гөһе мэ сэр һэвбэ. Ль раста к'елэка Нэхчыване эме һива һэв бьсэкьнын, чьчах паши у пешийе мэ гьһиштьнэ һэв, эме тэвайи һэрнэ нав бажер. Бирнэкьн, вэгэрандые жи гэрэке эм бь wi щурэйи һэрнэ гөнд!..

Сийара гьшка бь һэвра гот:—«бэле, эһанэ, һэвале Чоло». Һэрчар дэсте сийара чава лэзьм бу, һэспе хwэ бэзандьн. Дурва жь бьн нэле һэспа пьриске эгьр дьлэкйан, тэе бьгота рэwша к'эскэcore дьда we шэве.

К'атьбе фьрцейи қэзае Кулиев, хелэк жь шөве чубу, тэзэ жь гонда вэгэрийа бу. Әш бәре чубу мал, һнәки һеса бубу у паше вэгэрийабу щийе хэвата хвә, ль наме жь Бак'уе у гонда һати дьһери. Әш гәләк намара ша дьбу, ле гәләкара жи һерс дьбу, һәма we дәме дәрге ши вәбу, Кулиев ль дери ньһери у бь дәнгәки бльнд гот:

— К'әрәмкә, к'әрәмкә!

Каләки бәжнеда нә ақаси бльнд, чәнд архальх сәр һәвда ль хвә кьрьбу, руданәкә чилә-қәрқашә нурани ле, шьвдарәкә зәхм дестда, һеди-һеди пешда һат, сәлам да у гот:

— Һәвал, бьбахшинә! Фамила вәйә чаванә?

— Кулиев!

— Һун иро к'ода чубун?

К'атьб һнәки бьн сьмелава вәбьшьри, фькьри у гот:

— Апо, вәра ки лазьмә?

— Мьһра Кулиев лазьмә, лашо мәри ви һәйамн гәрәке архайин нәвә,—кале гот,—дьжмьн бәлки идара вәда жи һәйә, тө һажь пе тәнәни? Әз бәрәваре гьһиштьмә Нәхчыване, һатьмә идара вә, әв дәри нишани мьн кьрьн, мьһра готьн: «—Кулиев нәй вьрә» Әз жи нәта һна һива тә сәкьнимә.

— Апо, Кулиев әз бь хөмә! Тө раст дьвежи, мәри гәрәке ве һәйне итбара хвә гәләк мәрьва нәйнә. Дьжмьн пьрә. К'әрәмкә руне, хьзмата хвә бежә?

— Көре мьн,—кале гот,—бь сальха тәйи мина Кулиеви у әз баһәрьм, тө әш щамери. К'әрәмкә ве

наме бѣхунэ у шава мѣн бѣдэ, чѣмки фѣрцэчи у комсомоле гонде мѣйэ бэрэка чѣе нэ налэки башданѣн. Лауо, йэцин хун жи дэрхэца ве пѣрседа дѣфѣкѣрѣн. Эз гэрэке ишэв рѣк'эвѣм, вэки сѣве бэрэваре хвэ бѣгнѣнѣмэ лавѣке мэ.

Кулиев намэ чэнд щара ханд, на алики жи сэрэ хвэ дѣхэжанд, вѣн паше ль деме кале нѣхери, гот:

— Бэле эш мэсэлэ зува мэва эйанэ. Мэтѣрсын, эме ван рожа дѣжмѣна дэрмдагкѣн.

Намеда ва хатѣбу нвисаре:

«Катѣбе фѣрцѣйи цэза Нэхчѣване хэвале Кулиевра!

Эва про чэнд рожѣн щэрде цачахайэ жѣ Евлахе, К'элбэщаре, Лачине, Зэнгэзуре хати рэнэтийе надѣнэ мэ. Роже сэр чэнд гондада дѣгрѣн, талан дѣкѣн, эшѣа у пэре дѣк'ана дѣвѣн. Дѣк'эвѣнэ мала зоре хѣшре жѣна хѣлтинѣн, мэрѣве кѣ хаша ван нае дѣкѣжѣн. Р'ас-тэ, партизане Евлахе, Зэнгэзуре, комсомол у фѣрцэчийе ван гонде мэ мѣабѣли ван шэр дѣкѣн, ле цэвата дѣжмѣнэ пѣрэ, мэра чэтѣнэ эм вана алткѣн. Бѣ сальха дѣбежѣн сэрк'арийе ль ве щэрде Эхмэд бэге. Сэрдар огль жѣ Евлахе у Кэсо бэге к'орд жѣ гонде Сусе дѣкэ. Бѣ сальхе бриндаре дѣжмѣн гэрэке ван роже незик, ле кѣжан роже, мэва нэ эйанэ, пѣбэржерѣ араневѣн, тэви дэста Кэсо бэге бѣн, тэмамайа гонде к'елэка Нэхчѣване таланкѣн, мэрѣве кѣ хаша ван наен бѣкѣжѣн, паше дэрбази Ираневѣн. Эм хѣви дѣкѣн зу имдаде бѣдэ мэ.

К'атьбе ӱзӱка ф'ырдейӱ гӱнде Шиле
Ғӱбиб Ӓскӱр огли Р'амазанов».

Ғӱлбӱт, Кулиев дӱрһӱда ван қӱвмандьне шӱрде
қачахада зӱф рьнд зуньбу у назьри дитьбу, ӱскӱр шан-
дью шийе лазьм, ле һӱла һивья ӱмре Бакӱе бу. Ду
хандьна намера Кулиев жь шийе хвӱ рабу пийа, нава
оде чу-һат, паше диса рунышт, намӱ щарӱкӱ дьне жи
бӱр чӱве хвӱра дӱрбазкӱр, дӱстька телефоне бльнд-
кӱр, сӱрӱке идара сӱйасӱтера зӱнгьлхьст:

— Ғӱвале Искӱндӱров, һуньн?

— Бӱле, ӱзьм, һӱвале Кулиев!

— К'ӱрӱма хвӱ, зу вӱрӱ вьр!

— Кулиев паше гази қӱмандаре ӱскӱре Нӱхчь-
ване у тӱмамияӱ ӱзве бйурое кӱр. Дӱмӱке шунда ода
Кулиевӱ хӱватеда һӱвале газикӱри гьшк щӱм бун.
К'атьб бона һӱвала нама стӱнди ханд, мала хвӱра зӱн-
гьлхьст:

— Фирузӱ, ӱзьм! Але мьн жь гӱнд һатийӱ, ӱзе
һна ви бьшиньмӱ мал.

Кулиев дӱстька телефоне дани, ль кале ньһери:

— Апо, ӱз гӱлӱки мӱктаще де у бавамӱ, ле... Тӱ
сӱр сӱре мьн у чӱве мьн һати! Ӓз изна тӱ надьм,
вӱки тӱ пашда вӱгӱри, ӱзе тӱ чӱнд рожа шунда си-
йари бьшиньм.

— На лаво,—кале гот,—һна вӱхте мьни меван-
нийе һинӱ, ӱзе паше бьвмӱ меване тӱ.

— Апо, ӱв шӱхӱле мӱйӱ,—к'атьб гот,—тӱ лап

архайн нэрэ мала мэ. Йэдин тө бьзанвэ болшевики
ван нэпака алткын...

Кулиев у мэрыве руньшти бь шурэки кале данэ
разикьрьне у шандьнэ мал.

— Гэли нэвала,—Кулиев гот,—бь тэгмина мьн,
хун гышк жи заньн вэки шэрдэкэ мэзын эва эгещэ
вэхтэ жь Иране дэрбазн вэлэте мэ буйэ, жь Евлахе
гьрти нэта гонде қэза мэйэ чйа талан дыкын, гэлэк
фьрқачи у комсомол коштынэ у дыкжын, йэдин we
ван рожа дэрбазн гонде мэйэ араневьн. Мэ дөһва на-
зырийа эскэрийе дитийэ, ле фькра вэ чийэ?

Дэмэкэ хөрт одеда тө кэси хэбэр нэдыда, тэе
быгота нэр сэркарэк дыфькьрэ, һын эки шунда бйуғое-
да we чь бежэ, вэки комэке бьдэ ш өхөл, сэркаре
руньшти жь фькра зор дабунэ кьшандьна шыгара. Жь
дуйе шыгара тэе быгота одеда эврэки мэзын пешда
һатьбу. Бистэке шунда дэнге нэле һэспа, тэе қэй
быгота щмаэта одеда руньшти жь мьтале ван да дур-
хьстьне, нэр йёк щийе хвэда һазьр сэкьни, һива эмре
Кулиев бун. Кулиев чэнд мэрыв шандьнэ дэрва, хелэ-
ке шунда дэнге к'еф-нала у к'эн сьвдэр һынгавт, Қа-
сьм, Чоло у мэрыве кё чубунэ дэрва, кэтынэ һөндөр,
дэст данэ мэрыве руньшти, к'еф-кале һэв пьрсин.
Кулиев зэвта хвэ нэани у гот:

— Һун ве ниве шэве сэр сэра у чэва һатьнэ!
Қасьм, Чоло чь қэшьмийэ?

— Чэве тэ сэр гөлавэ,—Қасьм гот,—шөкөр херэ.
Мэ намэк анийэ, йэдин хун дэрһэқа we йэкеда за-
һьн, ле...

— Қасым шан,—Кулиев гот,—намә кәе шандийә?
Қасым һынаки сороморо бу, намә бәр кәтыбе
фәрде дани. Кулиев наме гәләки һыһери, ле һыкарбу
быханда. Мәрвәе руһышти жи бесәбәр һивһа кәтыб бун,
вәки әвә наме ванра быхунә, бәлки әләмәтийе тәзә
теда һәнә. Кулиев хенци наве «Хәзалә» тыштәки ма-
йин һыкарбу быханда. Ләзәки шунда әв кәһһа
у гот:

— Һәвалә Қасым! Мын жь ве нама тә тыштәк
фәм нәкәр, хенци навәки. Йәдин кәрди һатийә һви-
сарә, бәлә? Ахәр әз змане кәрди һызаньм. Һәлбәт, әв
йәка жи кемасийа мьнә, вәки әз вәхтеда Ұи змани
һин нәбум...

Мәрвәе руһышти жи һынаки бәр хвәда кәһһан,
ль чәвә Қасым у Чоло һһерин. Қасым рабу пийа, гот:

— Намә қиза Кәсо бәге шәрдәбаши, Хәзала ком-
сомол сәр наве мә шандийә. Шәрда Кәсо бәге, йа Ев-
лахе у йа Зәнгәзуре гәрәке рожа инһе, чһае Сори
феза мәдәна Хое һәв быһиньн, зйане бьднә гонде дор-
бәре мә у паше һәрнә Иране.

Қасым нама Хәзалә дьлә хвәда бь кәрди дьһайд
у паше бь змане адрбещани һәвалара гәрщьмә дькәр,
бь Ұи шурәйи Қасым тәмамийа наме ванра гәрщь-
мәкәр.

— Гәли һәвала,—Қасым гот,—дәрһәда ве намеда,
пәрсе кәе һәнә, әзе бьдьмә сафикәрһне? Кәсо бәг нәта
ишәв жи ль гондә, дьбә һһа йане сьве һәрә бьһһжә

дэсте хвэ. Гивикърьяна мьн жь вэ эвэ, кё наве ве кэчке ве гаве бэла нэкън.

— Бэле, һэвале Qасьм, тó раст дьвежи,—Кулиев гот,—гэли һэвала! Вэхте бэре руспийе мэйэ адрбещан оада рудьньштън, хóра жь нэму тышти қьсэ дькърн. Мьн хут жь ван бьһистийэ, вэки жьна к'óрд бэр һэр тэли-тэнгасие мере хвэда сэкьнийэ. Р'ожа дьвэ шэнг, эв мина бьра пьшта мере хвэ дьсэкьнэ. Дóк'отэ, те к'óтане. Дькóжэ, те кóштъне... Иро дода к'óрд пьшта щмаэрта хвэ сэкьнийэ, сэва азайе у бэхтэварийа пашвэхтие, нэта мқабьли баве хвэ шэр дькэ. Хэзалэ чэнд салийэ? Эв чуйэ мер, йане на? Чоло хóсуси тó жь алийе мэ гьшкада Хэзала қиз сэлам бькэ у разибуна мэ бьдэ ве.

— Óмре Хэзале,—Qасьм гот,—дьгһижэ нэйждэһноздэһ сала, һэла нэчуйэ мер...

— Һэвале Чоло у Qасьм,—һэр тышт бона мэ эһанэ. Дьжмьн ранэзайэ, ван чэнд рожа тэмабийа фьрқэчи, комсомол у активе гóнд бьднэ силанкърне, бьра һазьр бьсэкьньн. Тó у Qасьм жи сэрқарийе лъ ван бькън. Һэлбэт, Qасьм шаһьлэ, ле щербандьна тэйэ пьрэ. Эме рожа к'эвшкърн йэқин ньщуми сэр Ванкън, ле бэле алийе вэда гэрэке дьжмьнэк нэрэвэ у аза нэвэ. Дэ гэли бьра! Һунэ нэ хамьн, чава лазьмэ тэбийе хвэда бьсэкьньн.

Чоло, Qасьм у хэбатчие қэзае хатьре хвэ жь һэвдó хастън, реви бэрбь щэдандьна огыра хвэ

чун. К'атьбе фьрцейи қэзае ду чуйина Чоло у Қасьмра эпешэйи фькьри, тәе бьгота тәмамия гонде қэзае, ч'яа у бани расте ши бәр чәве хвәра дәрбазкьр у гот:

— Кәча к'өрд, кәча к'өрд! Тө дийа мьн кьрви! Хәзала к'өрд бона азабуна щмаәте у хвәшбәхтияи ванә сьве, чава мьқабля баве хвәйи кәлал дькә шәр? Бьнһерьн, қиза к'өрда, хөдане чь то нәмдейә? Бьнһерьн, җе чава мьвта сера баве хвә да мә у бона мә жи р'яа паша-льхе вәкьр? Дә гәли һәвала! Һәла мә бәтърпер қрар дәрхьст, Ұәки әскәре мә һәрә һьнда мэдәна Хое. Әва иди дө рожьн, Ұәки әскәре мә табийе хвәда сәкьнинә, һива әмре мәнә. Мә өса жи тәмамия активе гонде қэзаера йәко-йәко готийә чь бькьн. Дьжмьн нька-рә пашда һәрә, чьмки партизане Евлахе у Зәнгәзуре парава ледьхьн, пешн жи мә гьртийә. Алие Р'оавае Чоло гьртийә, ши алида әз гөманьм, ле алие Р'оһьлате ч'яанә асенә у Ұәра жи мәрьве мә бь чәк-силак сәкьнинә, әме Ұәкә дөсәд әскәр жи бьшиннә Ұәр, иди ши алида жи архайинвьн...

Һәвалә кә щәм к'атьб руньщтьбун, жь алийе Кулиев у қөмандаре әскәрда сьпартьн стәндьн, Ұан жи дәрһәқа Ұе щәнгәда фькра хвә готьн у һәр йәки заньбу, Ұәки сьве зу; к'и к'өда һәрә у Ұе чь бькә? Нишана Ұанә щәнгейә ньщумкьрьне се гөлле топе бун, сәр ниме қраре Ұан, се гөлле топе кә һатьнә авитьне, гәрәке нәму алийада дәрбази ньщумкьрьнебьн. Ұе шә-ве мәрьве һөндөре ода к'атьбда дәст данә һәв, хатьре

хвә жь һәв хастын, бәрбь мале хвә чун, ле сьве зу һәр кәс чу гһиштә дәста кә сьпартьбунә ви.

Бәрбанга сьве бу. Һәла гөнди жь хәва бәрбанга сьвейә шьрин ранәбубун. Кәсо бәг меване хвәва, Әлә топал, Халът, Миро, Тәйар бәг, мәллә Бьро, Әфое фьрқәчи у гәләке дьне жь гөнде Сусе дәркәтүн, бәрбь щәрда Нәхчьване чун. Щийе кьвшкьри гһиштәнә дәсте. Ван һаж пе төнәбу кә партизане Евлахе у Зәнгәзуре щәрде қачахе Евлахе у Зәнгәзуре мина гаранәкә дәвер дабунә пешийа хвә у бәрдыданеда. Дәсте щәрдайә Евлахе у Зәнгәзуре мабьли партизане Шевре щәрдыкьрын, вәки рожа иннейә кьвшкьри быгһижьнә дәста қачахайә Нәхчьване у бы қәвәта томәри ньщуми сәр партизане гөнде аране быкьн, бәрә wandьн у дәрбазьн. Щәрде Евлахе у Зәнгәзуре һақаси бәр партизане сор шәр кьрын, кәта вәхте шәрте дайи һат гһишт. Һәрсе щәрде дьжмьна рожа инйе у вәхте кьвшкьри һьнда чйае Сор расти һәв һатьн, қрар кьрын, тәне пешда у пешда һәрьн, чьмки партизане Евлахе у Зәнгәзуре алийе парәва пешда дьһатьн, тәне илаща ван мабу пешда бьрәвийана.

Бәрәвар бу. Қасьда щав данә Кулиев у қөманда-ре әскәр, вәки дьжмьн раст вәхте хвәда бәрәви щийе кьвшкьри буйә. Рәжа иннейә эваре бу, се гөлле топе һатьнә бәрдане, әскәр у партизане сор мина зипке гөллә сәр дьжмьнда рәшандьн. Дьжмьн хаст пешда һәрә, илаща ви төнәбу, хаст пашда вәгәрия дьса бса. Кәсо бәги ван дәра бәләд бу, хаст щәрде бәрбь

Сусе бърэвинэ, чолойа ле кърэ рьнгин, нэсойа диса бэрбь чйае Сор хатън, мьрабьли эскэр у партизана шэркьрн. А ви чахи Сэрдар огли у Кэсо бэг сэр-вахт бун, вэки эвэ нава мэнсэреданэ у тэ тьре Кэсо бэге сэре хвэ дьда, вэки Хэзале эв фьротийэ.

Шэре болшевик у качаха нэта наварожейэ рожалэде кьшанд. Чьра дьчу болшевика хэлра мэнсэре тэнг дькьр у дэрбази кьщуме дьбу. Качахе сагмайи дитьн тэ нлаща рэве тэнэнэ, эв бь тэмами тэслими эскэр у партизана сор бун. Бь эмре қомандарийе партизана Евлахе у Зэнгезуре, эскэр у партизана қэза Нахчване раста келэка чйае Сор расти хэв хатън, ван алтндарийа хвэ бьмбарэк у пироз дькьрн, вэки ван қэзада кюка мөсафатист, дашнак у качаха бь тэмами хатэ хьлдане.

Бь эмре қомандарийа эскэрие чьра дил хэбун, щергэ данэ сэкнандьне, Кулиев эмьр кьр, вэки «Кэсо бэг у Сэрдар ага кинэ, жь щерге дэркэвьн?» Эв нава дилада тэнэбун. Паше чэнд дил у се лавьке жь гонде Сусе чун нава көштиья гэрйан, леше Кэсо бэге у Сэрдар ага анин. Эламэти данэ Кулиев, вэки мөсафатисте гонде Сусе: Элэ топал, Миро, Хальте бьре Тэйар бэге хатнэ көштьне, ле Эфо бэр мьрьнейэ.

— Гэли хэвала,—Кулиев дэст бь хэбэрдане кьр,—эз алтндарийа вэйэ иройин бьмбарэк у пироз дькьм! Хөрмэт у сианэт вэра! Мэ иро жи гэлэк қөрбан данэ! Тариқ дьдэ кьвше, азабун бе қөрбан навэ! Қөрбана нэта дэра пашьн бь мерхаси шэркьрн. Бьра

рэнмэт ванвэ! Наве ван we бь нэрфе зэрин нава тарица мэда бе нвисаре. Р'астэ, қэза мэ жь дьжмын хатийэ тэмьзкьрьне, ле пашмайине сьньфе he гонде қэза мэда эпещэнэ, лазьмэ ван жи бьднэ эйанкьрьне. Нна партизан, фьрқэчи у комсомол дькарьн нэрьн бь шөхөле хвэва мьжулбьн...

Дэмэке шунда партизан, фьрқэчи у комсомоле Евлахе, Зэнгэзуре хатьре хвэ жь нэхчыванийа хастьн у бэрбь щи-мэскэне хвэ рекэтьн. Партизане Нэхчыване чэлэкэ бьлэт к'олан, мэйге дьжмына явительне у сэр пэчьнандьн. Бистэкэ хөрт шундатыр, кэсэк һьнда чйае Сор нэма, нэр кэс бэрбь бажер у гонде хвэ чу.

VIII

Голан бу. Мэна гөла у көлилке рэнгавази. Тэе бьгота нэр гөл у көлилкэк бь һэвра кэтьйэ лэще, нэр йэк жь ван дьхвэзэ дна рьнд, дна бэдэw у дна лэтиф бе кьвше, wэки инсан жь we ньзбькэ, же бине бьстинэ.

Р'ое нава бэдэwэтийа тэбийэтеда гаше хвэйи зерин к'обар дабу сэре хвэ, тиренща хвэйэ зерин мина кэскэсора рэнгавази раwэшандьбу сэр дэшт у зозана. Дэнге страна шьвана, к'алина бэрх-мийа, мьккина кар-бьзьна, дэнге щмаэта хэваткарэ ль холе дна рэwшдыда бэдэwэтийа гөлане.

Бае нэрмык бь нэмде хвэ собэкари дькьр, wi жь дэшта у зозана бина гөлави дьһани, тьжи қэфэса

бинбәра дькър у деме ван радьмуса, паше дуса дэст-
бь сәйранга хвәйә һәртъми дькър. Р'әфе думәқәска
жи сәр гөнде Сусера к'әт'бунә чәрхе, тә дьгот хәл-
қе сәлам дькә. Гөнде Сусе жи бь бәдәвәт'ийа тәбнийә-
тева мина букәкә к'өрдайә дерәаҗази һат'бу хәмьлан-
дһне.

Гөнде Суседа дәҗәт бу. Дәҗәта пенц дьле би-
сала һива һәв сәкьни, җе шаһеда мьразе ван һәв ша-
д'бу у дьғһишт'ьнә мәхсәда хвә. Р'аста орта гөндә
пенц дәф у пенц зөрна ледьхьст. Пенц говәнд һат'б-
бунә гьрт'ьне, һәрәке бь қайдәки ледьхьст, сәрговән-
дһа дәстмала хвәйә нәқьшанди дьбьр-дьһанин, рәқаса
хвә у листька говәнде дьһерин. Қиз, бук у жьна
аҗаз-аҗази хвәкьр'ьбун, қоле зера сәр к'офи у әнийе
хвә ньт'ранд'ьбун. Мера к'олозе к'өрдаий бь шәл-шь-
мақийе к'әскәсори дабунә сәре хвә, сапоке хьромә
бьрқонәк кьр'ьбунә лынге хвә, архальх сәр архальха-
да ль хвә кьр'ьбун, к'әмбәре зивә әтәклийә зеркьл-
даий, қәма дһа рәҗш дьда бәжи-бала лаҗе к'өрдайә
мерхас.

Говәнд гьран дьгәр'ийан, дәнге дәфа у зөрна гөнде
щинарә адрбешан, әрмәни, ч'йәе Сор, мәдәна Хое, раст
у бәрпал һынгавт'ьбун. Зере сәр к'офийа у әнийа жьна
бь пәнще роера к'әт'бунә қал-щәнге, тәе бьгота әв
бәр тиренще рое патә дьдә у җера дьһатә рае. Тәма-
шәчийа чаҗа әдәт шабаш дьдан, дәнге дәфчийа нава
һәҗеда бәла дьбу: «Мали ава Кальке Сәйдо, бист ма-
нат шабаш да! Мали ава!.. Мали ава!.. Мали ава!..»

Демәке шунда дәстбь рәқаса шаһлайә «Қаз-қаз» бу. Һәр пенш дәф у зөрна ви қайдәйи хьст, шаһыл кәть-нә рәқасе, чәнд шара ләз чун-һатън, сәрговәнди у пашговәнди қаншнә зәхм дабуиә дәсте хвә, қанш дәсте хвәда дьтәқәландьн, кнжан рәқасчи хвә шаш дькьр, йәк ледьхьстьн. Бь қануна ве рәқасе сәрговәнди чь бьда дәсте хвә, гәрәке рәқасчийа дәстхьста. Сәрговәнди бәре дәстмала хвә жь шева хвә дәрхьст да дәсте хвә, һнәки вьрда-вәда бакьр, вәки рәқасчи бьвиньн, рәқасчийа жь щеве хвә дәстмал дәрхьстьн сәр дәсте хвә данә листьне, ле гәләка жи дәст нәхьст, жь алие сәрговәндида рәқасчи дьһатә кәтане. Тәмашәчи жи дур дьсәкьнши хвәра бь ван дькәнийан. Сәрговәнди дәстмал кьрә щева хвә, зарәк һьлда, да сәр стуйе хвә, рәқасчийа жи һәрәке зарәк һьлда, ле дәрәнгкәти гәләкбун, дьса қанша сәрговәнди қәтә хәвате, щмаәт дьса дәрәнгкәтийа кәнийа.

Дә, дәватә кәрда бун: хәдане дәвәтә бона һәва тәмьз у дәвәтвани гьшк нивьн, гәшдда кон вәгьрть-бун. Кәлаве хөрьстани һатьбунә рахьстьне, сәр ванда әмәни у халиче нәхшавази һатьбунә данине, балгийә қушғуки бь щергә данибун. Ситьле бьләтә гошт у бьрьнц сәр кәчька дькәльжин. Шәрбәтчийа щере щәрбәте нава дәвәтийа дьгәрандьн.

Руспийа вәхте гәләки тәмашә дькьр, һнәки дьвәстйан, бәрәви конәки дьбун, чай-қавә вәдхарьн, дәст бь сәкбәте дькьрьн, дьготьн у дькәнийан. Һнәка жи жь өмрә хвәйә бәре қьсә дькьрьн.

Нава Wанда калэки нэвте сали руньштьбу, ши истэ-
кана хwэйэ чайе рэткър, сьмел у руйе хwэ кърэ нь-
заме, бь демэки гэш Сэйдэ дэст бь хэбэрдана хwэ
кър:

— Щмаэт, Wэ гьшка Wэкэ хwэ дьне дитийэ, мэ
руйе хwэ бэр таве сьпи нэкърийэ? Эм һақаси
ль wэлате Р'оме, Иране у Ирақеда ман, Wэ қэт рожэ-
ке дит, wэки сэрк'аре мэ бен wa тэви эшқа щмаэте
бьн. Һэла бьнһерьн, қольхчие Шешре чьда мэрьвнэ
садэнэ, Wэхте қольхе, қольх, wэхте шайа жи чава
мэрьве садэ тэви мэ эшқе дэрбаздькьн. Бьнһерьн, эва
рожа дөданэ к'атьбе фьрқейи қэзае у қольхчие майин
һатьнэ вьр, чукара, чукьн, мэзьнара, мэзьн. Хwэ Ку-
лиев нэ мэрьвэки чукэ, сэрк'арийе ль тэмамийа щмаэ-
та қэзаке дькэ. Һэла бьнһерьн, чава тэви лаWька
дьлэйизэ, хwэ тэне бэр дэфе қэйде Адрбещани дьрэ-
қьсэ. Зэф рьнд те бира мьн, те бежи хут ноли р'ожа
иройин эw қэwмандьна бэр чэве мьнэ. Эла мэ ль зоза-
не Синэкейэ wэлате Р'оме данибу. Р'ожэкэ һавинейэ
хwэш бу, гөл-чичэка бь һэвра хэбэр дьда, нэwаса мэри-
йа wanра дьһат, бае нэрмык жи хwэра дьwиланд. Ди-
са дэwэт бу, эгэр эз шаш нэвьм дэwэта к'оре Әкмэде
Дьрбо бу, бь тэгмина мьн, сале рэв-бэзеда мала ши
у чэнд к'орапе ши бэрбь эширэте к'ордайэ Щьзире
чун у паше вэгэрйанэ щэм мэ. Дэ, эла мэ элэкэ мэ-
зьн бу, щмаэте һөрмэта Әкмэд дьгьрт, эw мэрики нэй
хэравбу, лэма жи щмаэта элейэ прае пьр һатьбу дэ-
wэте, хwэра дьрэқьсин, һэспа сийар дьбун, дькэтьнэ
щьриде. Дэ, дэwэт бу, һэр шурэ шайи дэрбаз дькърьн.
208

Хөдө тэва әйанә, дане нибро бу, ньшкева дэстә щәндърме Р'оме пеш зомева дәрк'әтһн, овәбашийе мә сәва һөр-мәта ван к'аф'ра б'грә, әмри сәр дәфчи у зөрнәчийа к'р, вәки қәйде щ'риде лехә у әм к'омә мер, дәфчи-зөрнәчи пеш ванва чун. Дә, мә гот бона һөрмәта ван әм пеш ванва д'чһн, әw жи мәринә, we шавһн, we б' демәки гәш сәләме б'дһнә мә, дәwәта мә б'м-барәк у пироз б'кһн. Wәхте мә незикайи л' ван к'р, ван оса п'рчийе хwә к'р'бун, тәе б'гота мә нанәк харийә, ван кәрик, йане жи әв дәф у дәwәта б' хәр-ще ван те к'р'не. Қәрәз, әм тәвайи кәта һһнда дә-wәте һатһн, овәбашийе мә д'згина һәспе щәндърмәба-ши г'рт у гот:

— Әфәнди, бән рища әдйорәм, атлардан д'шһн, бизлә той к'ечирдин, бираз әк'мәк, к'әбаб йейин, сонра исә өз ишниздир р'ща әдйорәм! (Әфәнди, әз һиви д'к'м, ж' һәспа пәйавһн, ләзәки дәwәте б'һһерһн, һһнә нан у к'вав б'х'н ле паше ш'х'ле wәйә, һиви д'к'м!) Wәхте овәбашийе мә wанра гот, тәе б'гота щәндърмәбаши рази бу, ж' һәспа пәйа бун, лаw'ке шаһъл һәрәке сәре һәспәке г'ртһн, б'рһн тәw'ландһн, ван жи дәмәке л' говәнде һ'һери. Дә, дәwәт бу, қиз бука жи р'нд л' хwәк'р'бун, щмаәта мәйә к'рда жи бәдәwә, щәндърмәбаши у щәндърма мина г'р л' пез б'һһерә, л' қиз у бука д'һһери. Һәлбәт, щмаәт вә йәке кәһа, ле щәкмеда б'ра һақаси б'һһерийана, кәта чәве ван дәрк'әта. Сәре щәндърмәбаши сәр д'һәжйә, тәе б'гота мина сәе б'рчи ав ж' дев д'к'шйа. Әw

шийе хwэда рэкэт нэсэкьни, әмри сәр дәфчи у зөрнәчи кър, wәки қайде тьркайи «К'онйе лехә». Дә, дәфчи у зөрнәчийе мә жи бәнгзадәбун, чәwа дьвежьн, агьрәк нәмабу wәки wан хwә бәр гәрм нәкьрьбу, һәр тышт заньбун. Wан әлбера қәйде «К'онйе» лехьстьн. Р'асти жи әw мқамәки баш бу, хөбәре чоке мәрйиа дьрәдъси. Щәндьрмәбаши әмри сәр чәнд щәндьрма кър әw ләйстьн, бистәке шунда щәндьрмәки бәжнева бьльнд, кьнще кәрбийә рьнд хөкьри, хwә жи бәдәwбу, мьле хwә бьльнд кър, бәрбь щәндьрмәбаши чу, әw тәглифи рәдәсе кър, тәе бьгота щәндьрмәбаши жи хатьре wi нәшкенанд, дәркәтә орте әмри сәр дәфчи у зөрнәчи кър—«Wi мьқами тәзә лехә!» Фәдире дәфчи у зөрнәчийа жи әw мьқама диса wәкьланд, щәндьрмәбаши хеләке ләйист. Щмаәте жи шабаш дьда дәсте щәндьрмәбаши, ле wi қөрьш дьданә дәфчи. Һәрдө дәсте щәндьрмәбаши тьжи пәрә бубун, әw пәрә гьшк бешәрм кьрә щеве хwә. Чәнд щара өса дәсте wi тьжи пәрә бу, wi өса давитә щева хwә. Агри wi дәсте хwә бьльндкьр бәрбь овәбаши чу, тәглифи ләйстьке кър, әw һьнәки һәвра листьн. Дә, щмаәт бу, жьна-мераль листька wан мезә дькьр, паше щәндьрмәбаши бәрбь к'өлфәт чу, гази к'е кър, кәсәк нәһат, әве йәке һерса wi гәләки ани, паше диса бәрбь қиз-бука чу, мьле чәнд нәwда гьрт, кәсәк нәһат, wәхте вәгәрйа, дәсте хwә дәфчи у зөрнәчиара һәжанд, дәнге wанда бьрине у готә овәбаши:

— Йаһо, олан гавир оглу, инучун қьзлар бәннән

ойнамайорлар? (көре гәвьяра, қизе Wә чьма мьнра на-
лизьн?)

Овәбашийе фәқир иди заньбу, ле меранийа хwә
онда нәкьр, гот:

— Бәре әwльн, к'өлфәте мә тьрнгийа бәр дәфе
у зөрне нькарьн бьлизьн, йа д'ода жи әдәте мә к'өр-
дада тьште оса нақәwьмә, жьне мә хәривра тәвайи
бьлизьн, әw йәка һьм бона мера у һьм жи бона жьна
шәрмә, әйбә.

— Әзе ньна шәрме-әйбе нишани тәдьм, те wi
чахи бьзанви чийә шәрм?—щәндьрмәбаши гот,—к'оро
зу бькьн, дәсте овәбаши гьредьн у си зопәйи лехьн,
бьра щарәкә дьне бьзанвә чийә шәрм...

Әмре щәндьрмәбаши әлбера һатә қәдандьне, қә-
щәра wәхте овәбаши дьк'ота, wi жь щаһьла һиви-
кьр wәки дәнге хwә нәкьн, бьра мьн бьк'отьн, һер-
са wане дайнә, we һәрьн, бьра дәwәта мә шәпьрзә
нәвә. Ду си зопәира, дәһе дьн жи лехьсхьн, ту кьр,
әм ништьн бәрбь һәспе хwә чун, һәспе хwә сийарбун
у щәньмин. А дә гәли бьра, we роже жи бьнһәрьн, иро
жи мезәкьн, чьқа фьрқикә мәзьн һәйә. Қәт дәнге хwә
нәкьн, әм к'әтьнә зьке дийа хwә...

Аһьле руньштя гьшка бь һәвра гот: «әшәдбьлаһ
Сәйдо т'о раст дьвежи, қ'ольхчийе Шешре садәнә у жь па-
шьла мә дәркәтьнә, чәwа әм дькарьн мәмбәри һәвкьн...»
Һәма we дәме дәнге дәф—зөрнейи мьқаме г'өләше ле-
хьстьн, жь һазьра һәркәс бәрбь щийе г'өләше чу. Г'о-

лэшчи Эйлаз у Кънйаз бьн мъраме гөләшеда һәв дь-
брьн-дьһанин, ле кәсәки-кәсәк әрде нәдхьст, тә дь-
гот қәвата һәрда анәгори һәв бу. Тәмашәчийа һәр кә-
си қәвме хвәйи гөләшчи дьпәсьни, дьқужйан, гьва
фәсала әрдехьстьне ира дьгот. Мъраме гөләше һәр
мәрики тәмашәчи дьда нәвәскьрьне, дьхаст гөләш
бьгьрта, хөбәре дьране хвә дьчирьканд, дәсте ван
бе нәмди ван бльнд дьбу. һәма ие биста тәмашәчи-
йә нәвәскарда Кънйаз Эйлаз кьрә сәмте, льнг авитә
бәр ии, әв әрдехьст, хөбәре әфәрмейә щмаәте дор
бәр һьлда.

Раста пешбәри гөнд бь сәда һәсп һатьбунә тәв-
ландьне, гьшкә бь зине «Урьсийә» сәдәфьрибун.
Вәхте мәрийа фәсал ль һәспе тәвланди бьһерийа, гө-
не мәрийа ван дьһат, нәвқе ван жь бьрчибуна гь-
һиштбунә һәв, зьке ван қәвз бубу, жь бьрчина шькә-
шьна ван бу, тә тьре һива хайе хвә у балгийе бука
сәкьнибун.

Р'о жь нивро шкәтәьбу. Гәрма гөлане рьнд дьқь-
жьланд. Вәхте тә ль тиренще рое дьһери, тәе бьго-
та чйәе зерин һатьнә чекьрьне, әвра жи рәвша бәлә-
кийе бәрфе дьда чйәе зерин. Гөнде Сусе рәвша дә-
вәте хөкьрьбу, бь һева бера даре соқақа у нәвшада
бь һәвра дькәтьнә щьриде у тә тьре әв шәде гәләк-
гәләк. қәвмандьнанә, ле рожа иройин бәр щмаәта
гөнд патә дьдьн у бь ванра ша дьбьн.

Говәнд диса гьран дьгәрйан. Вәхте сийаркьрьна
бука пера гьһиштьбу, пенщ зава у пенщ бук кәтьнә

говәнде, дьрәқьсин. Дәнге шабаша пенц дәфчийа диса нава һәвәда бльнд дьбу. Дохтр Әлиев к'әтбу дәсте Әвдълмәшид, ви у Гогера ша дьбу.

Дәмәкә хөрт шунда лехьстьна дәфа у зөрна һатә сәкнандьне, буке хелие ал-гәвәз хвәкьри бьрьнә пьж пәрда. Бь әдәте к'өрда, щмаәта дәвәте бәре мале баве букада данә руньштьне, дәст бь харьна хөрәк у вәхарьна шәрбәте бу. Дәнге страна к'ьлама «Хәривейә» жьн у қизайә сәр букада мина дәнге шарур-былбьла дьһатә бьһистандьне, шә стьране агьр дьле де у баве қиза дьхьст.

Ду харьна нинра, щмаәта руньшти шайи бьмба-рәк у пироз кьрын, ван гьлийе хвәйә һәрә рьндә шьрин, гьлийе хвәйә һәрә қәнщ зава у букара дьготьн, де у баве қиза жи разибун дьданә щмаәте. Хәлқ һеди-һеди дәрдьк'әтә дәрва, һәр пенц говәнд диса дьмьльмин.

Бистәкә хөрт шунда, дәфчи у зөрнәчийа мьқаме хвә гөһастьн, қәйде щьриде хьстьн. Һәр сийарәки, вәкә һөньре һәспа хвә, һәспа хвә бәр дәфе дьда рәқасе, ле гәләк сийар жи дьбунә щот, дәсте хвә дьданә һәв, һәспе хвә дьбәзандьн, һьнәка жи гөллә давитьн. Сийаре һәспе қөлә бәр дәфе әдәти қөлә дьда рәқасе, нәта мьле ви дьгьрт, к'олозе хвә давит у бае бәзе әв жь әрде һьлдьда. Щмаәта дәвәте жь чука гьрти нәта мәзьна чит гьртьбу, тә дәрзи бавита әрде, жь дәст щмаәте нәдьк'әтә әрде, ль сийара у бәза һәспе ван мезә дькьрын. Мәрьве топбуйи, гәләка дәрһә-

қа һәспе сийарада щинаре хwәра нета хwә дьгот. Һь-
нәка дьгот: «Һәспа фьланкәсе, we белги бинә». Е
дъне дьгот: «На, һәспа беванкәсе we бинә». Һьнәка
жи дьгот: «Щаньм, әв һәспана гьшк һеч, һәспе
Шәкройи қәлә we белги бинә. Бьһерә, мина мәрва
бәр дәфе дьрәдсә, мина хәзала жи чьвт дькә». Ле
гәләк дәwәтийа жи хәбәр нәддан, тәне тәмашә дь-
кьрын.

Хеләке шунда дәнге дәфа у зөрна һатә бьрине,
кә дьчунә балгийе буке, гьшк щерге сәкьнин, Чоло
хwә да орта сийара, гот:

— Дә, һәвале Кулиев, кәрәмкә!

— Гәли хушк-бьра, қәwм у пьсмама! Иро дәwәтә,
дәwәта ньзкьри, хушк-бьре мә—Qасьм-Хәзале, Әвдльмә-
щид Гоге, Надьр-Чәврәше, Әкмәд-Назе, Әскәр-Qазейә!
Әв дәф у дәwәта бьра бьмбарәк у пирозбә. Чава
щмаәта мә дьбежә—«тер кәр-қиз, мале дьнебә! Сәр
балгики кал у пирбьн! Пәй һәр щәфаира, сәфайә». Әв
дәф у дәwәтана бьра жь дәр мале мә кем нәвьн! Һун-
гази мәкьн у әм жи бьбьнә дәwәтийе әwләде wә. Әз
wә гьшкара қәwәт у сьнәте дьхазьм! Дә, wәра
огьрбә!

— Гәли сийара,—Чоло гот,—щийе хwәда һәла
бьсәкьнын, әзе ве ләзе навниша wә бьгрьм. Һуне раст
һәрн дәркәвьнә бьнәтара рйа пашальхә кә дьчә қәза
Шәруре, wьра се гьрьк һәнә, һун wьра диса гьшк
щергә бьсәкьнын, әзе навниша wә дәрба дәда бьгрьм,
паше әзе хwә бьдьмә пәрәки сийара, wәки әз бь wә
214

гьшкава бемә к'вше, вәхте мьн шымақийа дор коль-
зе хвә һәжанд, иди сәре һәспе хвә бәрдын. Әз тәгмин
дыкм һәр тышт әһанә. Нһа һәла нәчн, әм буке хвә
сийаркьн у жь нава гонд дәрхьн, паше дыкарьн һәрн.
Көро, гәли дәфчи у зөрнәчийа қәйде шыриде лехьн!

Дәнге дәфа у зөрна диса нәму дәр һынгавт, снар
нава гондда к'әтьнә шыриде, бьразава у бәрбуяа бук
ль һәспе нер кьрьн, бәрбук жи сийар бун, бьразава у
қәүме заве йәки сәре һәспе бука к'шанд у дөда жи
зәнгуйе һәспа букада гьртьн у жь нава гонд дәрк'әтьн.

Сийаре буке зува бәрбь щийе к'вшкьри чубун,
һәр пенщ бук гһиштыбунә феза мэдәна Хое, бәрхвана
бәрхе нер дыһанинә пешийа бука, хәлата хвә дыс-
тәндьн.

Р'ое гөлийе хвәйә зерин һеди-һеди бәрәв дыкьр,
ле тә тыре дәмәке гөлийе хвә шә дыкә, һнәки дыдә
дәрәнгихьстьне, вәки пенщ дәвәте гонде Сусе тәма-
шә бькә, қижан сйар балгийе буке бәре тинә у we
чь хәлате бьстинә? Сийаре буке бь нәму қраре к'вш-
кьри жь щийе хвә ләқйан. Мәнзилә бе нәсаб дур бу,
гәләк һәсп рева вәстийа бун, лыват пе нәдыбун, ле
һәла гәләк жи дычун, ле вәй ль we бәзе. Гәләк сийар
жи жь һәспе хвә пәйа дыбун, сольх дыданә һәспе,
дәсткеши хвә дыкьр, хвә дырәвйа, һәспе жи дыда
пәй. Сийаре һәспе қлә Шәкро пешийа гьшка бу, әв
зу-зу жь һәспе пәйа дыбу, сольх дыдае, диса сийар
дыбу, жь сийара дәрбаз дыбу. Һәвразе бьнәтарә гонд
пенщ сийар гһиштыне, жь ван һәр пенщ сийара, һәс-

пе қолә пешийа гышка гыһиштә гонд, пенц дәмале ал-гәвәз авитьнә стуйе һәспе қолә, балги тәркуйа һәспе ши гьредан, сйаре қолә чәрхәк-дөдө да һәспе, диса ль сйаре буке вәгәрйа, сйаре дөда Әнвәр, сйаре сьсйа Бәкър балги дәрхьстн, хәлате хвә стәндн ль сйаре буке вәгәрйан.

Дәмәке шунда, һәр пенц бука жи незикайи ль гонд кьрын, һәма ши чахи бь әдәте к'орда щаһьла зава һьлкьшандьбунә сәр бане ханийе ван, һәрәке чәнд сев дабуне, вәки вәхте бук пәйакьрьне һьнда шемика ль к'офийа ванхьн. Зава һәр кәс сәр бане ханийе хвә һазьр сәкьнибу. Хәсуйе бука һәрәке кәвчик у тасәк дабунә дәсте хвә, кәвчи ль тасе дьхьстн у бь рәқас пеш буке хвәва льчун. Хеләке шунда, бук һәр кәс бәр авайе ван пәйа кьрын, сәр сәре ванда какафика у пәре һур рәшандьн, зара жи бәрәв дькьр, ле зава жи сев ль сәре дәстгьртийа хвә дьхьстн у жь бан пәйа бун,

Ду пәйакьрьна букара дәфчи-зөрнәчийа диса дәст бь хәбата хвә кьрын, говәнд бәр дәре пенц мала дьгәрийан. Хеләкә хөрт шунда мале завада дәстбь харьна хөрәк, вәхарьна шәрбәте у чайе бу, ле қыз у бук һәла говәндада дьләйистн.

СЭРЭ ЦЭМ

Пешхэбэр	3
Г а р а э w л н	
Оышла Чоло у шэр	5
Г а р а д б д а	
Огъра хере	61
Г а р а с ь с ь а	
Шэр мцабли дъжмьне сьньфе	130

Әлие Әвдълрәбман Мамедов
ГҮНДЕ МЕРХАСА

Редактор Э. У. БӘКҮЕВА
Шкәлкәш Л. Л. БЕРБЕРҮАН
Редакторе бәдәвәтйе А. В. ГАСПАРҮАН
Редакторе техникйе Е. А. АХИРҮАН

ВФ 06942

Тәмбә 2036

Тираж 1000

Тәслими нәшърхане кәрүнә 16/Х 1967
Бона чапкәрүнә һатйә қолкәрүнә 9/VII 1968
Бәлге мәнгане 13,12
Бәлге нәширәте 7,6
К'ағәз 70×108^{1/32}
Қимәт 32 кап.

Нәшърхана 1—е йа сәрвертийа сәнайа полиграфейә сәрәкәйә
комитеа прессайә дәвләте, рәх Совета Министред Р'еспублика
Әрмәнистанейә Советийә Сосиалистие.

INSTITUT KURDE DE PARIS
ENTRÉE N° 797

89

LITTERATURE

EVD

ELIË EVDILREHMAN

GUDE MËRXASA (LE VILLAGE DES HEROS)

ROMAN EN LANGUES KURDE CAR CYRILLIQUE

EVERAN 1968 216P

N° D'ENTREE : 797

Ҷиммат 32 кап.

К